Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

МАТРОС ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

ПЕДАГОГІЧНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА ЛУЧИЦЬКОГО (1845–1918)

Монографія

Умань – 2016

УДК 37(477) (092) (092)
ББК 74.03(4Укр)-8

Рекомендовано до друку Вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 7 від 27. 12. 2016 р.).

Рецензенти:

Кочубей Т. Д. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Петренко О. Б. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету

Кравченко О. О. – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету соціальної та психологічної освіти, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Кравцова Т. О. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

М 33

Матрос О. О. Педагогічна та просвітницька діяльність Івана Васильовича Лучицького (1845–1918) : монографія / О. О. Матрос – Умань : видавничо-поліграфічний центр ВІЗАВІ, 2016. – 200 с.

Монографія «Педагогічна та просвітницька діяльність Івана Васильовича Лучицького (1845–1918)» є результатом плідної роботи, яка структурно рецензована та охоплює передмову, три розділи, післямову та додатки і визначається розглядом актуальних проблем: історіографічний аналіз проблеми та джерельної бази дослідження; основні етапи життєдіяльності педагога-просвітника та провідні чинники формування світогляду ученого-просвітника; зміст і спрямованість просвітницької діяльності І. Лучицького; загальнопедагогічні погляди І. Лучицького та особливості його методики викладання історії у вищому навчальному закладі.

До наукового обігу введено маловідомі та невідомі архівні документи, історичні факти, які розширять сучасні знання про громадсько-просвітницьку спадщину ученого.

Для наукових працівників, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів, дослідників, а також усім, хто цікавиться історією та педагогічно-просвітницькою діяльністю Івана Васильовича Лучицького.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА…… **4**

РОЗДІЛ 1. СТНОВЛЕННЯ ІВАНА ЛУЧИЦЬКОГО ЯК ПЕДАГОГА, ПРОСВІТНИКА ТА ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА ……..... **8**

1.1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження…… **8**

1.2. Основні етапи життєдіяльності педагога-просвітника……. **21**

1.3. Постать І. Лучицького як педагога і викладача…… **39**

Висновки до першого розділу ……..... **55**

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ І СПРЯМОВАНІСТЬ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ЛУЧИЦЬКОГО……. **58**

2.1. Роль громадсько-політичної діяльності І. Лучицького в українізації народної освіти …… **58**

2.2. Культурно-освітня та громадсько-благодійна діяльність І. Лучицького у контексті просвітницького руху в Україні (кінець XIX – початок XX століття)…… **73**

2.3. Редакторська та публіцистична діяльність І. Лучицького на шпальтах періодичних видань кінця XIX – початку XX століття…… **89**

Висновки до другого розділу …….. **104**

РОЗДІЛ 3. ПИТАННЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВЧЕНОГО ……... **106**

3.1. Загальнопедагогічні погляди І. Лучицького ……... **106**

3.2. Внесок педагога у становлення методики викладання історії у вищому навчальному закладі…… **117**

3.3. Учні І. Лучицького як послідовники його педагогічних та наукових ідей…….. **132**

Висновки до третього розділу ……..... **147**

ПІСЛЯМОВА ……..... **150**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……. **154**

ДОДАТКИ ……. **184**

ПЕРЕДМОВА

Формування освіти в Україні на сучасному етапі відображає тенденції розвитку освітніх систем у світі. Наш народ та держава чітко визначили свій орієнтир у русло євроінтеграції, тому Україна поступово здійснює реформування освітньої галузі у контексті європейських вимог. Процес розбудови сучасної системи освіти задекларовано у Законі України «Про вищу освіту» (2014), у якому зазначено основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, зокрема, для створення умов посиленої співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

Проте інтеграційні процеси, що мають місце в багатьох галузях суспільного життя, передбачають водночас збереження позитивного національного освітнього досвіду і традицій. Тому, розробляючи шляхи впровадження ефективної системи освіти і виховання, необхідно враховувати не тільки світовий досвід, а й передусім вивчати надбання вітчизняної педагогічної думки. З'ясування достовірних фактів історії української освіти зумовлена об'єктивною потребою у ретельному вивченні, неупередженій оцінці, творчому осмисленні з нових методологічних позицій кращих надбань національної педагогічної думки в минулому. Виходячи з цього, першочерговим стає завдання повернення спадщини видатних культурно-освітніх діячів, творча спадщина яких була вилучена з історико-педагогічного процесу, та визначити роль освітян, які працювали на терені розвитку національної педагогічної думки.

У процесі дослідження розбудови національної освіти важливого значення набуває вивчення періоду кінця XIX – початку XX ст., коли формувалася національна ідея і розвивалася українська культура й відбувався духовний розвиток. Цей період в історії характеризувався пошуками шляхів становлення національного відродження та рідномовної освіти, самоусвідомлення українців через розвиток і збереження української культури та національної ментальності. Вітчизняна педагогічна думка цього періоду представлена цілою плеядою видатних педагогів-просвітників, культурних, громадських діячів, серед яких чільне місце належить Івану Васильовичу Лучицькому

(1845–1918) – видатному українському історику, педагогу та просвітнику, редактору та видавцю.

Особистість І. Лучицького, його різнопланова діяльність привертали увагу вчених у різні періоди розвитку вітчизняної науки. Прихильники творчості дослідника присвячували свої розвідки ювілейним датам, зокрема 50-річчю наукової діяльності І. Лучицького. До цієї події у 1914 р. вийшов окремий номер «Научного исторического журнала», у якому було опубліковано ряд статей: учня І. Лучицького – Є. Тарле – «И. В. Лучицкий как университетский преподаватель» та «И. В. Лучицкий: к пятидесятилетию его научно-литературной деятельности. 1863–1913», а також М. Кареєва – «50 лет научной работы И. В. Лучицкого». Наукова та громадсько-політична діяльність І. Лучицького викликала найбільший інтерес у 90-х рр. XX ст., і актуальна до теперішнього часу.

Аналіз літератури про життя і діяльність І. Лучицького свідчить, що його біографію і творчий шлях, а також педагогічну та викладацьку діяльність почали висвітлювати ще сучасники вченого: В. Бузескул [10], К. Василенко [12], О. Грушевський [17], М. Кареєв [38–41], О. Кістяківський [42; 43], В. Модестов [145], Є. Тарле [242; 243]. Деякі аспекти історико-літературної діяльності просвітника розкрито у статтях К. Арсеньєва [3; 4], Анрі Се [2], В. Мякотіна [146], Є. Петрова [207]. Про ученого як активного учасника національно-просвітницького руху XIX ст. та борця за українську мову в Державній думі згадується у статтях та спогадах таких науковців та відомих громадських діячів, як С. Русова [230], В. Садовський [233], В. Самійленко [235], Є. Чикаленко [252; 253] та ін.

Сучасні дослідники теж присвячували свої дослідження життєвому і творчому шляху І. Лучицького, зокрема, Ю. Іванов [31; 32], І. Мазур [245], О. Новікова [149], В. Онопрієнко [198], Л. Таран [244]. Науково-публіцистичну творчість просвітника розглядав у своїх працях В. Смолій [238]. Політична діяльність ученого була предметом студій О. Коника [51; 52], М. Кальницького [37].

У сучасній українській гуманітарній думці громадську та культурно-освітню діяльність І. Лучицького досліджували Л. Березівська [5], Н. Логунова [57], М. Попович [213]. Про нього як про учасника громадівського руху 60-х рр. XIX ст. згадується у працях Н. Побірченко [210]. Однак викладацькій роботі діяча, його педагогічним поглядам, учені присвятили лише окремі фрагменти своїх досліджень (В. Потульницький [214], С. Стельмах [239]).

Водночас, заслуговують на увагу дослідження сучасних істориків педагогіки, у яких постає картина стану педагогічної та просвітницької

ситуації на території України в кінці XIX – початку XX століття: Н. Коляди [50], О. Сухомлинської [241], І. Скоропад [237] та ін.

Проте в більшості праць лише побіжно згадується постать І. Лучицького, значення його творчого доробку для розвитку культури та освіти українського народу. Як засвідчує історіографічний аналіз літератури, донині немає цілісного дослідження педагогічної складової творчої спадщини І. Лучицького, недостатньо вивчено та представлено його внесок у розвиток української педагогічної думки.

Джерельну базу педагогічного дослідження становить історична, історико-педагогічна, педагогічна, методична література, творча спадщина І. Лучицького (наукові праці, публікації в періодичній пресі, рукописні праці).

Основою для написання монографії стали: документи і матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДІАК України) (ф. № 707 – Управління Київського навчального округу, ф. № 442 – Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, ф. № 275 – Київське охоронне відділення, ф. № 274 – Київське губернське жандармське управління); Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ф. № 66 – І. Лучицький, ф. № 61 – О. Кістяківський, ф. № 95 – В. Доманицький, ф. № VIII – Київський університет, ф. № III – Листування); матеріали фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Київської наукової бібліотеки ім. М. Максимовича; матеріали періодичної преси другої половини XIX ст. – початку XX ст., зокрема, журнали «Отечественные записки» (1818–1884), «Русская старина» (1870–1918), «Исторический вестник» (1880–1917), «Киевская старина» (1882–1906), «Украинская жизнь» (1912–1917), «Голос минувшего» (1913–1923), газети «Киевлянин» (1864–1919), «Университетские известия» (1861–1919), «Свобода и право» (1905–1906), «Громадська думка» (1905–1906), «Киевская мысль» (1906–1918) та ін.; матеріали дисертаційних досліджень, монографій; довідково-бібліографічної літератури; опубліковані джерела особистого походження: мемуари, щоденники, листи. Центральне місце серед них займають мемуари дружини – М. Лучицької; спогади та щоденники М. Кареєва, О. Кістяківського, С. Русової, В. Самійленка, Є. Чикаленка, де зібрано цінний оригінальний матеріал про наукову та педагогічну діяльність І. Лучицького.

Монографія підготовлена відповідно до наукової теми кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Актуальні проблеми

історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер 0111U009198), Центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування (МОН України і НАПН України) та держбюджетних тем: «Становлення та розвиток педагогічного краєзнавства в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)» (державний реєстраційний номер 0111U000212, 2010–2012 рр.), «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX ст.)» (державний реєстраційний номер 0113U000331, 2012–2015 рр.).

Монографія складається з передмови, трьох розділів, висновків до розділів, післямови, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1
СТАНОВЛЕННЯ ІВАНА ЛУЧИЦЬКОГО ЯК ПЕДАГОГА, ПРОСВІТНИКА ТА ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА

1.1. Історіографія проблеми та джерельної бази дослідження

Постать І. Лучицького протягом майже півтора сторіччя привертає увагу, як істориків, так і педагогів, що зумовлено, з одного боку, неоднозначною особистістю вченого, а з іншого – наявністю у його спадщині цінних науково-історичних праць. Він збагатив науку цінними дослідженнями з історії, новими численними фактами та власними висновками, а також методами педагогічної діяльності. Тому нами в основу історіографічного аналізу покладено хронологічний підхід, у відповідності до якого всю літературу з зазначеної теми поділено на такі періоди:

I. Прижиттєва історіографія (1884–1917);
II. Історіографія часів більшовицької влади (1918–1922);
III. Історіографія радянського періоду (1922–1990);
IV. Історіографія незалежної України (1991–2000-і);

Така періодизація сформована часом та історією, тому вважаємо за доцільне оперуватися нею. У відповідності до виокремлених періодів проаналізуємо існуючі праці.

І період – прижиттєва історіографія **(1884–1917*)***. Біографічні дані були описані ще за життя педагога (1884) у «Біографічному словнику професорів і викладачів імператорського університету Св. Володимира (1834–1884)» [6] під редакцією В. Іконникова, у якому зазначено дитячі роки, всі етапи педагогічної діяльності І. Лучицького та основні громадські посади до 1882 р., коли був удостоєний звання кавалера ордена Св. Станіслава 3 ступеня. Також у словнику перераховані всі праці І. Лучицького, з вказівкою на дату виходу журналу, де були надруковані, а також дисертаційні роботи, за які І. Лучицький отримав наукові звання.

Також у 1896 р. у 18 томі «Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона» було дано коротку біографічну довідку життєвих етапів та діяльності І. Лучицького. Описано його основні праці, згадано закордонні відрядження у Францію, Іспанію та інші країни для роботи в архівах [39].

Недостатньо висвітлено політичну діяльність І. Лучицького. Лише у 1912 р. у журналі «Украинская жизнь» розмістили статтю В. Садовського «Украинский вопрос в третьей Думе» [233], у якій автор описав діяльність депутата від Києва І. Лучицького у III Думі,

підписання ученим законопроекту про українські школи та його виступ на захист українських шкіл.

На думку одного з учнів ученого М. Кареєва, п'ятдесят років діяльності у різних сферах духовної культури належить до числа порівняно рідкісних і особливо щасливих випадків. Як зазначає учений: «Одні починають свою літературну або наукову діяльність недосить рано, щоб дожити до п'ятдесятої річниці її початку, інші і рано почнуть, але не отримують довгого життя. Трапляються і такі випадки, що людина і доживає до п'ятдесятилітнього ювілею, але вже до цього часу не працює, через хворобу, втому, чи бажання залишок життя провести, відпочиваючи на лаврах і насолоджуючись плодами попередньої роботи. Ще досить рідкісні випадки – випадки незвично щасливі, коли п'ятдесята річниця тої чи іншої культурної праці застала діяча, ще повного сил та енергії, який продовжує свою роботу не покладаючи рук. На Заході такі приклади бувають часто, у нас люди якось втомлюються, видихаються значно швидше, ніж там» [38, с. 1].

Тому з нагоди п'ятдесятирічного ювілею І. Лучицького «Научный исторический журнал» у 1914 р. присвятив ученому весь номер. Багато дослідників (Анрі Се, М. Кареєв, В. Мякотін, Є. Петров, Е. Тарле) опублікували статті різного характеру, розкриваючи біографію, педагогічний, науковий шлях, історичні дослідження вченого. Зокрема, М. Кареєв у статті «Пятьдесят лет научной работы И. Лучицкого» виділив три періоди наукової діяльності вченого. На 70-х рр. XIX ст. припадає перший період, що характеризує І. Лучицького як виключно історика Франції періоду XVI ст., часу загострення релігійної і соціально-політичної боротьби. Це робота над написанням трьох дисертацій: приват-доцентської, магістерської і докторської. З кінця 70-х рр. XIX ст. дослідник виділяє другий період наукової діяльності І. Лучицького – це період вивчення економічної історії Нового часу взагалі, і зокрема – історії західноєвропейського селянства. З першої половини останнього десятиліття XIX століття розпочинається третій період наукової діяльності вченого, оскільки Іван Васильович Лучицький починає спеціалізуватися на вивченні французької аграрної історії перед революцією та під час неї [38, с. 2–3].

Статтю «И. В. Лучицкий как университетский преподаватель» (1914) присвятив І. Лучицькому його учень – Є. Тарле, у якій дав коротку характеристику педагогічної діяльності в університеті, описав методи, які вчений використовував на семінарських заняттях, ставлення педагога до студентів [243].

У статті Є. Петрова «Дослідження І. Лучицького із соціальної історії Франції в епоху релігійних війн», описано дослідження

І. Лучицького з історії Франції, яку вчений розпочав вивчати в Публічній бібліотеці Петербурга, а продовжив у Парижі, у Національному Архіві та в Національній Бібліотеці і завершив об'їздом провінційних міст. Автором дано коротку характеристику історичних праць ученого, зокрема, зазначено, що «…піонер у своїй галузі у той же час став у ній і корифеєм» [207].

У«Научном историческом журнале» № 4 за 1914 р. розміщено цінну для нашого дослідження статтю В. Мякотіна «Труды И. В. Лучицкого по малорусской истории». На думку автора, заслуги І. Лучицького полягають у тому, що він, усупереч тому, що панувала на той час у науковій літературі думка про відсутність на Україні форм общинного землеволодіння, на основі архівних даних прийшов до висновку, що форми общинного землеволодіння існували в Малоросії, зокрема, на Лівобережній Україні [146].

В. Мякотін писав: «У будь-якому випадку, роботи І. Лучицького, які заперечили старі уявлення про історію малоросійського землеволодіння, залишаються тепер і, можна думати, ще довго будуть залишатися вихідним пунктом для будь-якої нової праці в цій галузі». Загалом, в аналізованій статті В. Мякотіна охарактеризовано історичні дослідження І. Лучицького в царині малоросійської історії, особливо з історії землеволодіння. Зазначено, що «…праці за обсягом не великі і майже не виходять за межі журнальних статей, але насичені значним свіжим матеріалом». Учений ставив та вирішував питання першочергового значення, які не піднімалися іншими дослідниками [146].

Автор намагався систематизувати інформацію про статті, які були опубліковані у різних популярних на той час газетах та журналах у 80-х – 90-х рр. XIX ст.

У статті «Чем экономическая и социальная история Франции в XVIII веке обязана трудам Лучицкого?»,– вказував Анрі Се. «Величезні заслуги І. Лучицького полягають у тому, що він поновив, або точніше сказати, створив історію земельної власності у Франції у XVIII ст., ставши родоначальником плідного методу, який переймали у нього, хто після нього брався за ту ж справу» [2, с. 22].

До п'ятдесятилітнього ювілею учень І. Лучицького Є. Тарле присвятив,окрім статті, ще свою розвідку «И. В. Лучицкий. К пятидесятилетию его научно-литературной деятельности 1863–1913» (1914) [242]. Уній описано життя і діяльність І. Лучицького як учителя і друга Є. Тарле. Останній часто змушував учителя розповідати про своє життя і на цих розповідях побудував біографічну замітку, оскільки сам І. Лучицький не любив писати про себе і про своє життя. Автор свою

розвідку побудував хронологічно, таким чином намагався висвітлити кожний важливий етап життя ученого, почавши від його дня народження, років навчання, далі – про університетське життя, педагогічну та просвітницьку, політичну діяльність. Але Є. Тарле не лише описав біографію, а й указав фактори, які вплинули на особистість майбутнього вченого та на його подальшу діяльність. У статті охарактеризовано викладацьку та наукову діяльність.

ІІ період – історіографія часів більшовицької влади **(1918-1922).** У 1918 р., після смерті вченого, а це ще були часи революцій та суспільних змін, приходу до влади більшовиків, розпочалося активне ознайомлення громадськості із творчістю та науковою спадщиною І. Лучицького. Завдяки спогадам учнів, колег, друзів, рідних ученого з'являються перші публікації про особистість Івана Васильовича, метою яких було висвітлення моральних якостей ученого та опис цікавих епізодів його біографії. Так, у 1918 р. О. Грушевський для газети «Наше минуле» написав некролог і спомини «Пам'яті професора І. В. Лучицького» [17], у яких згадав дитячі та юнацькі роки І. Лучицького, оцінив вплив учителів на особистість майбутнього вченого. Згадав О. Грушевський і навчання в Київському університеті Св. Володимира та напружені стосунки на той час між викладачами та студентами. Охарактеризував І. Лучицького як завзятого дослідника історії Малоросії, дав оцінку його статтям та його викладацькій діяльності. У некролозі автор підкреслив, що, працюючи у французьких архівах та видаючи ряд праць із французької історії, знаходивши джерела, яких не знали і французькі вчені, І. Лучицький був поцінований як російський вчений.

Відомий громадський діяч М. Кареєв у журналі «Голос минувшего» присвятив І. Лучицькому некролог «Памяти ушедших. И. В. Лучицкий» (1920) [41], у якому автор описує перше знайомство з І. Лучицьким та подальшу дружбу, згадує про зустріч на археологічному з'їзді в Москві, гостювання у полтавському маєтку вченого. Також автор проаналізував його науково-педагогічну роботу, високо оцінив значення постаті вченого як для вітчизняної, так і для зарубіжної історичної науки.

У двох номерах журналу всесвітньої історії «Аннали» (1922) надруковано статтю видатного вченого М. Кареєва «Памяти двух историков (В. И. Гер'е и И. Лучицкий)» та В. Бутенка «Наука новой истории в России» [40; 11]. У першій із них подано коротку біографічну довідку про вченого, відзначено його вагомий внесок в історичну науку. Автор статті проводить паралелі у науково-педагогічній діяльності між московським професором В. Герье та київським професором І. Лучицьким, показуючи подібні та відмінні сторони у їхній діяльності. Зокрема, на думку, М. Кареєва, важливість їхньої діяльності полягає в

тому, що вони поєднали лекційний виклад предмета із практичними заняттями студентів за зразком семінарів у німецьких університетах; уперше ввели вивчення в університетах епохи французької революції. В іншій статті розглянуто розвиток «Нової історії» як самостійної галузі наукового дослідження та запровадження І. Лучицьким її загального курсу в Київському університеті Св. Володимира у вигляді читання лекцій та проведення практичних занять.

ІІІ період – історіографія радянського періоду **(1922–1990).** У радянський період окремих значних досліджень про постать та діяльність ученого не було. Лише у період раннього радянського періоду, а це початок ХХ ст., були популярні короткі некрологи, які друкувалися на сторінках газет та журналів з приводу смерті відомих діячів освіти та науки. Так, із приводу 10-ї річниці смерті вченого опубліковано статтю невідомого автора в газеті «Нова зоря» під назвою «Іван Лучицький. Історик-українець європейської слави» (1928). Редакція подала коротку біографію І. Лучицького, відзначила його вагомий внесок у розвиток історичної науки, як вітчизняної, так і зарубіжної. У некролозі зазначено, що: «І. Лучицький – учений найвищої європейської культури, вільний від соціалістичних захоплень, у своїх працях та університетських викладах дав взірці об'єктивного, індуктивного досліду історії» [36], чого не вдалося зробити таким діячам, як М. Драгоманов та П. Куліш.

У другій половині ХХ ст. з'являються окремі розвідки та біографічні дані, які розміщували у словниках та енциклопедіях. Так, у радянський період про І. Лучицького як про російського буржуазного історика дано коротку біографічну довідку в «Большой Советской Энциклопедии» (1954) [8]. Вказано період про навчання вченого в Київському університеті Св. Володимира, зазначено професорську діяльність у цьому ж університеті, членство в партії кадетів, діяльність як депутата ІІІ Державної думи. Описано наукові дослідження з історії Франції та інші основні праці.

У 1959 р. у книзі «Історія Київського університету. 1834–1959» під редакцією О. Жмудського (1959) [35], описано педагогічну та наукову діяльність Івана Лучицького та його батька – Василя Лучицького. Насамперед, наголошено на внеску вченого у підготовці наукових кадрів та його піклуванні про жіночу освіту в університеті. Автор праці вказав на цінність досліджень І. Лучицького з аграрної історії Франції напередодні та в роки буржуазної революції кінця XVIII ст., написаних на основі фактичного матеріалу,здобутого у французьких архівах. Одна із визначних праць ученого, а саме: «Крестьянское землевладение во Франции накануне революции» – на той час мала значну цінність для науки.

Українська діаспора для збереження української спадщини видала «Енциклопедію українознавства» Париж – Нью-Йорк (1962) [22], де розміщено інформацію про І. Лучицького як історика і громадського діяча, вихованця і професора Київського університету Св. Володимира, гласного Полтавського земства та члена Державної думи від Києва. Також названо основні фундаментальні праці вченого, зокрема: «Католическая лига и кальвинисты во Франции» (1877), «Крестьянское землевладение во Франции накануне революции» (1900), «Состояние землевладельческих классов во Франции накануне революции и аграрная реформа 1789–1793» (1912), «Рабочее население и экономическая политика германских городов XV–XVI вв.» (1894), «Материалы по истории землевладения в Полтавской губернии в XVIII в.» (1883) та ін.

У 1981 р. у 6 томі «Української радянської енциклопедії» було розміщено дані про І. Лучицького як російського і українського буржуазного історика, члена-кореспондента Петербурзької Академії наук, члена партії кадетів. Зазначено основні місця роботи та посади, напрями діяльності та визначні праці вченого [251].

IV період – історіографія незалежної України **(1991–2000-і) –** характеризується пожвавленням інтересу до минулого, зокрема, починається активне вивчення історії Київського університету та його видатних викладачів. Так, на початку 90-х рр. XX ст. В. Короткий та В. Ульяновський упорядкували збірники документів і матеріалів «З іменем Святого Володимира» у двох книгах (1994). У першій книзі розмістили статтю Є. Тарле «И. В. Лучицкий как университетский преподаватель» [29].

Сучасні історики Л. Таран та І. Мазур у статті «Українець європейської слави» (1994) [245] розглянули основні етапи становлення І. Лучицького як науковця. Зокрема, охарактеризували дослідження ученого з історії французького протестантизму та аграрних відносин у Франції XVIII ст., історії української общини. Також звернули увагу на громадську діяльність, лекційну роботу педагога у Київському університеті Св. Володимира, організацію ним у Парижі Російської вищої школи суспільних наук та його ініціативи як депутата III Державної думи. Вказали французьких, російських та українських діячів, з якими І. Лучицький товаришував та постійно спілкувався, а саме: з Л. Бланом, Л. Гамбетта, М. Ге, М. Драгомановим, Ж. Клемансо, М. Кропивницьким, О. Кониським, П. Лавровим, М. Лисенком, Лесею Українкою та ін.

В іншій розвідці українського історика Л. Таран – «Историческая мысль Франции и России в 70-е годы XIX – 40-е годы XX вв.» (1994) [246] – розкривається роль І. Лучицького як одного із засновників і

видатних представників «Русской исторической школы» в Україні. Авторка розвідки, висвітливши науково-дослідну роботу вченого в архівних фондах Росії, України, Франції та інших країн із використанням статистичного методу в роботі з першоджерелами, звернула увагу й на науковий професіоналізм ученого, навколо якого об'єдналися учні та послідовники, яких цікавили соціально-економічні аспекти французької, української, іспанської історії.

У статті «Іван Васильович Лучицький (1845–1918)» (2000) [244] Л. Таран висвітлила біографічні дані вченого та звернула увагу на вплив «позитивізму», що виявився у проблематиці його ранніх досліджень. Л. Таран узагальнила наукову діяльність ученого, його закордонні відрядження та роботу в архівах півдня Франції, знайомство з видатними французькими діячами того часу. Згадала про педагогічну діяльність, членство у старій Громаді, політичну діяльність, а також просвітницьку, зокрема як члена Київського літературно-артистичного товариства у 1904 р. Вказала авторка і на значення праць І. Лучицького з історії українського землеволодіння та соціально-економічної історії України.

Окремі аспекти діяльності І. Лучицького як члена Київської громади висвітлила професор Н. Побірченко у розвідці «Педагогічна та просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття» (2000). Дослідниця коротко вказала на основні моменти діяльності І. Лучицького у Громаді, зокрема його участь у 1887 р. у редакційному «комітеті» для підготовки нового номеру журналу «Киевской старины», участь в Археологічному з'їзді, у 1895 р. – співпрацю з газетою «Киевское слово» [210, с. 100–223].

В «Українському історичному журналі» за 2000 р. вміщено статтю В. Потульницького «Українська та світова історична наука» (2000) [214]. Ґрунтовно вивчивши архівні матеріали, дослідник проаналізував закордонне відрядження І. Лучицького у 1870-х рр. у Німеччину та Францію. Зокрема, його навчання в німецького професора Г. Вуттке на його історичному семінарі в Лейпцізькому університеті. Під час стажування І. Лучицький у Г. Вуттке перейняв його метод ведення семінарів. Автор статті зробив висновок, що І. Лучицький був прихильником порівняльного методу в історичних науках та мав антипольську орієнтацію.

На особливу увагу також заслуговує праця В. Онопрієнка «Владимир Иванович Лучицкий 1877–1949» (2004) [198, с. 9–34]. Розглядаючи життя та діяльність Володимира Лучицького, відомого геолога, автор не оминув і його геніального батька – Івана Лучицького, присвятивши йому окремий розділ у книзі під назвою «Отец – Иван Васильевич Лучицкий». У цьому розділі автор подає інформацію

біографічного характеру. Зокрема, згадує дитячі роки, роки навчання в Кам'янець-Подільській гімназії, студентське життя в Київському університеті Св. Володимира (1862–1866), знайомство з О. Контом, що дуже сильно вплинуло на формування наукового світогляду І. Лучицького та пристрасті до історичної науки. Згадує і педагогічну, і просвітницьку діяльність ученого. Але найбільшу увагу В. Онопрієнко акцентує на його науковій діяльності. Так, автор описує пошукову діяльність І. Лучицького у Національному архіві і відділі рукописів Національної бібліотеки в Парижі під час закордонного відрядження до Франції, знайомство з видатними діячами Франції – Луї Бланом, Леоном Гамбеттом, Шарлем Лану та ін. Розкрив дослідження І. Лучицького історії общин, розміщених на різних кінцях європейського континенту – в Іспанії та в Україні. Також у книзі представлено сім листів І. Лучицького, з яких шість написано вченим із Франції до дружини, М. Лучицької, інші своїм учням та товаришам В. Іконникову та Є. Ківлицькому.

Цінним є дослідження В. Бузескула «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века» (2004) [10, с. 266–280]. Автор книги проаналізував науково-дослідницьку діяльність І. Лучицького. У своїй книзі В. Бузескул висвітлив основні моменти життя, які вплинули на подальше наукове захоплення І. Лучицького. Зокрема, його навчання в гімназії та знайомство з Ф. Гізо та Ф. Шлосером, роки навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира, знайомство з О. Контом, що в подальшому стало причиною дослідження вченим історії західноєвропейських країн.

Важливим є дисертаційне дослідження Н. Логунової «Наукова та громадсько-політична діяльність І. В. Лучицького» (2005) [57], у якому авторка охарактеризувала роль ученого в громадському, політичному, освітньому житті та історичній науці України, Росії та країн Заходу останньої третини XIX – початку XX ст., зокрема, висвітлила його активну участь в історичному товаристві Нестора Літописця, у Полтавському губернському та Золотоніському повітовому земстві, Київській міській думі, в товаристві «Просвіта». Проаналізовано значну участь І. Лучицького в роботі Конституційно-демократичної партії та III Державної думи. Прослідковано еволюцію політичних та наукових поглядів ученого на різних етапах його творчості. Описано його дружні тісні зв'язки з відомими діячами України: В. Антоновичем, М. Драгомановим, В. Іконниковим, М. Кропивницьким, М. Лисенком та ін. На прикладі життя І. Лучицького показано представника демократичної інтелігенції пореформеної Росії, кращими рисами якого

були самовіддане служіння науці, усвідомлення свого культурного покликання та боргу перед народом, гаряче прагнення принести користь суспільству.

Деякі аспекти наукової та громадсько-політичної діяльності вченого розглянуто в статті О. Новікової «Втрачений світ» (2005) [149, с. 30], у якій авторка вказала, що у 2003 р. вдячна Франція вже втретє перевидала дослідження київського вченого з французької середньовічної історії. Авторка згадала його політичну діяльність, зауваживши, що І. Лучицький гаряче бажав прогресивних змін на батьківщині, перебував у партії кадетів, у Старій Громаді, був депутатом Державної думи, за що «заслужив» нагляд жандармських інституцій і репутації неблагонадійного. Дослідниця зазначила, що І. Лучицький після перебування на хуторі Каврай, поспілкувавшись з місцевою інтелігенцією, дізнався більше про життя та настрої українських людей. Не оминула О. Новікова і надзвичайно різноманітну просвітницьку діяльність І. Лучицького. У статті згадується, що вчений читав публічні лекції, рецензував гімнастичні програми, активно сприяв благодійним організаціям Києва та інших міст,видавав у 1892 р. разом із В. Науменком «Киевский сборник в пользу пострадавших от неурожая», кошти від продажу якого віддали голодуючим.

Неоціненним матеріалом для дослідження життя та діяльності вченого є збірник під назвою «Українознавчі студії та мемуари Івана та Марії Лучицьких» (2007) [247]. До збірника увійшли статті з питань українського землеволодіння І. Лучицького, спогади його дружини М. Лучицької, біографічні матеріали та бібліографія праць, а також у додатку до збірника розміщено спогади О. Лучицької – дочки Івана та Марії Лучицьких.

Деякі відомості про змагання І. Лучицького за українську мову висвітлено у збірнику документів та матеріалів «Українська ідентичність та мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)» (2013). У збірнику опубліковано архівні документи, зокрема «Виступ І. В. Лучицького в Державній думі про право українців навчати дітей рідною мовою з аргументованою критикою статті 19 законопроекту про шкільну освіту», який був зроблений 10 листопада 1910 р. у Санкт-Петербурзі [248].

Дослідник О. Коник присвятив кілька своїх досліджень українському питанню у Державній думі. Зокрема, у книзі «Українське питання в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.)» (1999) [51] автор дає характеристику діяльності І. Лучицького в Думі, опираючись на свідчення відомої громадської діячки Олени Пчілки.

В іншій своїй праці «Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.) (2013) [52] О. Коник висвітлив станове співвідношення професорського складу у Думі, зокрема І. Лучицького як професора-депутата у Думі, родинне та соціальне походження вченого та його вплив на політичний вибір; політичну позицію і входження до складу керівних думських структур.

Серед цінних матеріалів є мемуарні джерела. Зокрема, необхідно виділити спогади та щоденники К. Василенка [12], М. Кареєва [38; 39], О. Кістяківського [42; 43], С. Русової [230], В. Самійленка [235], Є. Чикаленка [252; 253]. Тут зібраний цікавий оригінальний матеріал про наукову та педагогічну діяльність І. Лучицького.

Присвячували свої дослідження педагогу і російські вчені, зокрема у 2000 р. у журналі «Вопросы истории» розміщено статтю Ю. Іванова «И. В. Лучицкий – выдающийся ученый, педагог и общественный деятель» (2000) [32, с. 150–161]. Автор статті подає біографію вченого, схарактеризувавши середовище, в якому виховувався та розпочав свою наукову і педагогічну діяльність І. Лучицький. Ю. Іванов розглянув стан тогочасного університетського життя і зауважив, що в університеті Св. Володимира інтереси науки відігравали найменшу роль, а переважали інтриги. У статті зазначалося, що І. Лучицький був чудовим викладачем та виховав цілу плеяду учнів, які в майбутньому стали видатними діячами освіти та науки. Дослідник не оминув і діяльність І. Лучицького як редактора газет «Киевские отклики», «Свобода и право», роль у партії кадетів.

Отже, аналіз історіографічних праць, які присвячені особистості І. Лучицького, дають підстави стверджувати про реальне розширення і поглиблене сучасне гуманітарне знання, як окремого предмета історико-педагогічного дослідження. Для сучасних учених важливим стоїть завдання висвітлити історичні та політичні аспекти життя українського вченого-історика І. Лучицького, зокрема, його діяльності як депутата в Державній думі, члена Старої Громади, викладача Київського університету Св. Володимира, участі у закордонних відрядженнях та роботі в архівах Франції. Однак, історіографічний огляд засвідчує, що на сьогодні немає цілісного системного дослідження, у якому б були зібрані систематизовані та узагальнені відомості про постать І. Лучицького як педагога та просвітника, недостатньо вивчені його педагогічні ідеї, його роль у становлення та розвиток освіти для українського народу. Саме цим визначається актуальність дослідження загальнопедагогічних поглядів І. Лучицького, визначення внеску вченого у розвиток освіти та науки, аналіз публіцистично-просвітницьких праць, а також його участі у

культурно-освітньому та громадсько-благодійному житті українців наприкінці XIX – на початку XX ст.

У контексті здійснення історико-педагогічних досліджень необхідними є вивчення та об'єктивна оцінка маловідомих і невідомих архівних матеріалів або тих, інтерпретація яких була заідеологізована чи взагалі викреслена з культурного контексту. Це дасть можливість заповнити «білі плями» в історії вітчизняної освіти, по-новому осмислити події і явища, творчий доробок та ідейні спрямування видатних педагогів.

Вивчення педагогічної та просвітницької діяльності І. Лучицького базується на аналізі комплексу архівних джерел дореволюційного періоду. У процесі написання дисертаційного дослідження нами було проаналізовано документи та матеріали з фондів Центрального Державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАК України); Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Фонд 707 «Управління Київського навчального округу» ЦДІАК України містить справи, які висвітлюють педагогічну діяльність І. Лучицького, а саме педагогічну діяльність у Києво-Подільській прогімназії.

У справах опису № 35 (1869–1871) цього ж фонду зберігаються документи, які висвітлюють педагогічну діяльність І. Лучицького, її хронологію та обійманні посади в Києво-Подільській прогімназії; причини звільнення з посади вчителя історії та географії. Зокрема, у справі «Об определении випускникауниверситета Св. Владимира И. Лучицкого учителем русского языка и словесности в Киево-Подольскую прогимназию» (оп. 35., спр. 85) зазначено, що кандидата історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира І. Лучицького зараховано вчителем російської мови та словесності в середніх навчальних закладах «за удовлетворительный пробный урок по русскому языку». А через рік (1870) І. Лучицького перевели на посаду вчителя історії та географії в Києво-Подільській прогімназії, з якої через рік (1871) педагога було звільнено за власним бажанням, у зв'язку з погіршенням стану здоров'я.

Документи цього ж фонду містять матеріали, що повідомляють про відрядження за кордон у 1871 р. та у 1875 р. магістра І. Лучицького для підготовки на посаду професора із загальної історії. Зокрема, у справі «О составлении в Министерство сведений о молодых людях, которые могли бы быть посланы в 1871 г. за границу, с целью приготовления к профессорскому званию» (оп. 36., спр. 365) подано інструкцію для занять І. Лучицького за кордоном. «Дело канцелярии г. попечителя Киевского

учебного округа. Повестка ректора университета Св. Владимира о заседаниях совета того университета» (оп. 37., спр. 4), засвідчує, що 14 січня 1871 р. Рада університету ухвалювала рішення про відрядження І. Лучицького за кордон з науковою метою. «Сведения о службе и научной деятельности кандидата историко-филологического факультета университета Св. Владимира» (оп. 41., спр. 9) повідомляє, що наказом Міністерства народної освіти доценту Київського університету Св. Володимира І. Лучицькому дозволено відпустку за кордон з 1 травня до 1 вересня 1875 р.

Описи фонду 442 «Канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора» містять документи про прохання І. Лучицького та А. Козлова у 1885 р. прочитати публічну лекцію. Так, у справі «Дело о разрешении разным лицам чтения публичных лекций» (оп. 835., спр. 16), дізнаємося, що І. Лучицький та А. Козлов, будучи професорами Київського університету Св. Володимира, просили дозволу прочитати публічну лекцію про італійського філософа Джордано Бруно для недостатніх студентів, студенток Вищих жіночих курсів.

Описи фонду 275 «Київське охоронне відділення» містять матеріали, що мають «Сведения о чтении И. Лучицким в 1901 г. лекций в Русской высшей школе социальных наук в Париже, о предполагаемом участии И. Лучицкого в предстоящем в феврале 1909 г. во Львове всеукраинском конгрессе, об издании И. Лучицким в 1904–1905 гг. газеты «Киевские отклики»» (оп. 1., спр. 1698).

Описи фонду 274 «Київське губернське жандармське управління» містять матеріали, що мають «Сведение о том, что И. Лучицкий был действительным членом Киевского литературно-артистического общества» у 1904 р., постійно брав участь у засіданні товариства, виголошував промови політичного характеру на вечорах влаштованих товариством (оп.1., спр. 888).

Отже, у фондах Центрального Державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДІАК України) зберігаються документи, які містять інформацію стосовно його педагогічної діяльності та відрядження за кордон з науковою метою (ф. 707), а також документи, що стосуються читання публічних лекцій І. Лучицьким та А. Козловим (справи фонду № 442). Деякі матеріали, що висвітлюють педагогічну та науково-просвітницьку діяльність ученого, містяться у справах фонду № 274 та № 275.

В Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського зберігається особистий фонд ученого (ф. 66 – Іван Васильович Лучицький, 573 од. зб.), який містить документи, які надають фактичний матеріал про педагогічну та просвітницьку діяльність І. Лучицького. Переважно містяться такі

групи документів: 1) наукові статті (автографи праць ученого), нотатки, навчально-методичні розробки педагога; 2) біографічні матеріали,листи та фотографії;3) матеріали про службову та громадську діяльність; 4) архівні матеріали, у яких висвітлюються окремі аспекти його видавничої діяльності. А також архів дружини – М. В. Лучицької, відомої перекладачки та знавця скандинавської літератури.

Виходячи з проблематики нашого дослідження, особливу увагу звертаємо на ряд документів, які містять фактичний матеріал стосовно окремих аспектів педагогічно-просвітницької діяльності, зокрема,«Лекции по новой истории» (70- ті рр. XIX ст.) (ф. 66, № 206); Конспект лекций «Община и общинное владение в Малороссии» (ф. 66, № 207); «Заметки к лекции о законе развития общественных отношений» (80-ті рр. XIX ст.) (ф. 66, № 208); «Конспект лекций по всеобщей истории» (1877) (ф. 66, № 205); «О ходатайстве перед Министром народного просвещения по поводу выделения средств на научные и педагогические нужды Киевского и Харьковского университетов» (1908) (ф. 66, № 47); «Мнение о плане испытаний воспитанников Киево-Подольской прогимназии, предложенный инспектором той же прогимназии» (1869) (ф. 66, № 197); «Протокол заседаний Комиссии публичных лекций» (1898) (ф. 66, № 209); «Письмо с просьбой прочесть публичную лекцию с благотворительной целью» (1901) (ф. 66, № 278) та ін.

Архівні матеріали другої групи містять окремі оцінки і висновки щодо творчої спадщини просвітника, дають відомості з його біографії, творчої діяльності. Це погляди О. Кістяківського «Мнение по поводу неизбрание И. В. Лучицкого ординарным профессором по кафедре общей истории Киевского университета» (ф. 61, № 415), праця В. Доманицького «Замітка В. Доманицького про І. Лучицького до 30-ліття його педагогічної діяльності» (ф. 95, № 44).

Окрему групу архівних матеріалів становлять листи І. Лучицького до видатних громадських діячів, учених, що розкривають громадську позицію педагога, національну спрямованість його творчої діяльності, педагогічний хист, зміст і напрями просвітницької праці (ф. ІІІ, № 8032–8147,9657–9676, 14251–16684, 57116–57555 ф. ІІ, № 4259–4261).

Отже, в Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського зберігаються архівні матеріали, які дають можливість віднайти детальні й повні відомості, що стосуються педагогічно-просвітницької діяльності І. Лучицького.

Таким чином, аналіз і вивчення документально-фактологічних матеріалів архівних установ дали можливість встановити окремі біографічні відомості з життя і творчої діяльності І. Лучицького, дослідити напрями просвітницької діяльності вченого (видавничу,

громадсько-благодійну, культурно-освітню) та ідейні переконання щодо самобутності української мови, охарактеризувати його педагогічні погляди, зміст педагогічно-просвітницької праці.

Історіографічний аналіз літератури з проблеми дослідження на кожному етапі розвитку історико-педагогічної науки дав змогу констатувати актуальність і значущість особистості І. Лучицького в соціокультурних умовах протягом тривалого часу (кінець XIX – початок XXI ст.).

1.2. Основні етапи життєдіяльності педагога-просвітника

У ході досліджень розбудови національної освіти надзвичайного значення набуває вивчення періоду кінця XIX – початку XX ст., коли формувалася і розвивалася українська національна ідея й відбувався культурний та духовний ренесанс. Цей час характеризується діяльністю громадських товариств, які стали одним із важливих джерел розвитку української культури та етнічного самоусвідомлення українців через розвиток мови і літератури. Насамперед, йшла суспільна боротьба за рідномовну школу, а «…її носіями й ідеологами були, перш за все, представники «Громад», просвітницьких організацій, які ставили за мету формування національної ідеї та національної ментальності, розвиток і збереження української культури як окремого, специфічного утворення» [241, с. 57].

Вітчизняна педагогічна думка цього періоду представлена цілою плеядою видатних педагогів-просвітників (В. Антонович, Б. Грінченко, М. Драгоманов, П. Житецький, В. Науменко), культурних та громадських діячів (М. Василенко, М. Зібер, О. Кістяківський, С. Русова, Є. Чикаленко) серед яких важливе місце належить Івану Васильовичу Лучицькому.

Проведені дослідження дали змогу зробити висновок, що важливим для вивчення педагогічної персоналії є складання спеціального різновиду історико-педагогічної періодизації – визначення основних етапів життя і діяльності вченого, обумовлених як зовнішніми змінами (професійний та науковий злет, зміни місць перебування тощо), так і внутрішньою еволюцією поглядів, появою нових фактів та ін.

Тому *метою підрозділу* є спроба визначення основних етапів життя і діяльності І. Лучицького та висвітлення кожного із етапів життєвого шляху, педагогічної та просвітницької діяльності вченого.

Існують різні періодизації діяльності І. Лучицького, які були складені як його учнем М. Кареєвим, так і сучасною дослідницею Н. Логуновою. Але внаслідок вивчення раніше невідомих архівних та інших джерел було уточнено основні етапи життєвого шляху педагога,

встановлено нові та доповнено раніше відомі факти його біографії та діяльності. Проаналізувавши їх, виділяємо 4 основних етапи життєвого шляху, педагогічної і просвітницької діяльності Івана Васильовича Лучицького:

І етап (1845–1869) – формування світогляду та особистості педагога;

ІІ етап (1869–1904) – активна педагогічна та просвітницька діяльність;

ІІІ етап (1904–1914) – ініціативна політична діяльність;

ІV етап (1915–1918) – період творчої роботи в умовах усамітнення.

Перший етап — *формування світогляду та особистості педагога (1845–1869).* Вивчення передумов та провідних чинників формування І. Лучицького як педагога, вченого, громадського діяча є необхідною складовою наукового пошуку для створення його цілісного образу педагога-просвітника. Велику роль у його становленні відіграли родинне виховання, роки навчання у Кам'янець-Подільській та першій Київській чоловічій гімназіях, оточення під час навчання в Київському університеті Св. Володимира та знайомство із працями відомих учених, а також зв'язки із видатними літературними і культурними діячами.

Іван Васильович Лучицький – український історик, педагог, просвітник, громадський діяч – народився 2 червня 1845 р. у Кам'янці на Поділлі в родині вчителя семінарії (згодом гімназії) (див. додаток А) [270, арк. 1]. Батько І. Лучицького був учителем давніх мов – давньогрецької, латині, давньоєврейської – та геніальним учителем російської словесності [342, арк. 2].

Про геніальність викладання Василя Лучицького російської словесності у семінарії згадував один із учнів: «Із наших професорів найкращим був Лучицький, викладач словесності в риторичному класі. Колишні вихованці, характеризуючи його, говорили, що це хороший викладач і відмінний «ругатель». Одне і друге виявилося справедливим. Хто був учнем Лучицького, той прекрасно знав словесність» [15, с. 391–392]. Саме геніальність та вміння викладати успадкував від батька І. Лучицький, який у майбутньому теж себе проявив талановитим викладачем та виростив ряд відомих науковців.

Викладаючи давньоєврейську мову в семінарії, батько І. Лучицького мав привід до зближення з місцевими гебраїстами, равинами, які часто вели розмови у вільний час з учителем семінарії. Це давало змогу і малому І. Лучицькому знайомитися з цими цікавими представниками єврейства, до яких він завжди ставився з особливою симпатією [17, с. 100]. Батьки І. Лучицького мали давнє коріння у Волинському краї: один із предків був у XVI ст. наборщиком першої

Острожської типографії, а предки матері – вихідці із Рязанської губернії [242, с. 42]. І. Лучицький – єдиний син у сім'ї, який, не маючи товаришів, ріс у товаристві дорослих тринадцятилітніх дітей, тому не одразу пішов до гімназії, а отримував домашнє виховання.

Лише у 1857 р. він вступив до третього класу Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії [там само, с. 43]. Кам'янець-Подільська гімназія зустріла І. Лучицького дуже неприязно. Це були часи дореформені. Хвиля нових думок і поглядів не докотилася ще до провінційного містечка. Вчити задавали «від початку до кінця», без пояснень та доповнень, у сфері етики вимагали безкінечного стояння на службі божій, у сфері виховання вживали жорстоку «березову кашу», бо за будь-яку найменшу провину лупцювали. І в перші ж дні І. Лучицький відчув на собі «березової каші» і три місяці прохворів від нервового потрясіння. Це були перші враження І. Лучицького від дореформеного шкільництва [17, с. 100]. Інспектором гімназії на той час був В. Шульгін (згодом попечитель Віленського округу), який і запровадив механічне завчання підручника протоієрея Скворцова, написаний доволі незрозумілою мовою [242, с. 43]. У цій гімназії І. Лучицький захопився математикою і бажав продовжити її вивчення в університеті [244, с. 267].

Через рік (1858) у Кам'янець-Подільській гімназії почалися певні зміни. Потроху почали зникати застарілий механізм «зазубрювання», вистоювання в церкві на богослужінні, муштра миколаївських часів. У 1859 р. приїхали нові вчителі з новими педагогічними та культурно-суспільними поглядами. І. Лучицький навчався у п'ятому класі, коли гімназію відвідав новий попечитель округу, відомий М. Пирогов [242, с. 43]. Вони не очікували побачити у новому попечителі повну протилежність своїм уявленням [17, с. 100]. Наступного разу І. Лучицький зустрівся з М. Пироговим як пацієнт: батьки привели хлопця до відомого лікаря. Тоді ж М. Пирогов сказав І. Лучицькому: «Сподіваюся, що ви будете добре навчатись і що з вас вийде в майбутньому хороший науковий діяч» [242, с. 44].

З дисциплін шкільного циклу І. Лучицького цікавила математика, історія мало цікавила, тому що на той час навчання з російської історії велося за підручником Устрялова. Це була «суха» книжка, яка не могла викликати захоплення в учнів, посіяти любов до історії, а тим більше зацікавити минулим. Як розповідав І. Лучицький, «…цей підручник з його відомим «чи не жид» відносно іншого самозванця» викликав у нього сміх. Трохи більше давав підручник В. Шульгіна (професора Київського університету)» [17, с. 100–101].

Згодом І. Лучицький згадував: «Я ще з п'ятого класу мріяв стати математиком і вступити на математичний факультет, виключно став її

вивчати, проникся її методами, і ці заняття залишили відбиток на моїй особистості: прагнення до точності і до повноти аргументації» [242, с. 44].

Що стосується історії, то варто зазначити, що підручник із загальної історії В. Шульгіна був зачитаний [там само, с. 44]. Саме цей підручник певною мірою зародив паростки цікавості до історії європейських країн, бо вперше І. Лучицького зацікавила боротьба Нідерландів з Філіпом, своїм героїчним характером і гаслом визволення з-під релігійних утисків захоплювала Іспанія. Це було до серця молодому юнакові і захоплювало його уяву [17, с. 101].

І. Лучицький зацікавився історією Нідерландів, тому що це була боротьба проти церковного гніту, що збігалося з настроями, які склалися в гімназії через примусове відвідування церкви у неділю та святкові дні під наглядом ханжі-інспектора та важке заучування підручника протоієрея Г. Скворцова [242, с. 44].

У 1861 р. за непокору новим релігійним порядкам, запровадженим новоспеченим подільським владикою Євсеєм, батько Івана Лучицького, бажаючи позбутися неприємностей, перевівся із семінарії до гімназії [15, с. 392], куди перевів у сьомий клас чоловічої Першої Київської гімназії і сина. Саме тут до рук І. Лучицького потрапляє книга Ф. Гізо («Історія цивілізації в Європі»), а згодом («Історія XVIII століття») Ф. Шлосера. Ці книги справили на І. Лучицького великий вплив і змінили наукові погляди. Особливо сильно вразила книга Ф. Шлосера: сурова чесність його думки, його ненависть до захоплень і фантазій. Вплив Ф. Шлосера остаточно формує у І. Лучицького етичні погляди, а зокрема зміцнює ненависть до будь-якого насильства, утисків у сфері релігії. Ф. Шлосер закінчив те, що колись було почате впливом батька І. Лучицького і деякими особливими враженнями дитинства. Як згодом згадував І. Лучицький, у місті більшість населення складалася із поляків та євреїв. «У дитинстві я грав з дітьми євреїв-сусідів і мені доводилося втрачати цих друзів, так як ще тоді їх забирали у сімей, щоб забрати в кантоністи. Я вислуховував не раз і не два крики, плач і ридання і товаришів, і їхніх батьків, коли з’являлися урядники в сусідні з нами будинки і забирали дітей. На мою нервову натуру це справляло жахливе враження. Я прокидався уночі, уві сні я чув крики і стони, і мамі, щоб заспокоїти мене, доводилося напоїти бромом. І багато років потому ці згадки і на яву, і уві сні мучили мене…» [242, с. 44–45].

Був ще один факт, який вплинув на зміну світоглядних поглядів І. Лучицького. Як зазначає Є. Тарле: «Вже в 1905–1906 рр., коли І. Лучицькому довелося брати участь у комітеті надання допомоги постраждалим під час жовтневого погрому в Києві, перед ним воскресла

з вражаючою живістю постать одного з відвідувачів батька – Абрума, його вигляд, довга, сива борода, величні рухи. Ці враження дитинства були пов'язані не тільки з євреями, але і з поляками; він був з багатьма з них, загиблими потім у 1863 р., у близьких і дружніх стосунках. Про національну винятковість, про людиноненависницькі тенденції тоді не було і згадки; і родина, і гімназія виховували І. Лучицького в інших почуттях» [там само, с. 45].

Під час навчання в 1-й Київській гімназії І. Лучицький повністю закинув вивчення математики, а все більше цікавився вивченням історії, читав праці з політичної економії, а особливо ті, у яких піднімалися історичні питання [там само, с. 45]. Навчаючись у Київській гімназії, Іван Васильович паралельно відвідував лекції професора Київського університету Св. Володимира В. Шульгіна, який захопив його історією античних політичних наук [244, с. 267]. Лекції В. Шульгіна слухав І. Лучицький «контрабандою». Вчений згадував: «Він читав останній раз в університеті, і його лекції справили на мене велике враження. В. Шульгін доступно викладав історію античних політичних учень, це дуже мене захоплювало, відкривало нові горизонти, нові точки зору на історичний розвиток людства. Цей курс був не самостійним, але професор викладав його досить добре» [242, с. 45]. Всі ці події, безсумнівно, вплинули на вибір подальшого навчання І. Лучицького.

У 1862 р. І. Лучицький закінчує Київську першу гімназію і в цьому ж році стає студентом історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира [6, с. 376]. Київський університет, до якого вступив І. Лучицький, не міг похвалитися своїми науковими силами. Старі викладачі вже не задовольняли амбіційних студентів, а молодих науковців було небагато. В. Шульгін, якого І. Лучицький слухав «контрабандно» ще учнем першої Київської гімназії (курс з історії політичних інституцій античної Греції), залишив університет через непорозуміння з факультетом [17, с. 101], тому всесвітню історію почав викладати бездарний О. Ставровський [10, с. 267]. І хоч рада університету хотіла повернути В. Шульгіна, але той не погодився.

На той час історико-філологічний факультет переживав не кращі часи: професорів було мало, всього два класики, один історик, один славіст, один філософ та один історик російської літератури. Кафедри всесвітньої та російської історії не були заміщені, а викладала ці курси людина, мало підготовлена. Викладання давало мало, і доводилося доповнювати його самостійним читанням. Серйозний студент змушений був самостійно працювати, не маючи ніяких вказівок та пояснень від професора. Студенти навмання шукали відповідні твори і джерела, перечитуючи не потрібну літературу, не знаючи про необхідну. Через це

багато затрачалося часу і зусиль на підготовчу працю, яку можна було б полегшити [17, с. 101].

Така ситуація продовжувалася упродовж багатьох років, не вистачало професорів для екзаменів у магістрантів, і декілька років потому М. Драгоманову доводилося для екзамену їздити до Одеси. Згодом читання лекцій із загальної та з російської історії взяв на себе викладач С., який вийшов з Педагогічного інституту і написав єдину невелику книгу «Значення середніх віків». Студенти його не поважали, розповідали, що він при відвідуванні його лекції міністром Норовим цілу годину доводив, що республіка в Римі не існувала, і що придумали її революціонери. Лекції його не мали нічого спільного з наукою, він розповідав студентам сумнівні анекдоти про Франциска I, Людовіках XIV і XV. Зате І. Лучицький у цей час захопився Гервінусом та працями інших істориків [242, с. 46].

Молодий студент І. Лучицький намагався здобувати знання самостійно, за що йому призначили стипендію Кирила і Мефодія у розмірі 240 рублів у рік. Таку стипендію призначали «недостатнім студентам, які відзначилися успіхами в науках та поведінці» [32, с. 150]. У період навчання в університеті І. Лучицький ознайомився із працями відомих учених: Л. Бюхнера, Я. Молешотта, Л. Фейербаха, з «Колоколом» А. Герцена (вся ця заборонена або напівзаборонена література добувалася ним від однієї групи студентів духовної академії, як і «Колокол» і праця Кельсієва). Найбільше враження справили на нього праці основоположників позитивізму – О. Конта і Г. Спенсера. Під їх впливом формувалося наукове світобачення молодого вченого [244, с. 267]. Хоч факультет виглядав жалюгідно, проте досить добре була влаштована з ініціативи М. Пирогова дуже багата і доступна студентська бібліотека, яка обслуговувалася,за бажанням М. Пирогова самими студентами [242, с. 46].

Залишені поза увагою викладачів, студенти ясно відчували своє складне становище і шукали виходу. На зібраннях студенти вирішили просити Раду університету заповнити пусті кафедри, аби мати керівників наукових праць, тому що студентам доводилося самостійно шукати керівника [17, с. 101]. Тому І. Лучицький у відчаї через неможливість знайти керівника наукових праць вирішив через оголошення скликати студентів-істориків для обговорення наболілих питань. Відбулися збори, на яких І. Лучицький виклав стан справ на факультеті, доповів про відсутність професора з нової і російської історії та запропонував факультетському керівництву обрати на кафедру російської історії М. Костомарова. Кандидата з нової історії на той час не було жодного. Пропозиція була прийнята одноголосно, і збори повідомили про це

факультет. Факультет погодився, і через деякий час М. Костомаров був обраний на кафедру російської історії, але у міністерстві його не затвердили. Тоді з'явився новий кандидат – А. Добряков, який приїхав із Петербурга і представив свою магістерську дисертацію «Русская женщина в удельно-вечевой период», а одночасно на кафедру нової історії прийшов В. Авсеєнко, який представив «pro venia legend» – невелику компілятивну працю про похід Карла VIII в Італію. Але його вступна лекція виявилась досить слабкою, і на нових зборах, мало довіряючи факультету, доручили молодому І. Лучицькому проаналізувати працю А. Добрякова. Цей аналіз І. Лучицький надрукував у вигляді двох критичних фельєтонів у «Киевлянине» в червні 1863 р. Це був перший літературний досвід вісімнадцятирічного студента, який перейшов на 2-й курс навчання Київського університету Св. Володимира. Аналіз І. Лучицьким праці А. Добрякова, виявив багато недоліків, тому на кафедру останнього не взяли, і до кінця курсу студентам довелося працювати без якого-небудь керівництва [242, с. 47].

Узимку 1863 р. ужитті І. Лучицького відбулася одна із «зустрічей», яка позначилася на його подальшій діяльності. Зокрема, коли І. Лучицький готувався до півкурсового іспиту з філософії і шукав посібники для підготовки, він наштовхнувся на книгу під назвою «Cours dephilosopie positive» («Курс позитивної філософії») невідомого на той час автора Огюста Конта (ще тоді Конт не був під забороною і видавався для читання). І. Лучицький одразу почав читати з 4-го тому, адже, будучи студентом,він вільно володів французькою та німецькою мовами. Огюст Конт дав йому те, у чому І. Лучицький відчував найбільшу потребу: методологічні вказівки для вивчення в широкому масштабі історичних явищ, а не обмежувався одним лиш методом історичної критики, який пропонували йому Гервінус, Дройзен та ін., до того часу цікаві йому автори. Мало того, Огюст Конт вплинув на вироблення всього філософсько-наукового світобачення І. Лучицького, сформував різко негативне ставлення до будь-якої нетерпимості [там само, с. 48].

Захоплення Огюстом Контом також вплинуло і на суто наукові інтереси І. Лучицького. На перший план для нього постало вивчення історії суспільної думки, історії релігійних рухів. Тому, коли факультет оголосив медальну тему про вплив Візантії на Європу і Росію, то І. Лучицький із запалом взявся за цю працю, обмеживши тему розглядом впливу Візантії на духовне життя Європи, на розвиток окремих наук [там само, с. 48]. Медалі І. Лучицький за цю працю не отримав, робота була визнана неблагонадійною і викликала гострий осуд за нові думки [17, с. 101].

У 1866 р. І. Лучицький закінчив навчання в Київському університеті Св. Володимира із ступенем кандидата і був залишений стипендіатом (в аспірантурі) при університеті для підготовки до професорського звання по кафедрі загальної історії [6, с. 376]. Про це свідчить свідоцтво від ректора Київського університету Св. Володимира (див. додаток Б) [280, арк. 1]. У 1868 р. І. Лучицький витримав магістерський іспит і повністю віддався розробці теми, яку він обрав ще по закінченню університету [242, с. 48], але у цьому ж році 3 грудня І. Лучицький подав до керівництва історико-філологічного факультету прохання про продовження терміну перебування стипендіатом для підготовки магістерської дисертації ще на один рік, пояснюючи це тим, що 18 грудня закінчується термін, на який він залишений стипендіатом, а між тим робота, підготовлена ним як магістерська дисертація, не завершена [311, арк. 1]. Наслідком дворічного перебування стипендіатом стало написання праці «Адам Фергюсон и его историческая теория» (1868), яку І. Лучицький прагнув захистити як дисертацію pro venia legendi. Із невідомих причин захист дисертації так і не відбувся [60, с. 1–27]. Його зацікавила доля кальвінізму у Франції в XVI ст. Друковані джерела були в бібліотеці у великій кількості, а деякий матеріал І. Лучицький знайшов у Петербурзькій Публічній бібліотеці, куди вирушив з особливою метою, для поповнення матеріалів. У Публічній бібліотеці І. Лучицький, за вказівкою М. Костомарова, знайшов деякі першоджерела, які стали в нагоді (листування тодішніх сучасників релігійних війн XVI ст.). Результатом важкої, майже чотирирічної напруженої роботи була книга «Аристократия и буржуазия на юге Франции» (1870) і дисертація на ступінь магістра на тему «Феодальная реакция во Франции XVI века» (1871) [242, с. 49].

Із самого дитинства, починаючи з домашнього виховання та продовжуючи навчання у Кам’янець-Подільській чоловічій гімназії, а згодом у чоловічій Першій Київській гімназії та Київському університеті Св. Володимира, світоглядні погляди молодого І. Лучицького постійно змінювалися у зв’язку з настроями, які панували у закладах освіти та політичною ситуацією у державі. Але навчання в університеті та ознайомлення із забороненою та напівзабороненою літературою сформувалося у І. Лучицького філософське наукове світобачення та негативне ставлення до будь-якої нетерпимості.

Другий етап – ***активна педагогічна та просвітницька діяльність*** **(1869–1904).** Ще у 1869 р. І. Лучицький влаштувався вчителем російської мови і церковнослов’янської словесності в Києво-Подільську прогімназію, тому що завершувався термін перебування його в

аспірантурі. А вже наступного року його у цій же гімназії призначили вчителем історії та географії [258, арк. 1].

У 1870 р. І. Лучицький у Київському університеті Св. Володимира публічно захистив дисертацію «Гугенотская аристократия и буржуазия на юге после Варфоломеевской ночи», яка була представлена на факультеті для отримання звання приват-доцента загальної історії [216, с. 37]. У цьому ж році І. Лучицький прочитав дві пробні лекції із загальної історії на звання приват-доцента «М. Лопиталь и отношение его к религиозным партиям во Франции» та «Генерал Монк», а згодом ці лекції були надруковані у газеті «Университетские известия» в 1871 р. [там само, с. 37–38]. Це стало початком викладацької діяльності І. Лучицького [6, с. 376–377].

У жовтні 1871 р. І. Лучицький в Казані захистив дисертацію на тему: «Феодальная аристократия и кальвинисты во Франции» (отримав ступінь магістра загальної історії) [38, с. 2]. На той час магістерська дисертація І. Лучицького отримала схвальні відгуки у французьких газетах. Між молодим ученим та французьким товариством, яке вивчало історію протестантизму, зав'язалися ділові стосунки. Голова товариства володів російською мовою і тому дав у журналі товариства детальний відгук про працю І. Лучицького. Хороший відгук на магістерську дисертацію дав і Альфред Морі, а в Росії про книгу І. Лучицького дав відгук К. Арсеньєв у «Вестнике Европы» за 1872 р. [242, с. 49]. Захистивши дисертацію, учений отримав закордонне відрядження на два роки до Франції. Згодом воно було продовжене ще на один рік [17, с. 101]. Це відрядження було спрямоване на те, щоб далі поглибити вивчення історії Франції в епоху релігійних війн, а ще зайнятися вивченням невідомих сторін історії кальвінізму – його ставлення до політичних сил країни, його особливої політичної організації [242, с. 49].

Як зазначає Л. Таран, «там він поринув в інтелектуальне життя Парижа. Йому було дозволено брати книги і рукописи додому із Національної бібліотеки, університетської бібліотеки Сорбони і бібліотеки Товариства історії протестантизму. Завдяки Ф. Шикклеру, президенту товариства, він отримав можливість відвідувати його засідання, а також Синод, який збирався у столиці влітку 1872 р., де спілкувався з пасторами і «солідними буржуа»» [244, с. 268]. Хоча І. Лучицький багато працював у Французькому Національному архіві і рукописних відділах Національної бібліотеки, але найдений матеріал не задовольнив його.

Історія кальвінізму має досить виражений регіональний характер, зокрема, південь Франції зберіг багато документів про XVI ст. Тому І. Лучицький поїхав до Гренобля, звідти до Нима, Тулузи, Монтобана та

інших провінційних центрів півдня, архіви яких виправдали всі надії молодого ученого. І. Лучицькому вдалося знайти багато матеріалу для характеристики теократичних прагнень пастерів, їх політики спрямованої на повне політичне поневолення пастви. Дослідник перший відкрив (в архіві Монтобана) протоколи засідань церковних консисторій, які дозволили розкрити знамениту боротьбу кальвіністської церкви з кальвіністською світською владою, пасторів із дворянською владою. Повний список усіх політичних зборів І. Лучицький надрукував у «Відомостях історії французького протестантизму» («Bulletin de I`Histore du protestantisme francais»), разом з невідомими до тих пір протоколами засідань консисторій у 60-х рр. XVI ст. Майже одночасно він надрукував у тих же «Відомостях» («Bulletin») і раніше знайдене ним у Петербурзькій Публічній бібліотеці і частково використане для магістерської дисертації листування, яке належало до перших років після Варфоломіївської ночі. Згодом ці документи були випущені окремим виданням «Неопубліковані документи з історії реформ у Франції. Париж, 1872» (Les document sinedits pour servira I`histoire de la reforme en France. Paris, 1872). Тоді ж І. Лучицький надрукував у «Історичному огляді» («Revue historique») низку листів кардинала д'Аманьяка, Маргарити Наварської та ін. Не задовольнившись лише французькими архівами, І. Лучицький доповнив матеріали архівними джерелами німецьких бібліотек і архівів (з Гейдельберга, Лейпцига), італійських (Флоренція) [242, с. 50].

Учений не лише займався наукою, але і цікавився життям, що його оточувало, політичною і культурною діяльністю. І. Лучицький приїхав до Парижа в 1872 р., коли ще не вщухали пристрасті, викликані військовим розгромом Франції і кривавим приборканням комунарів. Знайомство І. Лучицького з Г. Вирубовим та Е. Літтре дало можливість увійти до кола осіб, які були близькі до позитивізму. В цьому колі перебували помітні діячі старого і молодого поколінь французьких республіканців. Тут І. Лучицький зустрічався з людьми, які пережили 48-й рік, урятувавшись «уламками» великого падіння 2 грудня, познайомився з Олександром Альбером, Арну, Луі Бланом, Барні, з багатьма вигнанцями, які після падіння Наполеона III отримали можливість повернутися на батьківщину, вперше побачив тут і молодше покоління – А. Бриссона, Л. Гамбетту, Ж. Клемансо та інших менш відомих, але значущих членів Республіканської партії. Французькі знайомі вводили І. Лучицького в курс подій і закулісних течій тодішнього політичного життя, він із жвавою цікавістю слідкував за перебігом наполегливої боротьби щойно народженої Третьої республіки за власне існування. І. Лучицький часто їздив до Версаля, на засідання Національних Зборів.

Російська молодь, яка часто бувала у Парижі, змушувала І. Лучицького прочитати весь «перипатетический курс» новітньої історії Франції: ці лекції читалися в тих самих місцях Парижа, де відбувалися історичні події. З особливою цікавістю слухали виклад історії трагічних днів комуни. На прохання тієї ж молоді І. Лучицький викладав і філософію Огюста Конта. Ще з осені 1872 р. вчений вступив у гурток, який збирався у Вефура і мав у своїх рядах П. Лаврова, І. Тургенєва та ін. Члени гуртка ввели І. Лучицького до складу співробітників журналу «Знание», а згодом він надрукував у цьому журналі ряд статей під загальною назвою «История скептической мысли в Западной Европе» (1873), ряд анотацій щойно надрукованих книг із соціології та історії, рецензій. У Франції І. Лучицький познайомився з відомим діячем А. Унковським і з Глібом Успенським. Вони разом були присутні на декількох засіданнях версальського військового суду, який судив полонених комунарів, про одне із таких засідань згодом Гліб Успенський розповів у друці [242, с. 50, 52].

Наукові заняття зблизили І. Лучицького з другою групою людей. Бажаючи ознайомитися з ходом і характером практичних занять з історії у вищих навчальних закладах Франції, І. Лучицький відвідував «Школу хартій» («Ecole des chartes») і «Школу вищих досліджень» («Ecole des Hautes etudes»). Учений потоваришував з директором «Школи хартій» («Ecoles des chartes»), відомим медієвістом Кішера. Крім Кішера, сильне та глибоке враження справив на нього Поль Мейєр, насамперед, його вкрай оригінальне формулювання політичної думки. Зблизився І. Лучицький і з Габріелем Моно, зятем Герцена, керівником семінарії в «Школі вищих досліджень» («Ecole des Hautes etudes»). У Моно познайомився з Артюром Жірі і Огюстом Моліньє, які незабаром стали для вченого найближчими друзями, допомагали у роботі, підтримували у всьому, ділилися своїми думками та знаннями [там само, с. 52].

У 1874 р. відбулися певні зміни у житті І. Лучицького: наприкінці літа цього ж року його було затверджено доцентом на кафедрі загальної історії в Києві [6, с. 376]. Про це свідчить повідомлення від ректора Київського університету Св. Володимира (див. додаток В) [281, арк. 1]. Попрощавшись із своїми російськими та французькими друзями, І. Лучицький повернувся до Києва для читання лекцій. Для поповнення матеріалів для докторської дисертації І. Лучицькому доводилося ще два рази від'їжджати до Парижа у 1875 і у 1876 рр. Обробка матеріалів та читання лекцій займали майже весь час [242, с. 52]. У 1877 р. І. Лучицький удостоєний ступеня доктора загальної історії С.-Петербурзького університету [6, с. 376], а ще раніше окремим томом вийшли документи – додатки до дисертації [242, с. 53].

Але у травні 1875 р. І. Лучицький пережив важливу подію у своєму житті – одруження з яскравою, освіченою жінкою Марією Вікторівною Требінською [244, с. 268]. У 1877 р. у них народився син – Володимир, а у 1880 р. донька – Ольга, а згодом син Микола [247, с. 302, 313].

Майже одразу після присвоєння ступеня доктора наук, у 1877 р. І. Лучицький був обраний екстраординарним професором Київського університету Св. Володимира. Тепер ученому доводилося діяти на більш широкій арені, аніж до цього часу, а зокрема в якості члена ради. Він застав не ті часи, які були за його студентства. Стосунки між професорами і студентами стали більш сухими та холодними, офіційними. Відкритих дверей для студентів у професорів уже не було. У студентів забрали їхню читальню та бібліотеку, які були засновані М. Пироговим для покращення життя студентів; знищена була і студентська каса взаємодопомоги. І. Лучицький і його колега по кафедрі М. Драгоманов дотримувалися старих традицій, і спілкування між ними і студентами ніколи не переривалося. На прохання студентів професор відкрив для них на дому спеціальний курс про О. Конта та Г. Спенсера. Цей вчинок І. Лучицького викликав підозри та неприязнь, але курс вдалося довести до кінця [242, с. 53].

Життя в університетській раді було на той час досить неспокійне. Професори постійно сварилися між собою як у раді, так і в інших установах, де зустрічалися з будь-яких питань, наприклад, у Державній думі. Потрохи в раді утворилася група меншості, яка негативно ставилася до досить практичної, ділової діяльності своїх колег в університеті. До цієї меншості належав і І. Лучицький. Боротьба була довгою та важкою. При запальному темпераменті вченого одразу ж його становище в раді стало складним, іноді навіть нестерпним. Поступово маленька купка соратників танула. На той час університет залишився без цінних кадрів. Із Києва поїхали М. Драгоманов та М. Зібер. У 1878 р. була розіграна студентська історія через арешт одного хворого і ні в чому невинного студента. Студенти звернулися до ректора, а він їх направив до генерал-губернатора, що призвело до певних хвилювань, згодом відбувся університетський суд, який присудив частину студентів на виключення, а інших на тимчасове усунення. Рішення цього суду повинна була санкціонувати рада університету. І. Лучицький у раді висловив негативне ставлення до рішення суду, але був підтриманий лише трьома колегами (один із них був Ф. Фортинський). Внаслідок цього педагог двічі провалювався при балотуванні із екстраординарного на ординарного професора. Ординатуру І. Лучицький отримав значно пізніше (у 1887 р.), коли для цього вже не потрібно було, згідно із статутом 1884 р., балотування. Міністерство досить швидко виправило

ситуацію виключених студентів прийняли назад. Найважче доводилось тим, кого вислали в адміністративному порядку, але вони через два роки при М. Лоріс-Мелікові були повернені до університету. Незважаючи на всі зусилля І. Лучицького, не можливо було залишити при університеті одного із тих, хто постраждав, а саме М. Молчановського: талановиту людину, автора «Історії реформи цехів у Пруссії» [там само, с. 54].

У Київському університеті Св. Володимира професор читав лекції з «Нової історії» по 4 години на тиждень. Паралельно цей же предмет читав і на Вищих жіночих курсах. З 1879 р. І. Лучицького обрано повітовим і губернським гласним від Золотоніського повіту Полтавської губернії та почесним мировим суддею. У 1882 р. став кавалером ордена Св. Станіслава 3 ступеня [6, с. 376].

Педагогічну діяльність учений тісно пов'язував із просвітницькою діяльністю, тому що був членом багатьох товариств. Так, ще у 1859 р. у Петербурзі створили «Товариство для допомоги нужденним літераторам та вченим». Товариство почало існувати за рахунок щорічних пожертвувань від Імператора, осіб Імператорського двору, Міністерства народної освіти, а також пожертвувань та доходів від влаштованих комітетом товариства публічних лекцій, літературних читань, вистав і концертів, що давало змогу товариству надавати допомогу тим літераторам і вченим, які цього потребували, у вигляді довічних пенсій, разової допомоги, допомоги на виховання дітей. А вже з 1884 р. І. Лучицького обрано членом товариства. Вчений постійно сплачував членські внески та брав активну участь у читанні публічних лекцій [347, арк. 1].

Національні симпатії І. Лучицького довгий час не виявлялися. Він стояв осторонь тогочасних інтересів та змагань київських діячів (В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Житецького). Через це тогочасна українська та російська молодь трималась осторонь диспутів В. Антоновича, М. Драгоманова та пробних лекцій І. Лучицького. Лише повернувшись із Казані до Києва, після захисту магістерської дисертації, учений прилучився до українського гуртка та культурних змагань [17, с. 101–102].

Як зазначає сучасна дослідниця педагогічно-просвітницької діяльності українських Громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України в XIX столітті Н. Побірченко, «…друга половина XIX століття характеризується помітною активізацією визвольних прагнень і змагань української демократично налаштованої інтелігенції та пошуком нових, легальних форм боротьби за громадянські свободи. Навіть за нелегких умов, коли над нею тяжів недавній розгром царською владою Кирило-Мефодіївського братства, вона поволі міцніше

ставала на ноги, жила передчуттям відміни кріпосництва, відчувала необхідність сміливіших дій…» [210, с. 5]. Тому після ліквідації Кирило-Мефодіївського братства та реформи 1861 р. український рух у Російській імперії знову зосередився здебільшого довкола культурно-освітніх питань. На початку 60-х рр. ліберально-демократична еліта Києва, Одеси, Полтави й Чернігова почала гуртуватися в самодіяльні напівлегальні об'єднання – так звані «громади». Як зазначає О. Реєнт: «Певних програм і статутів громади зазвичай не мали. Всіх їх єднала національна українська ідея на демократичному ґрунті, натхненна віра у можливість досягнення національного самовизначення, любов до рідної землі й народу, гордість за багаті духовні надбання. Громади займалися переважно проведенням культурно-освітніх заходів. Чимало їх учасників брали участь у роботі недільних шкіл, видавали підручники, збирали та публікували збірки усної народної творчості» [229, с. 122].

До Громад увійшло чимало непересічних творчих особистостей, знаних у світі письменства, музики, історії, етнографії тощо. На той час, а саме у середині 70–х рр., до Київської громади входив і Іван Васильович Лучицький, який був досить активним її діячем [210, с. 110]. Є. Чикаленко у «Спогадах» пояснює своє бачення входження І. Лучицького до Громади: «…За багато років існування Київська Стара Громада своїм складом членів, їхньою науковою працею, поводженням здобула собі не тільки в київських, але й у петербурзьких російських інтелігентських колах репутацію гуртка «прогресивних українофілів», а в Києві за часів Антоновича, Драгоманова, Чубинського це було дійсно одиноке коло інтелігентних ідейних людей. Це так імпонувало київським інтелігентам, що вони вважали за честь бути обраними в її члени. Таким чином вступив у Стару Громаду й І. Лучицький…» [252, с. 300].

На ІІІ Археологічному з'їзді, що відбувся у серпні 1874 р., І. Лучицький виступив із доповіддю «О малорусской демонологии». Наприкінці грудня 1887 р.учений увійшов до редакційного «комітету» для підготовки нового номеру журналу «Киевская старина». А вже 15 березня 1888 р. вийшов перший том «Киевской старины», де було опубліковано статтю І. Лучицького – «Киев в 1766 году». У 1895 р. ученого було запрошено до співпраці в газету «Киевское слово» [210, с. 110, 200, 207].

У 1901 р. І. Лучицького призначили депутатом від Київського університету Св. Володимира для участі у святкуванні 450-річного ювілею англійського університету в м. Глазго [228, с. 4], і в цьому ж році І. Лучицький отримав диплом почесного доктора університету Глазго [242, с. 60].

У 1906 р. у Києві обмірковувалося питання про заснування українського наукового товариства. І вже у цьому році Статут товариства був підписаний громадівцями, серед яких був І. Лучицький [210, с. 223].

У цей час І. Лучицький співпрацював із багатьма періодичними виданнями («Киевская старина», «Юридический вестник», «Устой», «Киевское слово», «Громадська думка») та був редактором деяких з них.

Дбав учений і про шкільну освіту. Будучи у 80-х рр. XIX ст. попечителем Троїцького початкового народного училища, неодноразово вимагав кошти із управи на утримання закладу [304, арк. 1]. У спогадах донька О. Лучицька писала: «Іван Васильович був одним із засновників товариства грамотності в Києві і проявляв завжди невтомну енергію, ініціативу й ентузіазм у справі найкращої організації навчання грамоти, планування лекцій і театральних вистав за доступними цінами. Він був редактором газети «Киевские отклики» і постійно писав статті на актуальні життєві питання» [247, с. 355].

Саме викладачі, інтелігенція займалися активною просвітницькою діяльністю. Працюючи викладачем та займаючись просвітницькою діяльністю, І. Лучицький переслідував лише одну мету – формування національної свідомості українського народу.

Третій етап – *ініціативна політична діяльність (1904–1914).* У цей час учений вміло поєднував свою просвітницьку діяльність із політичною, адже з 1904 р. брав активну участь у політичному житті країни.

Ще 1875 р. вченого обрали гласним Золотоніського повітового земства, а у 1876 р. гласним Полтавського губернського земства. І з того часу до останніх днів він їздив кожне літо на засідання Земства [247, с. 296]. З цього приводу П. Сохань зазначила: «Будучи гласним Золотоніського повітового і Полтавського губернського земств, І. Лучицький відстоював інтереси селян, сприяв налагодженню шкільної освіти, приділяв увагу створенню земських шкіл. Він виступав за проведення судочинства і викладання у школі українською мовою» [247, с. 7].

У своїй книзі В. Онопрієнко так характеризує політичну діяльність ученого: «…І. Лучицький був гласним міської думи в Києві. Коли почалася відома весна 1904 р., він зайнявся агітаційною діяльністю на користь конституційно-демократичних ідей: редагував у Києві газети «Киевские отклики» і «Свобода и право», був членом відомих земських з'їздів, брав участь у професорській Академічній раді, був одним із засновників партії народної свободи, але ні в першу, ні в другу думу І. Лучицькому потрапити не вдалося через створені штучні перешкоди у

вигляді судового переслідування одного із редагованих ним органів…» [198, с. 26].

Дослідниця О. Новікова наголосила, що: «Учений відстоював інтереси багатьох соціально незахищених верств населення, опікувався незаможними студентами, робітниками, дітьми хворих працівників. Так, у 1905 р. професор підтримував революційно налаштованих студентів, як конституційний демократ виступав за демократичний устрій країни та проти єврейських погромів у Ніжині та Києві» [247, с. 10].

У 1905 р. І. Лучицького звинувачували в тому, що він взяв на себе організацію з'їзду іногородніх членів автономістів-федералістів у Москві, які вимагали територіально-національної автономії. Петербурзьке центральне бюро просило І. Лучицького не засновувати нового союзу, оскільки уже подібний союз існував [351, арк. 1–2].

9 жовтня 1906 р. І. Лучицького затвердили на посаді Почесного мирового судді у Золотоніському повіті, про що повідомили листом 19 жовтня цього ж року [296, арк. 1].

У 1907–1912 рр. його було обрано депутатом до ІІІ російської Державної думи від Києва, з огляду на його членство у Конституційно-демократичній партії. Саме на засіданнях у Державній думі І. Лучицький активно виступав та відстоював питання про створення українських шкіл, введення української мови в судах на Україні, про що, зокрема, говорив у виступі в Державній думі 4 грудня 1909 р. [254, арк. 1–3]. Також він виступав і за українізацію шкіл та патріотично відстоював права всього українського народу [257, арк. 2]. До нього, як до депутата, зверталися люди різних професій з вимогою підняти в Думі питання про підвищення заробітної плати; вчителі зверталися у зв'язку з важким становищем шкіл [198, с. 30].

У 1908 р. до І. Лучицького, як до члена ІІІ Державної думи, звернулися жителі м. Золотоноші з вимогою про порушення питання перед Міністром народної освіти про переведення на навчання дітей євреїв до Золотоніської Земської гімназії, оскільки попередня прогімназія В. Тутолміна через відсутність матеріальних засобів та економічних умов була ліквідована, а діти-євреї залишилися поза навчанням [323, арк. 1–2]. А вже у 1908 р. І. Лучицький пише до Міністра народної освіти свої пропозиції та вимоги виділити кошти на наукові і педагогічні потреби Київського і Харківського університетів. Так, щодо Київського університету вчений зазначає: «Згідно з проханням університету, до Міністра народної освіти: 1) на облаштування психологічної та анатомічної лабораторії в сумі 19208 руб. 80 коп. 2) на посилення хімічної лабораторії в сумі 11945 руб.» [256, арк. 1].

Ще до цього, у 1898 р., І. Лучицький отримав звання заслуженого професора Київського університету Св. Володимира (див. додаток Д) [282, арк. 1].

За довгу та плідну діяльність, видання ряду вагомих історичних досліджень О. Лаппо-Данилевський, М. Дьяконов, І. Янжул представили кандидатуру заслуженого ординарного професора Київського університету Св. Володимира І. Лучицького на заміщення вільної вакансії члена-кореспондента Імператорської Академії Наук у розділі «історико-політичні науки» [53, с. 115]. А 27 грудня 1908 р. ученого повідомили про обрання в члени-кореспонденти Імператорської Академії Наук, «бажаючи висловити свою глибоку повагу до Ваших наукових заслуг у галузі історико-політичних наук», також зазначили, що «диплом на означене звання надіслано буде вчасно після його виготовлення» [295, арк. 1].

29 грудня 1909 р. Імператорська Академія Наук нагородила І. Лучицького золотою рецензентською медаллю на основі § II «Правил про премії імені М. М. Ахматова» за зроблену ним рецензію на працю О. Ону «Выборы 1789 г. во Франции и наказы третьего сословия с точки зрения их соответствия истинному настроению страны. Часть I. Опыт установления метода исследования и критика наказов как исторического источника», (С.-Петербург, 1908 р.) [295, арк. 2].

У 1913 р., за пропозицією Е. Грімма та М. Кареєва, І. Лучицького обрано Почесним членом Петербурзького університету [242, с. 60]. У цьому ж 1913 р., як зазначено у газеті «Речь», колишній член II Державної думи, професор І. Лучицький удостоєний французькою Академією моральних і політичних наук (Academiedes sciences morales et politiques) премії імені Одіфре (Audit fret) за роботу про французьке селянство в епоху революції, а саме «Крестьянская собственность во Франции накануне революции (преимущественно в Лимузене)» (Париж, 1912) [269, арк. 1].

У цьому ж році, 25 листопада, Іван Васильович отримав листа від Ректора Імператорського Петербурзького університету із таким змістом: «Маю честь вручити Вашому Вельмишановному диплом на звання Почесного члена Імператорського С.-Петербурзького університету» [255, арк.1].

1914 рік для І. Лучицького виявився досить важливим, адже саме у цьому році вчений святкував 50-річчя своєї наукової діяльності, що було урочисто відзначено спеціальним засіданням історичного товариства при Санкт-Петербурзькому університеті. Саме в цьому році виповнилося 50 років з дня опублікування першої статті І. Лучицького. На честь педагогічної та наукової діяльності професору був присвячений весь

номер «Наукового історичного журналу». Вченого було обрано радою Петербурзького університету в його почесні члени [38, с. 1].

Але не завжди влада дозволяла святкувати ювілей ученого: так, професор Юр'євського університету Є. Тарле заявив про бажання 30 листопада в м. Юр'єві в залі Товариства «Бюргермуссе» провести публічне засідання Товариства російських студентів для святкування 50-річного ювілею професора І. Лучицького і заслухати доповідь ювіляра на тему: «Поземельные отношения во Франции в конце XIII века». Але Юр'євський поліцмейстер заявив, що влаштування цих зборів забороняється у зв'язку з тим, що статутом Товариства російських студентів публічне засідання не передбачено [336, арк. 1].

У газеті «Школа и жизнь» м. С.-Петербурга було розміщено інформацію про п'ятдесятилітній ювілей І. Лучицького такого змісту: «…Іван Васильович почав свою плідну і різносторонню діяльність, ще будучи студентом Київського університету. За півстоліття наполегливої праці він встиг зробити чимало цінного в галузі історії (особливо місцевої – української) і суміжних з нею наукових галузях. …з нагоди 50-ліття наукової діяльності Петербурзький університет відзначив заслуги ювіляра, обравши його своїм почесним членом» [269, арк. 1].

У цей святковий день ученому надходили листи з ювілейними привітаннями від різних установ, колег, друзів. Так, 24 березня 1914 р. надійшла телеграма від історика М. Кареєва з Києва до Петербурга [373, арк. 1].

Надійшло привітання і від історичного товариства при Петербурзькому університеті з автографами М. Кареєва, О. Преснякова, О. Лапо-Данилевського та ін. Вітаючи, Історичне товариство при Петербурзькому університеті із вдячністю нагадало про участь ученого і в роботі товариства, коли повідомляв цікаві наукові факти [290, арк. 1–2].

Із п'ятдесятилітнім ювілеєм привітав і петербурзький міський голова Партії народної свободи та Міський Комітет партії, як гарячого, переконаного і стійкого борця за свободу і право людської особистості, за свободу громадських організацій і об'єднань [291, арк. 1–2].

А 26 березня 1914 р. надійшла вітальна телеграма до ювіляра від громадського зібрання «Родина» [302, арк. 1], від київської групи товаришів з Партії народної свободи [301, арк. 1], від слухачок історичного відділу курсів П. Лесгафта [275, арк. 1] та слухачок психоневрологічного інституту [309, арк. 1]. Привітання отримав ювіляр і від президента Вільного Економічного товариства М. Ковалевського [312, арк. 1].

Отже, будучи членом Конституційно-демократичної партії, мировим суддею, гласним та депутатом у III Державній думі від Києва,

вчений відстоював питання про створення українських шкіл, судів та їх українізацію. Відстоював право всього українського народу на власний розвиток.

Четвертий етап – *період творчої роботи в умовах усамітнення (1915–1918).* У цей час у депутатській діяльності І. Лучицький розчарувався, поступово відійшов від політичної діяльності і порвав з кадетами, тобто вийшов з Конституційно-демократичної партії. У 1917 р. у зв'язку з погіршенням здоров'я поїхав до себе на хутір Каврай Полтавської губернії. Тут 22 серпня 1918 р. помер.

За словами нащадків, ця подія оповита якимись таємничими чутками. Не виключалася і версія вбивства вченого, коли він був на хуторі, а родина в Києві. То, був неспокійний час. Немає ясності і щодо місця поховання вченого. Зусиллями дружини І. Лучицького свого часу збудували родинний склеп на Аскольдовій могилі. Проте син Лучицьких – Володимир – їздив на хутір поклонитися могилі батька, але її не знайшов [247, с. 14–15].

Таким чином, Іван Васильович Лучицький зробив великий внесок у розвиток історичної науки Західної Європи, України. Його пам'ятають як видатного педагога, викладача та професора Київського університету Св. Володимира і С.-Петербурга. Тривале перебування І. Лучицького за кордоном вплинуло й на суспільно-політичні погляди вченого, зокрема, він пройнявся народницькими настроями. Його громадсько-політична діяльність була незмінно спрямована на утвердження демократії та підвищення культури народу. Нове звернення до праць ученого дозволяє розширити уявлення про нього.

1.3. Постать І. Лучицького як педагога і викладача

Державотворчі процеси в Україні, розвиток українського суспільства на засадах гуманізації та демократизації зумовили суттєві зміни пріоритетів і цінностей у сучасній освіті, характерною ознакою якої є поєднання традицій з інноваціями. Ці процеси спонукають до створення сучасної освітньої практики на основі історико-педагогічного досвіду української школи, звернення до наукової спадщини представників суспільно-педагогічної думки минулого, для чого необхідно здійснити системний аналіз творчості видатних педагогів та культурно-освітніх діячів. Надзвичайного значення набуває вивчення формування і розвитку української національної ідеї у XIX ст. Як зазначає академік О. Сухомлинська, «…у XIX столітті розпочинається чітке розмежування педагогічної думки, яке проходить за типом світоглядних позицій. Це століття породило цілу плеяду відомих

педагогів, діячів освіти, мислителів. Їх досить легко ранжувати, класифікувати, бо саме в XIX столітті відбувається створення української нації в сучасному, модерному розумінні, а отже, і сучасної модерної педагогічної думки» [241, с. 56]. Тому цей період дослідники називають важливим у розвитку педагогічної думки в Україні. У зв'язку з цим заслуговує на увагу й постать І. Лучицького.

Мета підрозділу полягає у дослідженні постаті І. Лучицького як педагога та викладача, як видатного новатора у галузі освіти та науки за західноєвропейським зразком, який сприяв розвитку української педагогічної думки в молоді.

Після закінчення терміну перебування при університеті стипендіатом для приготування до професорського звання по кафедрі загальної історії, учений у 1868 р. був удостоєний цього звання [6, с. 376]. Вже наступного року, 29 січня, І. Лучицький надіслав до Попечителя Київського навчального округу прохання про надання місця вчителя російської мови в одній із Київських гімназій, «…і у випадку відкриття вакансії призначити учителем на цю посаду» [374, арк. 2]. Були зібрані спеціальні документи на посаду вчителя – метричне свідоцтво, документ про походження та диплом на ступінь кандидата – та був складений акт ректором університету Св. Володимира, у якому йшлося: «На основі пропозиції Управителя Міністерства народної освіти від 3 серпня 1868 р. та розпорядження Попечителя, викладеного у пропозиції раді університету Св. Володимира від 16 серпня, і згідно з визначенням ради університету, 15 березня 1869 р. у 4 класі 1-ї Київської гімназії у присутності членів попечительської ради та історико-філологічного факультету університету Св. Володимира кандидат університету Св. Володимира І. Лучицький провів пробний урок з російської мови на тему: «Предложения: причинные и сравнительные». Цей пробний урок був визнаний задовільним для обрання І. Лучицького на посаду вчителя у середніх навчальних закладах. Складений акт був підписаний усіма присутніми на пробному уроці, зокрема, попечителем, директором, професором, інспектором прогімназії та іншими [374, арк. 5–6]. Так, педагогічну діяльність учений розпочав учителем російської мови і церковнослов'янської словесності в Києво-Подільській прогімназії у 1869 р. Та через рік працював учителем історії та географії.

Його діяльність у прогімназії була досить складною. Будучи вчителем прогімназії, І. Лучицький висловлює свою думку про план випробувань для вихованців Києво-Подільської прогімназії, який був запропонований інспектором цієї ж гімназії у травні 1869 р. [340, арк. 1–2]. 23 вересня 1870 р. педагог отримує листа від інспектора Києво-Подільської прогімназії з проханням повідомити про своє бажання

продовжувати викладати у прогімназії. Водночас у листі зазначалося про звільнення на його прохання. Інспектор зазначав: «…Чому Ви не буваєте у прогімназії на уроках, прошу Вас повідомити, чи…ви продовжуєте службу у керованій мною прогімназії, …потрібно зайнятися пошуком іншого викладача на Ваше місце, оскільки багато пропущено уроків з російської мови, і тому учні зазнають великої шкоди» [258, арк. 1–2].

Відомо також, що інспектор Києво-Подільської прогімназії 30 жовтня 1871 р. надіслав листа до Попечителя Київського навчального округу про те, що «…учитель історії та географії І. Лучицький листом повідомив, що ним подано прохання про звільнення із займаної посади» [374, арк. 9], а 5 листопада цього ж року інспектор знову надсилає листа до Попечителя про те, що «…учитель ввіреної мені прогімназії І. Лучицький звернувся до мене з проханням, у якому пояснює, що причиною його звільнення є хвороба, і тому не може продовжувати службу» [374, арк. 11]. Через кілька днів Міністерство надіслало інспектору листа з дозволом на звільнення І. Лучицького з посади вчителя історії та географії у Києво-Подільській прогімназії [там само, арк. 12]. А вже 9 листопада 1871 р. І. Лучицький отримує від інспектора іншого листа з таким змістом: «Звільнити Вас від служби вчителя історії і географії у керованій мною прогімназії, згідно з вашим проханням …про службу Вашу слід показати лише один Гербовий лист рублевого достоїнства, а також книги» [258, арк. 1–2].

Ще зі студентських років І. Лучицький прагнув до науки, він намагався реалізувати себе як дослідник. Загалом він займався дослідженням історії Візантії, Франції, релігійних війн, працював у архівах, бібліотеках, а робота вчителя йому здавалася досить нудною.

Перша пробна лекція для отримання звання приват-доцента кандидатом І. Лучицьким була прочитана 23 вересня 1870 р. на тему «Мишель Лопиталь и отношение его к религиозным партиям во Франции» [119, с. 1–28]. А 8 жовтня 1870 р. педагог прочитав для отримання звання приват-доцента другу пробну лекцію на тему «Генерал Монк», задану історико-філологічним факультетом на його засіданні 6 жовтня цього ж року [120, с. 1–14]. На її підготовку лектору відвели лише один день. І. Лучицькому не було часу міркувати над матеріалом, та й узагалі тема не збігалася з його науковими інтересами, тому лекція вийшла сухою [32, с. 152].

У факультетському поданні було вказано, що «…прочитані ним пробні лекції дали можливість факультету зробити висновки про спосіб викладу та педагогічні здібності І. Лучицького, ясно уявити собі історичні явища, викладені у формі, що відповідає вимогам усного викладання» [216, с. 37].

На засіданні Ради університету Св. Володимира 23 жовтня 1870 р. історико-філологічний факультет запропонував затвердити у званні приват-доцента з предмета загальна історія учителя Києво-Подільської гімназії, магістранта І. Лучицького, який виконав усі вимоги університетського статуту 1863 р. Тому 21 серпня 1870 р. він представив дисертацію під назвою «Гугенотская аристократия и буржуазия на юге после Варфоломеевской ночи (до Булонского мира)», яка була схвалена факультетом, за відзивом ординарного професора В. Більбасова, а 10 вересня І. Лучицький її публічно захистив. На захисті з боку факультету офіційними опонентами виступили ординарний професор В. Більбасов та штатний доцент В. Антонович. Молодим дослідником було прочитано дві пробні лекції. Тему першої лекції вчений обрав самостійно, а тему другої лекції запропонував факультет. Та за обидві лекції отримав схвальні відгуки [215, с. 31]. Враховуючи його дослідницький нахил до наукової роботи, у 1870 р. І. Лучицького затвердили приват-доцентом із загальної історії в Київському університеті Св. Володимира, причому майже без оплати, йому платили в кінці року з коштів, що залишилися. Саме у цьому році вченому було дозволено читати лекції з новітньої історії [260, арк. 1].

Уже восени 1871 р. І. Лучицький захистив у Казанському університеті магістерську дисертацію «Феодальная аристократия и кальвинисты на Юге Франции». Професор М. Осокін, розглянувши дисертацію вченого, дав на неї схвальний відгук, заявляючи: «…Взагалі, І. Лучицький має стати талановитим викладачем…» [19, с. 49].У протоколі засідання ради Київського університету Св. Володимира від 19 листопада 1871 р. зазначається: «Його праці у тому вигляді, в якому автор хоче їх систематизувати, тобто доведені до Людовіка XIV, склали, у багатьох відношеннях, хороше надбання для нашої наукової літератури. Представлений ним перший том доводить, що автор є солідним науковцем і, на нашу думку, відповідає вимогам, що необхідні для отримання ступеня магістра загальної історії» [216, с. 39].

Подібний відгук про дисертацію І. Лучицького дав і професор В. Більбасов: «Підготовлена І. Лучицьким магістерська дисертація показує старанне його ознайомлення як із виданим матеріалом з історії Франції XVI ст., так і з новою літературою обраного ним питання» [19, с. 50]. Відомий французький історик А. Морі, який сам займався історією гугенотів, присвятив аналізу дисертації вченого дві статті в «Журналі де савантів» («Journal des savants») (1873 р., липневий і серпневий номери) [там само, с. 50]. У своєму нарисі Ф. Фортинський описує: «У зв’язку з такими позитивними відгуками на дисертацію І. Лучицького з боку російських і французьких учених, факультет, як

видно із його подання у штатні доценти, визнав наукові достоїнства, одноголосно обрав її автора на кафедру загальної історії» [там само, с. 51].

На цьому ж засіданні ординарний професор В. Більбасов заявив: «Кафедра загальної історії є однією із головних і основних кафедр історичного відділу факультету. За характером наукових досліджень кафедра розподіляється на два самостійних відділи: вивчення старовинної історії, що вимагає філологічної освіти, та нової історії, що вимагає юридичної освіти. Предмет нової історії охоплює період від середніх віків до останніх століть. Широкомасштабність предмета змушує мене звернутися до факультету з пропозицією доручити читання обов'язкових лекцій з новітньої історії магістранту І. Лучицькому». Рада університету більшістю голосів (21 проти 5) вирішили питання про доручення І. Лучицькому читати обов'язкові лекції із предмета «новітня загальна історія», без винагороди, та на наступному засіданні вирішили питання шляхом балотування [215, с. 32–33].

Захистивши магістерську дисертацію, І. Лучицький отримав схвальні відгуки про неї, тому на той час більш вдалої кандидатури, ніж І. Лучицький, керівництво знайти не могло. Молодий педагог вирізнявся з-поміж усіх інших дослідників найбільшою наполегливістю, умінням аналізувати архівні джерела і донести їх до аудиторії слухачів.

6 квітня 1871 р. у Київському університеті Св. Володимира відбулися вибори, на яких ректором обрали М. Бунге. Новий ректор на першому своєму засіданні ради (17 серпня 1871 р.) зробив заяву про недопущення порушення порядку в засіданнях. Але встановлений на час порядок у засіданнях ради нітрохи не сприяв відновлення духу поваги до суттєвих університетських інтересів. Це виявилось і в ході балотування І. Лучицького в доценти загальної історії після захисту магістерської дисертації в Казані, яка привернула на себе увагу серед спеціалістів і детально аналізувалася в «Журналі де савантів» («Journal des savants») французькими вченими, зокрема, академіком А. Морі. На той час із кафедри загальної історії пішов у відставку професор В. Більбасов; М. Драгоманов поїхав за кордон. Саме тому кафедра немала жодного викладача і факультет вважав своїм обов'язком запропонувати І. Лучицькому вакансію по цій кафедрі [145, с. 594]. На засіданні 15 листопада 1871 р. історико-філологічний факультет слухав подання професора В. Іконнікова та доцента В. Антоновича про присвоєння приват-доценту І. Лучицькому звання штатного доцента. Зокрема, вказували: «На даний момент загальна історія зовсім не викладається студентам. Тому варто звернути увагу на І. Лучицького, який має повне право на посаду доцента кафедри загальної історії. Також факультет

розділив історію за періодами: на давню, середню та нову, оскільки ці періоди вимагають особливих, спеціальних занять. Нова історія читалася з перервами, і то переважно викладалася історія середніх віків. Тому нова історія стоїть на черзі, а це спонукає вказати факультету на І. Лучицького як на спеціаліста нової історії, якій присвятив їй усі свої праці» [216, с. 36].

Але проти І. Лучицького було важливе звинувачення: він на диспуті опонував магістерську роботу М. Драгоманова. На засіданні ради університету 17 грудня 1871 р. після довгих суперечок 17-ма голосами проти 15-ти І. Лучицького «забалотували». Таким вчинком рада залишили кафедру без викладача. Професор В. Модестов висловив такі власні погляди: «Необрання І. Лучицького доцентом загальної історії безпідставне та несправедливе, на шкоду інтересам університеті, справило на мене гнітюче враження. Я бачив тут нові докази, що в університеті Св. Володимира в рішеннях більшості професорів інтереси науки і викладання грають найменшу роль, а всі навпаки, піддаються інтригам. Тоді мені здавалося, що це балотування є найбільшою мірою несправедливості» [145, с. 594–595].

На засіданні 5 листопада 1873 р. історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира слухав пропозицію Ради університету «…вважати заміщення вакантних кафедр справою невідкладною». Тоді професор В. Модестов нагадав про те, що досі не читається загальна історія, а між тим є особа, яка б з успіхом могла взятися за цю справу, а саме І. Лучицький як доцент загальної історії [там само, с. 603], праці якого з історії Франції XVI ст. зустріли позитивний відгук з боку французьких учених. У зв’язку з такою заявою факультет доручив Ф. Фортинському скласти нарис наукової діяльності І. Лучицького» [19, с. 49].

Свою думку про діяльність І. Лучицького Ф. Фортинському вдалося прочитати лише перед своїм від’їздом за кордон, на засіданні Ради університету 29 січня 1874 р. Було вирішено балотувати І. Лучицького на наступному засіданні. Але на наступному засіданні декан історико-філологічного факультету Селін відклав балотування та вже 17 травня 1874 р. більшістю 26-ти проти 10-ти І. Лучицького було обрано доцентом кафедри загальної історії [145, с. 603–604].

Факультетське керівництво заявило про намір запропонувати раді обрати І. Лучицького для відрядження за кордон із загальної історії. Пояснювали це тим, що вчений нещодавно отримав звання приват-доцента та склав усне та письмове випробування на ступінь магістра із загальної історії і береться до друку в «Университетских известиях»

своєї магістерської дисертації, яку може захистити упродовж другого півріччя 1870–1871 академічного року [375, арк. 22 а].

А вже рада Київського університету Св. Володимира подала попечителю Київського навчального округу прохання про відрядження за кордон магістра І. Лучицького для підготовки до отримання професорського звання з предмета «загальна історія» за рахунок коштів Міністерства народної освіти. Рада університету на засіданні 15 січня 1870 р. провела голосування щодо відрядження І. Лучицького за кордон, у результаті якого 21 член ради проголосував за, а 10 – проти. Тому рада університету подала прохання попечителю відрядити І. Лучицького на два роки за кордон. У 1871 р. 2 березня, була видана інструкція до занять І. Лучицького, щодо роботи у відрядженні за кордоном, у якій зазначалося: «1. Магістрант із загальної історії І. Лучицький відряджається в Німеччину, Францію і ін. держави Західної Європи для вивчення загальної історії та ознайомлення з методами викладання цього предмета; 2. Серед закордонних університетів І. Лучицький зобов'язаний відвідати Берлінський і Лейпцігський; бажано, щоб І. Лучицький ознайомився з історичними семінарами німецьких університетів та «Школою хартій» (Ecole des chartes) у Парижі; 3. Що стосується спеціальних занять і обов'язкових відвідувань лекцій в іноземному університеті, то І. Лучицький зобов'язаний провести частину своїх занять під керівництвом одного із професорів німецьких університетів; 4. Звіти своєї роботи І. Лучицький повинен надсилати до Міністерства народної освіти три рази в рік, звертаючи в звіті особливу увагу на предмет своїх спеціальних занять. Інструкцію підписав В. Більбасов» [375, арк. 21–22].

А вже наступного року дослідник отримав закордонне відрядження як магістр Імператорського університету Св. Володимира з таким формулюванням: «Найвищим наказом Міністерства народної освіти від 14 лютого 1872 р. за № 2 Вас буде відряджено на два роки за кордон з науковою метою для підготовки до отримання професорського звання із загальної історії. Протягом зазначеного терміну Ви повинні з точністю виконувати дану Вам від університету Св. Володимира інструкцію до Ваших занять за кордоном і надсилати про них у Департамент народної освіти звіт за кожну чверть року. В подальшому Вашому перебуванні за кордоном Вам буде нараховуватися з 1 березня 1872 р. утримання в розмірі тисячі п'ятисот рублів на рік із коштів Міністерства народної освіти. Після повернення з відрядження Ви зобов'язані відпрацювати у відомстві Міністерства народної освіти, у столиці або губерніях, де Міністерство побажає, – у розрахунку два роки за кожний рік перебування за кордоном [273, арк. 1; 274, арк. 2].

Після двох років перебування за кордоном 21 вересня 1873 р., Департамент народної освіти надіслав прохання І. Лучицького до попечителя Київського навчального округу про «продовження йому закордонного відрядження із збереженням отримуваних ним коштів Міністерства та подальшого розгляду на раді університету» [375, арк. 140].

У 1875 р. указом Міністра народної освіти від 30 квітня доценту Київського університету Св. Володимира І. Лучицькому затверджено відрядження закордон з 1 травня до 1 вересня 1875 р. Київський голова зауважив на тому, що немає жодних перешкод для від'їзду вченого закордон та отримання квитанції про сплату І. Лучицьким мита у розмірі 5 рублів, і просить видати досліднику закордонний паспорт на цей термін [376, арк. 112]. І все ж Департамент народної освіти надіслав до попечителя Київського навчального округу повідомлення про те, що І. Лучицького указом Міністра народної освіти від 30 квітня 1875 р. відправлено у відрядження за кордон через хворобу на термін з 1 травня до 1 вересня 1875 р. [376, арк. 127].

За кожну чверть року перебування у відрядженні вчений надсилав звіти, які публікувалися в «Университетских известиях». Так, опубліковано «Звіт про роботу за кордоном магістра І. Лучицького» з липня по листопад 1872 р. [65, с. 293]. У цьому звіті І. Лучицький повідомляв, що у зв'язку із закінченням лекцій сконцентрував, головним чином,на розробці таких матеріалів: історія Франції XVI ст. та історія тих політичних і соціальних рухів, які проявилися в ній з особливою силою в 2-й половині XVI ст. і на початку XVII ст. Повідомляв про те, що продовжував працювати в архівах і бібліотеках Парижа, а з серпня до кінця жовтня в архівах Гренобля, Ліона, Німа, Монпельє, Тулузи і Монтобана – міст Південної Франції» [там само, с. 293].

У наступному звіті про заняття магістра І. Лучицького за літній семестр 1873 р. під назвою «Історична семінарія Вуттке в Лейпцизі» було зазначено: «Літній семестр 1873 року я провів у Німеччині як із метою вивчення вищих навчальних закладів країни (виключно історичних семінарів), так і з метою звести до єдиного цілого і детально перевірити ті матеріали, над якими я працював у Франції; матеріали в єдине ціле ще не зібрані, але вони є вагомою частиною французької історії XVI ст. Г. Вуттке належить до найбільш видатних професорів і вчених Німеччини…» [64, с. 55–56].

За 1874 р. перебування за кордоном учений надіслав звіт під назвою: «Нариси історії Монтобана» та «Нариси історії Монтобана. Монтобан у XVI і XVII ст.», який був опублікований у 8 та 9 номерах журналу «Университетские известия» [66; 67].

За своє життя педагог неодноразово перебував у відрядженнях та відпустках. Так, в університетських звітах зазначено «про відпустки в Росію і за кордон професорів, викладачів і службовців Київського університету Св. Володимира», зокрема, – І. Лучицького у березні 1875 та липні 1876 рр. «Про відрядження за кордон з науковою метою» були і в березні, квітні 1871 р., січні, травні 1872 р., січні, травні 1874 р., липні 1879 р., з 1 червня до 1 листопада 1882 р. [55, с. 12], з грошовою виплатою в розмірі 300 рублів [222, с. 10]. А також їздив у Тифліс на V-й археологічний з'їзд терміном з 15 серпня до 15 вересня 1881 р. без видачі заробітної плати [221, с. 2–3], у Полтавську та Катеринославську губернії з науковою метою у серпні 1883 р., січні, травні 1884 р. та в Одесу на VI-й з'їзд науковців і лікарів у травні 1884 р. [55, с. 14–15]. У 1887 р. І. Лучицький отримав відрядження в м. Ярославль на археологічний з'їзд [24, с. 26].

Одержавши повідомлення від ректора Київського університету від 13 вересня 1874 р. про обрання його доцентом кафедри загальної історії, І. Лучицький повернувся до Києва із відрядження до Франції, де він перебував два роки, читаючи лекції та завершуючи роботу над докторською дисертацією.

У 1874 р. вченого затвердили доцентом Київського університету Св. Володимира на кафедрі загальної історії [6, с. 376], і у цьому ж році 18 жовтня І. Лучицький прочитав вступну лекцію з курсу «Нова історія» на тему: «Отношение истории к науке об обществе» [59, с. 1]. На думку В. Бузескула, вибір теми лекції полягав у тому, що вчений у цей час спрямував свої наукові дослідження в бік соціології [10, с. 270].

Після виходу із Київського університету Св. Володимира доцента М. Драгоманова курс із «Стародавньої історії» не читався студентам, тому факультет вирішив розподілити його курс між іншими викладачами. «Історію Сходу» доручили читати І. Лучицькому [217, с. 53–54]. У березні 1877 р. педагог захистив докторську дисертацію у Петербурзькому університеті, отримавши ступінь доктора наук. Зі свого боку, керівництво історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира вважало доцільним балотувати його на звання екстраординарного професора, де І. Лучицький отримав вісім «за» та один голос «проти». На наступній раді університету відбулося балотування доцента І. Лучицького на звання екстраординарного професора кафедри загальної історії. «За» висловився 21 член, «проти» 17. Було передане клопотання до Попечителя Київського навчального округу на затвердження І. Лучицького у званні екстраординарного професора з дня обрання. На цій посаді вчений перебував із 1877 до 1888 рр., водночас був членом ради Київського університету [218, с. 42, 56]. А

4 грудня 1879 р. на засіданні історико-філологічного факультету екстраординарний професор І. Лучицький балотувався в ординарні професори кафедри загальної історії. «За» – 9 голосів, жодного «проти». Результати голосування були представлені на засіданні ради університету з проханням балотувати І. Лучицького на одну із вакантних ординатур історико-філологічного факультету. Рада вирішила балотувати вченого на наступному своєму засіданні, але не підтримала більшість [220, с. 49].

У щоденнику О. Кістяківський згадує, як обирали І. Лучицького в ординарні професори: «…Дізнався, що 14 грудня 1878 р. у мою відсутність на засіданні ради був «забалотований» Лучицький, якого запропонували в ординарні професори. …Він професор трудолюбивий. Дуже відданий своїй справі. Він любить історію, нею живе. Через це я дав йому свою білу кулю, яка була через мою відсутність покладена руками В. Антоновича.

Так, багато професорів, які або наукою ніколи не займалися, або давно сховали її у валізу, забалотували І. Лучицького. …Я давно упевнився, що київські професора балотують часто не того чи іншого професора, а свої власні почуття і стосунки. Причому наукові інтереси відступають на задній план. І. Лучицький завжди належав до тих, до яких наша професорська колегія ставилася вороже» [42, с. 620–621].

На той час (у 70-х рр. XIX ст.) у професорському колі точилися суперечки у зв'язку із необранням І. Лучицького ординарним професором Київського університету Св. Володимира. Зокрема, О. Кістяківський з цього зробив такий висновок: «У товаристві відбулася подія, пов'язана з тим, що минулого тижня відбулося балотування екстраординарного професора кафедри загальної історії І. Лучицького, і що він був «забалотований». Це «забалотування» не позбавлене загального інтересу і значення, якщо його розглядали без обговорення. Перш за все, виникає питання: яка різниця між екстраординарним та ординарним професором щодо науки і викладання в університеті? Різниці жодної. І той, і інший професор повинен мати ступінь доктора наук, самостійно займатися скомплектованою кафедрою. Професор І. Лучицький п'ять років, як отримав звання доктора наук. Вражаючих наукових робіт професора І. Лучицького дуже багато, деякі його думки вперше з'являються в історичній літературі. Насамперед, про Францію та її політичні події, які були опрацьовані нашим професором в архівах Франції під час його відрядження за кордон. Професор І. Лучицький у цьому відношенні має значні переваги. Він з палкою любов'ю займається своєю спеціальністю, затратив і затрачає значні кошти із дуже помірної професорської заробітної платні на складання спеціальної бібліотеки, без

якої не може обійтися професор. Подання професора І. Лучицького, як ми чули одноголосно, філологічним факультетом про підняття його у званні ординарного професора свідчить про те, що професор І. Лучицький виконує належним чином свої обов'язки викладача. Інакше факультет не висунув би кандидатуру професора» [340, арк. 1–4].

Лише 1888 р. у «Записці про стан і діяльність Імператорського університету Св. Володимира» зазначалося, що І. Лучицького перевели із екстраординарного професора в ординарні на кафедрі загальної історії [25, с. 3]. На 1 січня 1890 р. в особовому складі історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира І. Лучицький значився як ординарний професор кафедри загальної історії, доктор загальної історії, штатський радник [176, с. 23].

У 1893 р. (29 жовтня) на засіданні ради Київського університету Св. Володимира слухали прохання історико-філологічного факультету про надання закордонного відрядження із науковою метою професору І. Лучицькому з 1 січня до 20 серпня 1894 р. Було зазначено, що мотивом до поїздки за кордон у проханні І. Лучицького вказано бажання закінчити наукові роботи з «Истории поземельных отношений в Западной Европе» і з «Истории Европы в XIV и XV веках», які потребують доповнення матеріалом, що знаходиться в різних закордонних архівах, а також ознайомитися з методами і характером ведення наукових занять з історико-економічних питань у семінарії професора Ф. Шмоллера. Відрядження було здійснене без шкоди для викладання по займаній кафедрі, оскільки в осінньому півріччі І. Лучицьким було завершено загальний обов'язковий курс з нової історії, а в майбутньому весняному півріччі, на час якого надійшло прохання про відрядження, мало відбутися лише читання виключно спеціальних курсів. Згідно із поданням історико-філологічного факультету, просили Попечителя навчального округу про надання професору І. Лучицькому закордонного відрядження з науковою метою з 1 січня до 20 серпня 1894 р. і у випадку дозволу на таке відрядження зобов'язали вченого після повернення подати звіт про виконану роботу для друкування в «Университетских известиях» [224, с. 5–6].

А 7 січня 1894 р. ученому надійшло повідомлення від ректора Київського університету Св. Володимира з дозволом на відрядження за кордон з науковою метою [306, арк. 1]. Наслідком такого відрядження став звіт професора І. Лучицького на тему: «Вопрос о крестьянской поземельной собственности во Франции до революции и продажа национальных имуществ» [115].

На прохання Київського університету Св. Володимира, 14 травня 1895 р. Міністр народної освіти дозволив І. Лучицькому відрядження

закордон з 15 травня до 1 вересня з науковою метою та із зарахуванням у це відрядження закордонної відпустки вченого [307, арк. 1]. Результатом цього відрядження став другий звіт під назвою: «Крестьянская поземельная собственность во Франции до революции и продажа национальных имуществ». Пошук, проведений І. Лучицьким у продовж літніх місяців 1895 р. в департаментських архівах Франції, було продовженням роботи, початої ще в 1894 р. Це стосувалося двох питань: 1) обсяг і стан малої селянської власності у Франції напередодні революції і 2) продаж національного майна. «Маючи цього разу досить мало часу – трохи більше двох місяців (з червня по серпень), – я змушений був обмежитися лише невеликими районами», – згадує у звіті вчений [63, с. 1–2].

У 1897 р. І. Лучицькому за його проханням було надано ще одне відрядження за кордон з науковою метою, після якого було надруковано в «Университетских известиях» за 1898 р. звіт закордонного відрядження «Крестьянское землевладение во Франции накануне революции. (Преимущественно в Лимузени)» [117]. А у наступному році «Университетские известия» в переважній більшості номерів продовжили публікацію звіту закордонного відрядження 1897 р., але із додатками до звіту (це список приходів, дані для розподілу власності у яких зібрані, та таблиці) [99; 100; 101; 102; 103; 104; 105]. На засіданні ради університету Св. Володимира 20 грудня 1897 р. історико-філологічний факультет ухвалив рішення про відрядження за кордон ординарного професора І. Лучицького з 15 травня до 1 вересня 1898 р. [226, с. 5].

З 1 червня до 1 вересня 1900 р. ученому знову надали закордонне відрядження з науковою метою [307, арк. 1] під час канікул та з деякою частиною навчального часу [227, с. 4]. У 1901 р. з 15 травня до 1 вересня І. Лучицькому теж дозволили закордонне відрядження для наукових занять [228, с. 3].

Як свідчить аналіз джерел, у педагогічній діяльності І. Лучицький використовував диференційний підхід до студентів з метою поглибленого вивчення матеріалу з певної теми та пошукові методи для написання самостійних рефератів.

Протягом усієї педагогічної діяльності І. Лучицький читав курс з «Нової історії», але «Нова історія» як самостійна наука була наймолодшою в науці із усіх галузей всесвітньої історії. Як навчальний предмет «Нова історія» викладалася в російських університетах із самого початку існування в них історико-філологічних факультетів. У навчальних планах і програмах викладання в університетах першої половини XIX ст. зустрічається посилання на читання загальних курсів

«Нової історії». Але ці курси слугували перекладом іноземних навчальних предметів. Нестача підготовлених спеціалістів призводила до того, що не лише «Нову історію», але й інші галузі всесвітньої історії часто читали представники сусідньої кафедри – професори російської історії. Лише з середини 30-х рр. у сфері всесвітньої історії в російських університетах почалось пожвавлення, один за одним почали свою викладацьку діяльність Т. Грановський, С. Єшевський, П. Кудрявцев у Москві, М. Лунін у Харкові, М. Куторга та М. Стасюлевич у Петербурзі, В. Шульгін у Києві. Головне своє завдання ці видатні діячі у дореформених університетах убачали не в самостійних наукових дослідженнях, а в ролі добросовісних посередників між західною наукою і російською інтелігенцією. Кращі часи для розвитку в університетах наукової роботи над історією нового часу настали лише з 60-х рр. XIX ст. З одного боку,завдяки збільшенню спеціалістів із всесвітньої історії, а з іншого – через розширення духовної свободи, яка настала з епохою реформ, через швидкий розвиток друку та зняття цензурної заборони з багатьох питань історії, що дало перспективи для вивчення історії нового часу. Першим піонером і засновником російської наукової школи в галузі нової історії став професор Московського університету В. Герьє, а у Києві почав свою викладацьку діяльність І. Лучицький, який концентрував свої курси і семінари виключно у сфері соціально-економічної історії Західної Європи періоду XVI–XVIII ст. Його учні і слухачі згодом працювали над різними питаннями нової історії – В. Клячін, Н. Любович, М. Молчановський, В. Піскорський, Є. Тарле. З середини 70-х рр. XIX ст. почали відряджати вчених у закордонні відрядження, і серед істориків нового часу стало хорошою традицією в основу своїх досліджень брати невідомі матеріали,віднайдені у відповідних архівах, а найбільш важливе із знайдених джерел друкували в додатках до своїх праць або в окремих виданнях [11, с. 129–131].

Тому за довгий період викладання у Київському університеті Св. Володимира, а саме з 1875 до 1905 р., учений читав різні предмети, які були пов’язані з об’єктом його наукового вивчення та дослідження (див. додаток Ж).

Лише на 1905/1906 та 1906/1907 навчальні роки ординарний професор І. Лучицький не подавав заяву на читання своїх курсів на розгляд раді факультету [195, с. 14; 196, с. 24], а в осінньому півріччі 1907 р. професор І. Лучицький уже не читав лекції в Київському університеті Св. Володимира [197, с. 8].

У середині 1907 р. у званні заслуженого ординарного професора кафедри загальної історії Київського університету Св. Володимира,

доктора загальної історії, дійсного статського радника – І. Лучицький виходить на пенсію,яка була призначена в розмірі 3000 рублів [197, с. 4].

Предметом особливого піклування І. Лучицького були Вищі жіночі курси в Києві, де він викладав з 1878 р., з початку їх заснування. Про це свідчить постанова Розпорядчого комітету Вищих жіночих курсів повідомити комітет про власний курс лекцій ученого на затвердження попечителем Київського навчального округу [359, арк. 1].

І. Лучицькому цікаво було викладати на курсах, про що згадує у мемуарах його дружина Марія Вікторівна, яка була членом Розпорядчого комітету при Вищих жіночих курсах: «І. В. Лучицький вважав, що читати лекції студенткам досить приємніше, аніж студентам, так як у слухачок легше пробудити інтерес і вони більше захоплюються предметом, що викладається. Таке ставлення до жіночих занять у вищих навчальних закладах він зберіг до кінця своєї викладацької діяльності» [247, с. 303].

Але у 1889 р. уряд закрив курси. Після закриття Вищих жіночих курсів у Києві жителі міста подали прохання Міністру внутрішніх справ про відновлення діяльності курсів. Вищі жіночі курси були засновані у 1878 р. у м. Києві, і проіснували до 1889 р., а в 1886 р. було видано розпорядження Міністра народної освіти про призупинення прийому слухачок – «до вироблення нового Статуту курсів». З того часу і до 1905 р. жителі м. Києва і прилеглого до нього багатонаселеного півдня були позбавленні Вищого жіночого навчального закладу. Але потреба у вищій жіночій освіті, уже 20 років тому викликана заснуванням жіночих курсів у м. Києві, зросла у кілька разів. Кількість жіночих гімназій та інших середніх навчальних закладів за цей період значно збільшилася. Щорічно багато молодих дівчат закінчували ці навчальні заклади із жагою до знань та навчання у вищих закладах освіти. На той час уже існували Вищі жіночі курси в Петербурзі та Жіночий медичний інститут. Це були єдині вищі жіночі заклади на всю Росію з її 130-мільйонним населенням. Згадані вище навчальні заклади завжди були переповнені, тому багатьом бажаючим у навчанні відмовляли. Велика частина з них відправлялися навчатися у закордонні університети, де потрапляли в умови, які були чужими для них.

Професори Київського університету Св. Володимира звернулися з проханням до Міністра народної освіти в квітні 1903 р. про відновлення прийому слухачок на тимчасово закриті Вищі жіночі курси в м. Києві. Жителі м. Києва звернулися до Міністра про дозвіл за прикладом Петербургу заснувати «Товариство для доставки засобів Київським Вищим жіночим курсам», аби надати матеріальну допомогу для закладу. Жителі м. Києва підготували проект Статуту, який був скопійований з

Петербурзького Статуту Товариства для доставки засобів Петербурзьким Вищим жіночим курсам [287, арк. 1–4].

Незважаючи на цей факт, у газеті «Свобода и право» за 10 лютого 1906 р. про Вищі жіночі курси в м. Києві знаходимо інформацію такого змісту: «Вчора у приміщенні університету відбулося зібрання групи професорів з метою обговорити в черговий раз за останні десять років питання, що, немов «феникс из пепелу», виникає стосовно Вищих жіночих курсів у м. Києві, знову порушуючи в 40 раз перед Міністерством народної освіти клопотання про їх відновлення. В 1903 р. Міністерство народної освіти схвалило статут, який був представлений групою київських професорів, що висловилися за відкриття, але через невідомі обставини справа не була впроваджена в життя. З «поверненням свободи», з листопада місяця 1907 р., у м. Києві відкрили приватні жіночі курси, засновані декількома професорами історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира [13, с. 36].

Можна припустити, що одним із професорів історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира, який активно боровся за відкриття у м. Києві Вищих жіночих курсів, був І. Лучицький.

Ще у 1894 р. прихильниці вищої жіночої освіти м. Києва надіслали І. Лучицькому привітання з нагоди його 30-річного ювілею наукової і громадської діяльності такого змісту: «…дозвольте ж нам подякувати Вам, як людині, за щире, співчутливе ставлення до жіночої освіти. Несподіване закриття Київських жіночих курсів припинило Вашу діяльність у цьому напрямі, але не послабило Вашу енергію. Ряд публічних лекцій, організованих за живої участі з Вашого боку, знову відкривають жінкам доступ до науки. Ми зібрались тут, Іван Васильович, щоб сказати Вам щире, сердечне спасибі і побажати Вам нових сил і духовної бадьорості, необхідних для наполегливої і переможної боротьби за вищу жіночу освіту» [276, арк. 1].

Незважаючи на те, що Вищі жіночі курси були урядом закриті, І. Лучицький продовжував потайки читати лекції жіночій аудиторії, про що вказано у привітальній листівці від його слухачок.

У 1902 р. учений клопотався про відновлення Вищих жіночих курсів у Києві [17, с. 105]. Уже у 1906 р., 13 жовтня, відбулася вступна лекція на Вищих жіночих курсах професора І. Лучицького, який повернувся зі з'їзду Конституційно-демократичної партії. Педагог читав лекцію на історичному відділенні історико-філологічного факультету про «Економічний устрій Франції у XVIII ст.». Аудиторія була переповнена слухачками обох відділень факультету. Лекція викликала великий

інтерес з боку слухачів, лектора вітали шаленими аплодисментами [14, с. 23].

А в 1907 р., 13 квітня, о восьмій годині вечора у приміщенні київських комерційних зборів, відбулася публічна лекція заслуженого професора І. Лучицького для «недостатніх» слухачок Вищих жіночих курсів А. Жекуліної, на тему: «Виникнення і розвиток політичних закладів Австралії». Ціна квитка – від 2 рублів до 30 копійок, їх продавали у магазині Іванова, а з чотирьох годин дня – в залі комерційних зборів [54, с. 2].

Крім того, є свідчення того, що у 1901 р. І. Лучицький читав лекції в «Російській вищій школі соціальних наук», яка існувала в Парижі. Тут вивчали історію за позитивістською соціологією Огюста Конта, заснованою М. Ковалевським. Школа була створена для студентів, які були виключені з університетів Росії за політичну неблагонадійність [378, арк. 26–27].

У 1908 р. І. Лучицький переїхав до Петербурга і у вільний від роботи в думі час читав лекції на Вищих жіночих курсах та у Психоневрологічному інституті [242, с. 61], під кінець і в Петербурзькому університеті як приват-доцент [10, с. 280].

Також у 1914 р. І. Лучицький читав на історичному відділенні курсів П. Лесгафта, про це свідчить привітання від слухачів з нагоди 50-літнього ювілею І. Лучицького. У привітанні від 26 березня 1914 р. зазначалося: «П’ятдесятиліття Вашої наукової діяльності випадково збіглося з першим роком Вашого викладання на наших курсах, і ми раді цьому, що дозволяє нам взяти участь у сьогоднішньому святкуванні» [275, арк. 2].

З мемуарної спадщини М. Лучицької відомо, що професор займався педагогічною діяльністю за межами навчальних закладів, а саме давав приватні уроки. Такі уроки І. Лучицький у 1878 р. давав дітям цукрозаводчика Терещенка два рази в тиждень по 10 рублів за урок [247, с. 306].

На нашу думку, професор І. Лучицький зробив значний внесок у розвиток освіти та науки як України, так і Росії, будучи викладачем Київського, Петербурзького університетів та інших навчальних закладів. Він один із небагатьох викладачів історії,хто запроваджував власні спеціальні курси з історії в навчальних закладах на основі опрацьованих джерел у західноєвропейських архівах, був так званим «піонером» у цій галузі. Це були спеціальні курси з «Історії Франції XVI ст.», «Історії Франції XIX ст.», «Історії Іспанії», «Історії Англії», «Історії Італії», «Суспільного та економічного устрою Франції в кінці XVIII ст.», «Політичного устрою у Франції у XVIII ст.» та ін. На основі архівних

джерел проводив практичні заняття для студентів шляхом аналізу фінансових документів, мемуарів XVIII ст., рукописних джерел з історії продажу національного майна у Франції;аналізу рукописних джерел з «Історії Франції XVIII ст.», на основі архівних матеріалів студенти виконували самостійну роботу у вигляді написання рефератів. Тому можна стверджувати, що таким чином І. Лучицький залучав студентів до наукового пошуку в галузі історії.

Отже, Іван Васильович Лучицький мав своїх учнів, які займалися плідною науковою діяльністю, зокрема, виступали з доповідями на засіданнях історичного товариства Нестора Літописця, друкувалися в «Киевской старине», ознайомлювалися з пам'ятними місцями України. Хоч професор мав складний характер і зі студентами «не панькався», але дружні стосунки з ним вони зберегли на все життя. Також І. Лучицький вміло поєднував свою педагогічну діяльність з політичною та науковою, проте 29 років викладання в університеті, власна школа не змінили його суті. Він до кінця своїх днів залишався, насамперед, дослідником та «кабінетним» ученим.

Висновки до першого розділу

У розділі окреслено історіографію проблеми та джерельну базу дослідження; охарактеризовано основні етапи педагогічної та просвітницької діяльності І. Лучицького; висвітлено постать І. Лучицького як педагога та викладача.

Дослідження та систематизація архівних джерел дали можливість встановити окремі біографічні відомості з життя і творчості І. Лучицького, охарактеризувати його педагогічні погляди та просвітницьку діяльність.

Для сучасних учених характерним є посилення інтересу до особи І. Лучицького і прагнення об'єктивного аналізу його ролі і значення для історії розвитку освіти і науки України. Серед широкого масиву різноманітних праць про І. Лучицького предметом нашого дослідження стали ті, що стосувалися його педагогічної спадщини та науково-просвітницької діяльності.

У ході історіографічного аналізу педагогічної персоналії І. Лучицького визначено хронологію розвитку досліджень його педагогічної та просвітницької діяльності у вітчизняній науці, що містить 4 періоди: *перший період* (1884–1917) – прижиттєва історіографія, *другий період* (1918–1922) – історіографія часів більшовицької влади; *третій*

період (1922–1990) – історіографія радянського періоду; *четвертий період* (1991–2000-і) – історіографія незалежної України.

Історіографічний аналіз джерел показав важливість і значущість творчої спадщини І. Лучицького для розкриття історії розвитку просвітництва наприкінці XIX – початку XX ст., а також фактичну відсутність цілісного і ґрунтовного дослідження його педагогічної і громадсько-благодійної діяльності, що й зумовило необхідність повніше дослідити та розкрити науковий феномен особистості І. Лучицького в контексті розвитку педагогічної думки в Україні.

Визначено чотири етапи життєдіяльності І. Лучицького, що дозволило розкрити формування світогляду ученого і розвиток його педагогічних поглядів, узагальнити його громадсько-благодійну діяльність:

1) *формування світогляду та особистості педагога* (1845–1869) – виховання в родині геніального вчителя давніх мов – давньогрецької, латині, давньоєврейської та російської словесності, навчання в Кам'янець-Подільській гімназії з застарілим механізмом освіти, в чоловічій Першій Київській гімназії, відвідування лекцій професора Київського університету Св. Володимира В. Шульгіна, навчання у Київському університеті Св. Володимира, ознайомлення з працями відомих учених: Л. Бюхнера, Огюста Конта, Я. Молешотта, Л. Фейербаха, з «Колоколом» А. Герцена, спілкування з відомими українськими громадськими діячами. Названі чинники вплинули на формування педагогічної особистості І. Лучицького та його наукового світогляду;

2) *активна педагогічна та просвітницька діяльність* (1869–1904) – педагогічна діяльність у Києво-Подільській прогімназії (1869–1870), викладацька в Київському університеті Св. Володимира (1870–1904) та на Вищих жіночих курсах (1879–1889), членство в багатьох товариствах, член Київської громади, засновник товариства грамотності в Києві, співпраця з багатьма періодичними виданнями, що свідчить про активну громадську та культурно-освітню діяльність, зокрема і задля формування національної самосвідомості українського народу;

3) *ініціативна політична діяльність* (1904–1914), спричинена обранням гласним Золотоніського повітового і Полтавського губернського земств та почесним мировим суддею. Відстоював інтереси багатьох соціально незахищених верств населення, опікувався незаможними студентами, робітниками, дітьми хворих працівників; вступив до Конституційно-демократичної партії, а у 1907 р. обраний депутатом до III Державної думи від міста Києва, де виступав на захист

української мови у школах та судах на території з українським населенням;

4) *період творчої роботи в умовах усамітнення* (1915–1918) – у депутатській діяльності він розчарувався, поступово відійшов від політичної діяльності і вийшов з Конституційно-демократичної партії. У 1917 р. у зв'язку з погіршенням здоров'я поїхав до себе на хутір Каврай Полтавської губернії, де й 22 серпня 1918 р. помер.

Дослідження наукової спадщини та архівних матеріалів І. Лучицького дало можливість розкрити своєрідність його педагогічної та наукової діяльності в Києво-Подільській прогімназії, у Київському університеті Св. Володимира, Петербурзькому університеті, Психоневрологічному інституті на Вищих жіночих курсах, курсах П. Лесгафта, аби створити ретроспективний портрет Лучицького-викладача. І. Лучицький став одним із перших, хто почав вивчати історію Нового часу та став засновником російської наукової школи в галузі Нової історії в Києві. Вчений концентрував свої курси і семінари виключно у сфері соціально-економічної історії Західної Європи в XVI–XVIII ст. Аналіз джерел дав підстави стверджувати, що І. Лучицький мав педагогічний талант, його лекції були насичені глибокою науковістю, матеріал викладався логічно, послідовно та підкріплювався широким спектром конкретних фактів і подій з архівного матеріалу, більшість яких учений уперше ввів до наукового обігу із закордонних відряджень. Учений-педагог сприяв розвитку навичок студентів самостійно працювати для підвищення якості власної освіти.

РОЗДІЛ 2
ЗМІСТ І СПРЯМОВАНІСТЬ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ЛУЧИЦЬКОГО

2.1. Роль громадсько-політичної діяльності І. Лучицького в українізації народної освіти

На сьогоднішній день Івана Васильовича Лучицького знають як дослідника історії Франції та певною мірою як педагога, але мало хто із дослідників приділяв належну увагу саме його просвітницькій та громадській діяльності, зокрема його змаганням за українську мову. У вітчизняній літературі відсутні дослідження політичної спадщини І. Лучицького, де б систематизовано й узагальнено аналізувалася його просвітницька та політична діяльність.

Тому *мета підрозділу* полягає у дослідженні ролі І. Лучицького в політичному житті України, його патріотичних прагнень у розвитку української мови серед населення, шкіл, спрямованих на зародження перших «паростків» на шляху до формування україномовної держави.

Як ми уже зазначали, професор І. Лучицький був неординарною особистістю: викладач, редактор, публіцист, а згодом громадський та політичний діяч. Він був обраний до міської думи і став прихильником прогресивної опозиції. Як зауважував Є. Тарле, «опозиція в Думі виявилась малочисельною та майже безсилою, як і в раді університету. Коли у квітні 1879 р. був запропонований думі проект із стриманими побажаннями подальших реформ державного ладу (проект був складений одним гласним священиком), то за нього проголосувало 11 осіб із 72. Більше задоволення давало земство: І. Лучицький був тоді вибраний і повітовим (від Золотоніського повіту), і губернським гласним, а згодом мировим суддею» [242, с. 51–52].

З 1904 р. І. Лучицький бере активну участь у політичному житті країни. Насамперед це стосувалося роботи з'їздів представників земств і міст. При виборах до І Державної думи І. Лучицький був обраний виборцем і став кандидатом у члени Думи, але на заваді стало притягнення його до суду за статтею 129 як редактора газети «Свобода и право». До ІІ Державної думи теж не був обраний. Депутатом йому судилося стати лише на виборах до ІІІ Державної думи [242, с. 55].

З 1906 до 1910 рр. І. Лучицький брав участь у нескінченних судових засіданнях проти журналіста А. Савенка, який розповсюджував чутки про І. Лучицького як про зрадника Росії на користь Австрії. У 38 номері газети «Киевлянин» від 7 лютого1906 р. журналіст А. Савенко оприлюднив інформацію про те, що І. Лучицький їздив до Львова на з'їзд

товариства «Просвіта». Цей з'їзд А. Савенко характеризував як «Всеукраїнський», на якому вирішувалося питання про створення самостійної України, про організацію повстання в Малоросії і про співпрацю з австрійськими військами у випадку війни з Росією [272, арк. 1–6].

Крім виконання посадових обов'язків у вищих органах влади, І. Лучицький з 1904 р. був членом Київського літературно-артистичного товариства, на засіданнях якого іноді обговорювалися політичні питання. Як зазначає сучасна дослідниця Л. Таран, «…на його підписних обідах і вечерях виголошували промови політичного характеру, які містили вимоги обмежити самодержавство у Росії, скликати Законодавчі збори. В архівних матеріалах Київського жандармського управління збереглися відомості про підписну вечерю 20 листопада 1904 р., на якій був присутній І. Лучицький. Жандармерія відзначила виступ невідомого, який закликав до об'єднання сил пролетаріату та інтелігенції в боротьбі за свободу» [244, с. 273].

Будучи земським та міським діячем, І. Лучицький брав участь у засіданні Губернських гласних 10 квітня 1905 р., на якому виносилося питання про створення Конституційно-демократичної партії. На І з'їзді постановили створити Конституційно-демократичну партію, яка би складалася із широкого кола діячів-однодумців у країні та мала повну програму,що включала би положення з економічних, фінансових, обласних і національних питань. Було обрано 20 осіб, які мали вступити за згодою з близькими, на їхній погляд, групами. Організацію з'їзду земських конституційних груп було збережено без змін з тим, щоб бюро запросило до складу членів і міських гласних. Бюро спільно з 20 обраними особами продовжувало розробку програми з аграрного питання та організовувало обговорення питань робітничого, фінансового, обласного і національного характеру [264, арк. 1–19].

Так, 17 жовтня 1905 р. була створена Конституційно-демократична партія (членів якої називали кадетами) у Росії. І. Лучицький був головою Київського губернського, а потім обласного комітету партії та співредактором друкованих органів комітету, а в жовтні 1905 р. на установчому з'їзді його було обрано до складу Центрального комітету. Він тяжів також до автономістів-федералістів [52, с. 229]. Кадети активно виступали за радикальне реформування політичної системи. Вони пропонували поділ влади на три гілки – законодавчу, виконавчу, судову; обстоювали ідею демократизації місцевого самоврядування і суду. Крім того, значну увагу кадети приділяли питанням громадської та політичної рівноправності, запровадження у країні демократичних свобод. У галузі національних відносин вони відстоювали гасло культурно-національного

самовизначення, оскільки були противниками принципу федералізму [212, с. 159].

У газеті «Свобода и право» за 1906 р. розміщено статтю «Із життя партії», в якій йшла мова про загальні збори партії «Народної свободи», тобто Конституційно-демократичної партії. Зокрема, 1 лютого цього ж року в театральному залі товариства грамотності відбулися четверті загальні збори членів партії Народної свободи. Весь зал був переповнений. Партер займали члени партії, яруси – гості. Головою зборів був обраний В. Науменко. На початку зборів був заслуханий та затверджений протокол минулих зборів. Потім професор М. Андрусов прозвітував про діяльність Київського центрального комітету з моменту його обрання і до останніх зборів. Як відомо, до складу комітету загальних зборів членів партії від 5 січня ввійшли В. Науменко, Є. Трубецький, а також І. Лучицький [33, с. 17].

У березні 1906 р. на зборах партії обговорювалося питання про представника від Києва до Державної думи. Так, 29 березня відбулися об'єднані збори обласного і міського комітетів партії Народної свободи, а також усіх виборців м. Києва від цієї партії для попереднього спільного обговорення питання про члена, який буде обраний до Державної думи від м. Києва. Збори відкрив професор І. Лучицький, який дав короткий історичний огляд утворення партії та повідомив про результати голосування за кандидата в Думу в обласному та міському комітетах. Згодом збори вирішували питання: чи повинен майбутній член думи від м. Києва належати до партії, чи він може бути обраним із «непартійних» осіб? І. Лучицький зауважив: «…У думі буде «селянство» – це сфінкс, який повинен бачити тільки єднання партії». Провівши голосування: за 32, проти 12 – вирішили, що кандидат повинен бути із партії Народної свободи. В ухвалі постановили від імені всіх виборців висловити протест проти того, що притягнені за 129 статтею та позбавлені права виборця двоє відомих членів і діячів партії – І. Лучицький та В. Науменко [34, с. 3].

Один із членів об'єднаного засідання обласного і міського комітетів партії Народної свободи і представників польської Конституційно-демократичної партії, польської Народної партії, єврейської непартійної організації та української Демократично-радикальної партії Г. Гілевич у квітні 1906 р. у народній аудиторії нагадав усім про І. Лучицького як про «…головного організатора партії Народної свободи, активного громадського діяча, тому запропонував збудувати у краї українську школу і назвати її іменем професора І. Лучицького» [47, с. 3]. Але ця ідея так і не була реалізована.

Як зазначає сучасна дослідниця Н. Логунова, «…одним із головних питань політичної діяльності кадетської партії в Україні стало національне питання, проблеми розвитку української мови і культури. …членами Конституційно-демократичної партії були представники народної інтелігенції, які за допомогою преси, петицій, зборів домагалися насамперед скасування заборони української мови. І. Лучицький та інші відомі діячі кадетської партії в Україні наполегливо ставили питання про розвиток української мови. Прагнення в цьому напрямку знаходили втілення в активній роботі у громадських організаціях на зразок Товариств письменності, «Просвіт», студентських громад тощо» [57, с. 159].

До І. Лучицького часто зверталися представники від кадетів інших міст взяти участь у їхньому засіданні, як яскравого представника від Києва. Так, 15 березня 1906 р. чернігівський адвокат та громадський діяч І. Шрага листом запрошував ученого зробити доповідь на Чернігівському з'їзді Конституційно-демократичної партії [355, арк. 1], а 4 травня 1906 р. К. Панкеєв запрошував І. Лучицького в Одесу на з'їзд депутатів партії Південної губернії [356, арк. 1].

У цей час новим важелем у розвитку національного руху українців за національну самобутність стали «Просвіти». Це були культурно-освітні товариства, які відіграли чималу роль у духовному відродженні українського народу. Засновувалися представниками різних течій – від ліберальних до соціал-демократичних, а також організаціями неполітичного характеру, відомими громадськими й культурними діячами. «Просвіти» сприяли виданню книг і газет українською мовою, засновували установи клубного типу з бібліотеками й читальнями, які також називали «просвітами», влаштовували лекції з українознавства, музичні вечори, благодійні концерти. До «Просвіти» в місті Києві, яка була заснована у 1906 р. Б. Грінченком, входив І. Лучицький. «Просвіти» – єдиний, за висловом Лесі Українки, «ясний пункт на темному тлі українського життя» – ставали своєрідними центрами, зусиллями яких активізувалося національне життя українців [212, с. 197].

Крім роботи у «Просвіті», Іван Васильович брав активну участь у діяльності Київського товариства сприянню початковій освіті, комітету по спорудженню пам'ятника Т. Шевченку, піклувався про будівництво «Народного Дому», де громадяни могли б вивчати українську мову, історію і літературу рідного краю, був одним із найактивніших членів українського політичного клубу, заснованого в Києві у грудні 1905 р. для широкої пропаганди національних ідей. Видання книг українською мовою, читання лекцій з історії та культури України, поповнення фондів

бібліотек українською літературою – все це було справою І. Лучицького [57, с. 160].

У листопаді 1905 р. на загальноросійському з'їзді земських та міських діячів І. Лучицький пропонує проект резолюції про використання місцевих мов (на той час малоросійської мови) у школі. Цей проект І. Лучицький мотивує яскравим прикладом побудови такої ж системи у Норвегії, у якій на той час теж існувало багато мов, які в інших країнах Заходу. Резолюція, прийнята З'їздом одноголосно, проголошувала:

1) виходячи із принципу свободи слова, проголошеного 17-го жовтня 1905 р. основним законом;

2) виходячи із тих переконань, що успіх справи початкового навчання і освіти залежить від того, ведеться початкове навчання рідною мовою, чи ні;

3) виходячи із тієї постанови, яка була зроблена на з'їзді і яка була прийнята у вигляді гарантії прав національностей, що засиляли імперію.

З'їзд визнає за необхідне до скликання зборів народних представників, ввести по можливості місцеві мови (малоросійську, литовську, латиську, естонську та інші) як мови викладання в нижчих народних школах і відмінити всі циркуляри і розпорядження, які стосуються місцевих мов [20, с. 12]. Тому І. Лучицький пропонує з'їзду постановити резолюцію про необхідність надати матеріальну допомогу євреям, потерпілим від погрому, з боку держави. З'їзд приймає пропозицію І. Лучицького.

18 січня 1907 р. голова дворової дільничої виборчої комісії надіслав І. Лучицькому повідомлення, у якому запрошували вченого на 2 години дня завітати у приміщення комісії (училище Бунге, Єкатерининська вулиця) для обговорення та вирішення питань, які стосуються майбутніх виборів. Через кілька днів, а саме 28 січня, голова знову надіслав ученому повідомлення, як члену дворової дільничої виборчої комісії, у якому запрошував на 10 годину ранку для чергування в Комісії. Також виборча комісія по дворовій дільниці, за статтею 13, доданою до статті 38, яка була затверджена 6 серпня 1905 р. положенням про вибори в Державну думу, повідомила І. Лучицького про обрання його у виборці на основі цього положення. У статті йшла мова про те, що якщо упродовж трьох діб І. Лучицьким не буде заявлено відмови Губернської по справі про вибори комісії, то це буде прийнято за згоду прийняти звання виборця [289, арк. 1–3].

Депутатів від Києва до III Державної думи обирали в жовтні 1907 р. за двома розрядами. У перший розряд від міських «товстосумів» пройшов колишній київський мер В. Проценко. За другим розрядом між

малою буржуазією та інтелігенції розгорнулася запекла боротьба. Головними кандидатами були ультраправий А. Савенко – журналіст, ідеолог чорносотенства, – та професор-історик І. Лучицький – член партії кадетів, прихильник рівноправ'я нації. Поліція дивилась крізь пальці на людей, що агітували в день голосування за А. Савенка, тоді як прихильників І. Лучицького під різними приводами забирали в дільницю. Під час підрахунку голосів бюлетені, подані за І. Лучицького, розглядали ледь не під мікроскоп у пошуках сторонніх позначок, які автоматично робили бюлетень недійсним. Але перший тур не приніс переваги ні одному, ні іншому кандидату, а у другому турі з невеликою перевагою перемогу отримав І. Лучицький [37, с. 35]. Тому 1907 р. Івана Васильовича було обрано депутатом до ІІІ Державної думи від Києва. У Державній думі І. Лучицький належав до російської Конституційно-демократичної партії, так само, як і чимало інших видатних українських учених та діячів, наприклад М. Василенко, Б. Кістяківський, М. Могилянський та ін. На той час поміркованих українських партій на Україні не було, всі тогочасні наддніпрянсько-українські партії були соціалістичними [36, с. 6].

На думку сучасного дослідника О. Коника, до складу «наддніпрянської депутації» ІІІ Думи входив професор Київського університету історик І. Лучицький, який у становому відношенні професорського складу походив із родини священника, мав невелику придбану земельну власність та був класичною фігурою інтелігента, або ж «взірцевою» постаттю професора-депутата на думській трибуні. В певний час очолював бібліотечну комісію ІІІ Державної думи [52, с. 162–163, 257, 280].

Як члена Державної думи, професора І. Лучицького «засипали» листами студенти з різних міст України, патріотично налаштована інтелігенція з вимогами виступити в Державній думі за українізацію народної освіти в Україні та відстояти інтереси української школи. Так, 12 лютого 1908 р. надійшов лист від Українського товариства «Просвіта» у Миколаєві з вимогою подати клопотання за націоналізацію школи. Адже миколаївська «Просвіта» велику увагу приділяла лекційній пропаганді на такі теми: «Хто ми і чого нам треба», «Індивідуальні риси української культури», «Україна» та ін. Зусиллями просвітян закладалися недільні школи, створювалися самодіяльні хори. Але головним завданням «Просвіт» була українізація шкіл, судів та інших установ. Тому у цьому ж листі представники товариства виклали свої пропозиції щодо українізації, а саме: «Щоб по всіх українських початкових школах, від Холмщини аж до Таврії, від Поділля до Кубанщини, мовою викладання була рідна – українська; щоб для цього зараз же було

заведено обов'язкові курси українознавства по учительських і духовних семінаріях, по жіночих і чоловічих гімназіях та університетах, що існують на території України; домагатися проголошення проповіді по наших сільських та міських церквах українською мовою; щоб усе це було найшвидше і дійсно заведено у нас скрізь, а не так, як зараз завели по духовних школах на Подолії» [333, арк. 1]. Також представники товариства «Просвіта» зауважували: «Вимагаючи все це, майте на увазі, що це бажання усього народу нашого, що, здобувши для свого народу освіту рідною мовою, Ви допомагаєте йому стати поруч з усіма культурними народами, допоможете нам вийти на просторий шлях просвіти і скинути з себе те ганебне становище, у якому ми зараз животіємо, розвіяти ту страшну темряву, якою навмисне обгортали нас стільки років» [333, арк. 2].

У 1908 р. надходить лист до І. Лучицького і від студентської української громади Харкова. Члени громади у листі повідомляли про те, що шкільна комісія Державної думи дозволила полякам, німцям, латишам, естонцям, вірменам, грузинам і татарам відкривати народні школи з викладанням рідною мовою, і висловлювали здивування тим, що до цих національностей не увійшла українська. Видатні педагоги того часу, а саме: В. Антонович, В. Водовозов, М. Драгоманов, К. Ушинський, П. Чубинський висловлювалися за загальний педагогічний закон, що тільки тоді може поширюватися просвіта серед народу, коли цей народ буде мати свої рідні школи з його власною мовою. Тому закликали І. Лучицького втілити цей педагогічний закон у дійсність на засіданні III Державної думи [332, арк. 1–2].

У 1909 р. до І. Лучицького надійшов колективний лист від М. Бобовського, Х. Зайченка, О. Манченка, які просили професора клопотати у Державній думі про дозвіл на українські школи. Звертаючись до І. Лучицького, автори листа наголосили: «Ви знаєте, що у Думі говорили та й ще будуть говорити про школу, але вони забувають про нас. Ви наш депутат і Вам потрібно відстояти наші інтереси, щоб нам дозволили нашу рідну українську школу…» [335, арк. 1–2].

У 1909 р. до І. Лучицького звернулося Товариство слов'янської культури в Москві з проханням повідомити, у якому стані перебуває питання про українізацію шкіл. Тоді Товариство слов'янської культури отримало пропозицію від редакції «Літературно-Наукового Вісника» дослідити питання про викладання українською мовою в народних школах серед українського населення, а вирішення цього питання пов'язане з роботою Державної думи, тому керівництво Товариства вирішило звернутися до І. Лучицького з вимогою детально повідомити, у якому стані це шкільне питання та надати відповідні матеріали. Також

Товариство вирішило розглянути шкільне питання не лише відносно малоросів, але й всіх народностей, що населяють Росію, а після дослідження зробити доповідь [337, арк. 1].

Саме тому на засіданнях у Державній думі І. Лучицький активно виступав та відстоював питання про створення українських шкіл і судів. Як зазначав І. Лучицький, питання щодо місцевих мов перебуває у досить тісному зв'язку із питанням про місцеві суди. Так, на одному виступі у Державній думі від 4 грудня 1909 р. вчений говорив: «Я повинен сказати, що я вийшов захищати лише одне: на всіх просторах півдня Росії є одна певна національність, це національність малоросійська, і щоби нам не казали, я буду доводити, що ця національність повністю незалежна від великоросійської, ця національність мала свій суд, вона мала свій суд своєю мовою. Вона є «руська», але не «російська», вона мала свій суд, вона мала свою організацію, і ця організація була закріплена тими договорами, які були підписані між приєднаною Малоросією і Росією. Цей суд продовжувався як волосний суд у 30-ті рр., коли він був введений, він продовжує діяти і тепер» [254, арк. 2–5].

Він виступав і за українізацію шкіл, судів й патріотично відстоював права всього українського народу, тому на цьому ж засіданні він говорив: « …І тепер ви хочете змусити малоросійський народ говорити мовою, якою він не розмовляв, …у той самий час, коли ви заперечуєте право за національністю розмовляти своєю мовою і користуватися судом, своїм судом, а не чужим. Ви в той же час забуваєте, що поряд існує частина населення, яка всім цим користується». І на завершення свого виступу в ІІІ Державній думі І. Лучицький зазначив: «…Ми чули про теорію так званої єдності держав, і у зв'язку з цією теорією ми чули про теорію єдності мови» [257, арк. 4].

Крім того, у 1908 р. члени Державної думи подали пояснювальну записку до пропозиції про користування малоросійською (українською) мовою у школах місцевостей з малоросійським населенням, заявляючи: «Серед інших місцевостей нашої батьківщини звертає на себе увагу слабкий розвиток освіти серед населення в районах малоросійських губерній. За даними загального перепису середній процент освіченості серед усього населення Росії складає 21, 2%, зокрема, у деяких великоросійських губерніях цей відсоток збільшується до 36%, тоді як у малоросійських губерніях, навпаки, зменшується до 9% [271, арк. 1].

Але Є. Чикаленко – визначний громадський діяч того часу, дав власну оцінку роботі І. Лучицького в Думі щодо українського питання: «Сьогоднішні телеграми принесли звістку, що кадети підняли голос за дозвіл вживати в суді місцевої мови. Д. Мілюков та І. Лучицький

виступили оборонцями спеціально української мови, але праві підняли шум. Довелося припинити засідання. Такої долі треба було сподіватися і для української мови у школі. Тим паче, що підкомісія вже визнала українську мову за «наріччя» російської і відкинули її, хоч дозволили вірменську, грузинську та татарську. Хоч би вдалося провести в цій Думі закон про заснування кафедр українознавства по університетах» [252, с. 106].

У щоденнику Є. Чикаленко писав: «Коли в Думі почалися дебати про мову у школі на захист місцевих мов, виступили представники всіх націй, крім української, тому київське громадянство послало І. Лучицькому телеграму з проханням виступити з промовою на захист української мови, але І. Лучицький не звернув на це уваги. Тоді ми звернулися до кадетів, щоб вони від себе послали телеграму. Кадети охоче виконали наше прохання, щоб не псувати відносин з українцями і взагалі з усіма не чорносотенними елементами. У редакції газети «Рада» вели мову проте, щоб написати в газеті докір І. Лучицькому за його мовчанку, але по газетах пройшла чутка, що він окривів на ногу і не буває в Думі. Тимчасом, через кілька днів виявилось, що І. Лучицький читає лекції з історії французької революції у Москві. Це так усіх обурило, що ми вилаяли його, а П. Гай написав гумористичний вірш у № 247, у якому говорилося:

Ой ти пане, ти Лучицький, українець зроду,
Занехаяв рідну школу нашого народу
Прийде черга, ти тікаєш до чужої хати
Десь в Москву, або ще й далі, лекції читати.

Завершується вірш так:

Отакі в нас депутати, – славні, що й казати:
Тільки й вміють мовчки в Думі гроші заробляти! [253, с. 175].

Вірші ці не сподобалися прихильникам І. Лучицького. Сам І. Лучицький теж образився та написав листа до київських кадетів, що він зречеться депутатства. Після багатьох розмов і суперечок дійшли згоди на тому, щоб А. В'язлов, який недавно повернувся із Петербургу, написав у редакцію газети «Рада» листа, розповівши, що І. Лучицький записався у свій час, але захворів і пропустив чергу, а тоді поїхав у Москву, бо давно обіцяв. А коли видужав, то виступив з промовою, коли питання про мову в школі обмірковувалося постатейно» [253, с. 174–176]. Далі Є. Чикаленко розповідав: «…У газеті «Рідний край» Олена Пчілка, розказуючи про змагання в Думі про мову в школах, про І. Лучицького сказала, що нарешті, після підштурхування телеграмами, виступив і він з промовою, але у «свинячий голос»! І. Лучицький образився на Олену Пчілку і викликав її на третейський суд. За суддю

обрав А. В'язлова. І. Лучицький доручив довести, що він виступив з промовою в думі не «після підштурхування телеграмами» з Києва, як пише Пчілка, а сам записався ще задовго до того, як йому телеграфували. Але Пчілка рішуче відмовилася від суду і не захотіла надрукувати від редакції газети «Рідний край» вибачення, кажучи, що нехай сам І. Лучицький виправдовується» [там само, с. 179].

Відома громадська діячка С. Русова називала І. Лучицького таким політичним типом людей, які «…любили щиро етнографічну Україну, її природу, але не мали виразної політичної свідомості і, вихована в російській школі, в російському суспільстві, не мали віри в державні сили українського народу й усе трималися за російські погляди, за російську державну систему, вважаючи федерацію й тісну згоду з Росією за найбільше щастя для України!» [230, с. 124].

Інший діяч, В. Самійленко, писав у спогадах: «З університетських професорів, як свідомих українців, за мої часи майже нема кого згадати. Але заявляв себе як українець професор Іван Лучицький, хоч на роковинах і вечірках промовляв по-російськи, просивши наперед вибачення, що українською мовою не досить володіє. Але були випадки, що громада настоювала, щоб говорив по-українськи, як уміє, і він говорив непогано» [235, с. 530].

Сучасний дослідник О. Коник вважає, що професор І. Лучицький «…з усім блиском професорської ерудиції роз'яснював у Думі тонкощі трактування козацького и общинного землеволодіння в «малоросійських губерніях», розмірковував про патріотизм і становище з цією справою в Норвегії та Франції». А проявом певної громадянської позиції вченого називає «…хіба що виступ 25 травня 1910 р. (120 засідання 3-ї сесії III Думи)». Під час цього виступу І. Лучицький зауважував, що «…силою національне питання не вирішити, що це тільки шкодить. Докази? – Шкода, яку заподіяло середньовічній Іспанії згортання найбільш прогресивного на той час в Європі конституційного процесу, і національні утиски в Каталонії та Арагоні» [51, с. 463]. Але у листопаді 1910 р. у Санкт-Петербурзі І. Лучицький виступив у Державній думі з вимогою про право українців навчати дітей рідною мовою з аргументованою критикою статті 19 законопроекту про шкільну освіту. У статті 19 говорилось проте, що російська мова необхідна кожному громадянину, так як є мовою управління, і кожний російський громадянин зіштовхується з нею, тим самим заборонялися мови інших народностей.

І. Лучицький навів кілька аргументованих прикладів необхідності української мови, а саме: «…починаючи в школі з першого кроку, взявши дитину, яка розмовляла в сім'ї лише малоросійською мовою, яка

немає можливості говорити російською мовою, ви його берете для виховання і навчання в школі, починаючи заняття російською…У своїй сім'ї вона говорить по-старому і російської мови не чує. …Поступово відбувається змішування понять, думка стає неясною, унаслідок чого виходить жаргон, той неможливий жаргон, на якому розмовляють та пишуть ті, які навчаються російської мови у малоросійській і білоруській школі» [248, с. 466–467].

Наголосив учений і на тому, що, починаючи навчання російською мовою, «…ставите ті перешкоди, які ставилися до цих пір відносно малоросійської мови, виганяєте вчителів за те, що вони співають малоросійські пісні, дають малоросійську книгу; ви не даєте читати Шевченка малоросійською мовою, а допускаєте лише читання його російською. Все це дає відсутність знання власної мови, відсутність того основного матеріалу, без якого пізнання інших мов, у тому числі російської, неможливо» [там само, с. 468]. Згадав професор І. Лучицький і про Міністерство народної освіти, яке в 1904 р. у своєму зверненні до Академії наук заявило, що культурний рівень Малоросії нижчий, ніж у Великоросії, і головна причина цього – у відсутності літератури українською мовою, у відсутності друкованих малоросійських книг та їх розповсюдження. І. Лучицький приєднався до думки Академії наук, яка визнала українську мову самостійною мовою та визнала факт існування малоросійської літератури. У доповнення до всього сказаного Іван Васильович заявив: «Я повинен сказати, що малороси не тільки можуть просити, але мають безумовне право на визнання їхніх шкіл – шкіл, які повинні виховувати малоросів їхньою мовою, при вивченні російської мови як особливого предмета, лише таким методом ви досягнете мети законопроекту» [там само, с. 469].

Після усіх виступів на засіданнях Івана Васильовича Лучицького Державна дума не розв'язала питання користування українською мовою, але обговорення законопроекту про неї мало агітаційне значення і знайшло широкий розголос у пресі.

У газеті «Украинская жизнь» за 1912 р. була розміщена стаття В. Садовського під назвою «Українське питання у третій Думі», у якій зазначалося: «Із тих питань, вирішення яких для українців мало найбільш важливе значення у III Думі, було піднято лише два – це питання про українську школу та про українську мову в місцевих судах. Хронологічно першим питанням було питання про школу. На початку діяльності Думи – 29 березня 1908 р., 36 депутатів внесли до неї законопроект про введення української мови в початковій школі, який складався із чотирьох статей: перша стаття встановила з 1908–1909 рр. введення навчання в початковій школі українського району на рідній

мові населення. У наступних статтях йшла мова про обов'язкове навчання російської мови, як державної, і про необхідність введення в початковій школі на Україні керівництва, пристосованого до понять, умов життя та побуту місцевого населення. Заключна стаття законопроекту відміняла всі узаконення, що не відповідали введеним змінам. Пояснювальна записка до цього законопроекту досить детально зупиняється на сумному становищі початкової освіти на Україні, пояснює тут роль російської школи та описує історію спроб і прагнень ввести українську мову в початкову освіту [233, с. 18].

Характерно, що ініціатори законопроекту при викладі історії цих невдалих починань української інтелігенції і громадських організацій на Україні вважали за необхідне підкреслити «найбільшу чутливість у потребі місцевої школи» з боку Святого синоду, який дозволив учителям церковних шкіл у Подільській губернії викладати рідною мовою. Мався на увазі відомий указ Св. Синоду від 12 жовтня 1907 р., який був виданий під впливом прохання духовенства подільської єпархії в роки визвольного руху. А 29 травня 1909 р. законопроект про українську школу був переданий комісії з народної освіти. Комісія у своїх звітах про діяльність думських комісій і відділів у четвертій сесії зазначає, що загальний законопроект про початкові школи незначною більшістю голосів був скасований, український народ був виключений із числа тих народностей, яким думський центр визнав можливим дати національну школу хоча б у незначній формі. За партійною належністю 36 депутатів, які підписали проект, розподіляються таким чином: 14 октябристів, 12 кадетів, 4 помірковано-правих, 3 трудовики, 1 прогресист, 1 націоналіст, 1 крайній правий. Під проектом стоять підписи тих депутатів, відомість і популярність яких не виходить за межі думської канцелярії, а саме В. Барибін, свящ. Богданович, С. Коваленко, свящ. Лебедєв. Із відомих імен слід назвати трудовика О. Булата і декілька кадетів – М. Аджемова, В. Караулова, О. Колюбакіна, І. Лучицького, В. Маклакова і О. Пергамента. Такий розподіл депутатів з партійною належністю свідчить про те, що цей проект не є справою когось із думської фракції. Не знайшлося тієї фракції, яка би взяла на себе ініціативу у внесенні і проведенні законопроекту про українську школу. Тому «проекту 36» не судилося бути обговореним з думських трибун, окремо питання про українську школу в III Думі не ставилося. Це питання піднімалося в ній лише випадково – при обговоренні інших аспектів [233, с. 19–20].

У жовтні 1910 р. розгоряються суперечки навколо статті «октябристського законопроекту», який встановлював поділ інших народностей у їх праві на національну школу. Іншим народностям першого сорту октябристи давали досить урізане право навчання рідною

мовою. До них належали поляки, литовці, німці, татари, естонці, латиші, вірмени, чехи та грузини. Іншим народностям другого сорту – всім іншим народностям Російської імперії, зокрема, українцям – октябристи не давали ніяких прав.

На захист українців виступив професор І. Лучицький, який у своїй ґрунтовній доповіді навів ряд педагогічних аргументів про необхідність української школи. І. Лучицький запропонував поправку, яка мала на меті забезпечити за українцями ті права, які давалися октябристами іншим народностям першого сорту. Д. Мілюков від імені кадетської фракції повністю приєднався до поправки професора І. Лучицького. В результаті голосування поправки українська школа 171 голосом проти 132 не була прийнята [там само, с. 20–22].

ІІІ Дума похоронила всі надії українців на зміну того становища, у якому на той час перебувала народна освіта в Україні.

Але київський комітет Конституційно-демократичної партії висунув незгоду з виступом І. Лучицького на засіданні Державної думи. Вислухавши доповідь І. Лучицького 24 вересня 1909 р. про діяльність ІІІ Державної думи, комітет організував два спеціальних засідання з обговорення цієї доповіді. При цьому комітет сконцентрував свою увагу на основних твердженнях І. Лучицького, а саме: ні фракції, ні Центрального комітету партії не існує, в Державній думі будь-яка продуктивна праця неможлива не лише з питань загальнодержавних, але і місцевого значення, і саме тому навіть припинення діяльності Думи не позначилось би неблагополучно на загальному політичному становищі. Зі свого боку, комітет після довгого обміну думками більшістю голосів прийняв такі дві резолюції:

1) заява, зроблена І. Лучицьким на засіданні 24 вересня 1909 р., не узгоджується ні з програмою і тактикою Конституційно-демократичної партії, так і з фракційною діяльністю взагалі;

2) пропонується за необхідне звернутися до І. Лучицького із заявою, відповідною до першої резолюції, яка вміщує прохання про роз’яснення сказаних ним слів.

Ці резолюції не могли позитивно відобразитися на політичній діяльності та поглядах І. Лучицького, адже загалом партійне керівництво не підтримало його у висловлюваннях у бік несправедливої позиції ІІІ Державної думи стосовно українізації малоросійського народу, що дуже пригнічувало І. Лучицького [266, арк. 1–2]. Саме гурток українських депутатів ІІІ Думи вніс законопроект про впровадження української мови в народних школах. Українські думці підняли питання про непереслідування української преси та задоволення потреб українського шкільництва. Також ІІІ Дума схвалила так званий Холмський проект,

який передбачав виділення Холмщини і Підляшшя, де переважало українське населення, в окрему українську (малоросійську) губернію, проти чого виступили поляки і соціалісти.

У 1912 р. відбулася конференція Конституційно-демократичної партії, на якій обговорювали і підсумовували її діяльність у ІІІ Державній думі та досягнення в українській справі, зазначивши: «…за п'ять років існування ІІІ Думи не раз виникали питання, які найближче зачіпали інтереси української людності. Здебільшого ці питання з погляду українських національних інтересів зовсім не висвітлювались, а коли й траплялось, то почин належав не членам фракції конституційно-демократичної партії, а представникам інших думських течій. Найбільш яскраво це проявилося під час «Холмських дебатів». Виразно і яскраво висунули український «штанд пункт» не кадети, трудовики і соціал-демократи – О. Булат, Ф. Петров, М. Покровський, М. Чхеїдзе. Виступ кадета О. Нікольського не зробив честі йому і не приніс користі справі. Майже такі самі були й інші виступи кадетів в українській справі. Пригадують тут виступи Ф. Родічева та І. Лучицького – невдатні за формою й не імпозантні за змістом. Промовці від Конституційно-демократичної партії плутались між «українцями» і «малоросами», виявляли повний брак обізнаності в елементарних питаннях та відводили українству останнє місце у своїй думській діяльності. Не кажучи вже про брак ініціативи в українських справах...» [49, с. 1]. Але варто зауважити і ще раз наголосити, що саме І. Лучицький від кадетів виступав та неодноразово піднімав українське питання у ході роботи ІІІ Державної думи.

Уже 22 жовтня 1912 р. газета «Київська пошта» опублікувала розмову з І. Лучицьким під назвою «До виборів у Києві». Саме в цей час І. Лучицький перебував у Києві, і тому, користуючись цим перебуванням, журналісти газети звернулися до І. Лучицького з проханням висловити свою думку про наступні вибори в Державну думу і тогочасне політичне становище. На це І. Лучицький відповів: «Я особисто дивлюся на теперішній час досить песимістично. Тепер, коли невідомий результат виборів по м. Києву, я повинен відзначити, що успіх правих, якщо він мав місце, буде соромом для нашого міста. Я зовсім розчарувався у значенні Державної думи як депутат, який бачив справжню діяльність нашого російського парламенту. При існуючих умовах важко у що-небудь вірити і на що-небудь надіятись» [269, арк. 1].

На думку І. Лучицького, IV Державна дума буде ще гіршою, ніж третя, ще більш різкою за своїми скандальними виступами.

У 1914 р. з нагоди 50-річного ювілею І. Лучицького київська група товаришів по партії Народної свободи надіслали привітальну листівку, у

якій позитивно оцінили політичну діяльність ученого. Зокрема, зазначали: «Київська група товаришів по партії Народної свободи вітає Вас, як свого засновника, сьогодні в день, коли відзначається п'ятдесятиріччя Вашої науково-літературної діяльності. Але поряд з Вашою кабінетною роботою йшла і Ваша громадська діяльність. У числі учасників тих з'їздів, які підготували партію Народної свободи і виробили її програму, стоїть і ваше ім'я. Ваша громадська діяльність і громадський світогляд висунули Вас як дійсного кандидата від м. Києва в першу Державну думу. «Незалежні обставини» завадили Вам зайняти місце члена першого Російського парламенту.

Роздробленість опозиції при виборах у II Державну думу, куди Ви також висунули свою кандидатуру від м. Києва, дозволила святкувати Вашому ідейному супротивнику. І лише в III Думі Ви зайняли, в рядах фракції Народної свободи, місце представника від м. Києва. Участь в III Думі не дала Вам морального задоволення. Але, відсторонившись від політичної діяльності і знову повністю поринувши в наукову роботу, яка принесла Вам європейське ім'я, Ви стали ворогом того аполітизму, який починає під впливом реакції опановувати багатьох діячів науки в Росії» [301, арк. 1–2].

Уході змагань Івана Васильовича Лучицького за українську мову варто виокремити такі основоположні ідейні напрями:

- українізація народної освіти в Україні;
- захист інтересів української школи;
- ведення навчання українською мовою у школах місцевостей з малоросійським (українським) населенням;
- видання підручників рідною мовою;
- ведення справ у судах та інших установах українською мовою.

Слід зауважити, що значних успіхів у питаннях українізації в III Державній думі досягнуто не було, але І. Лучицький виступив прихильником українських поглядів з поміркованим, лояльним ставленням до влади. Вочевидь, це пояснюється складною суспільно-політичною ситуацією, яка вирувала навколо національного питання в Російській імперії, та умовами існування українського народу в цей історичний період. Незважаючи на ці та інші умови, професор І. Лучицький патріотично був налаштований на розвиток української мови, культури серед малоруського населення. На засіданнях III Державної думи у своєму виступі порушив українське питання та доводив самобутність української мови. Він став одним із тих, хто підготував ґрунт для розвитку національної ідеї у діяльності наступних поколінь.

2.2. Культурно-освітня та громадсько-благодійна діяльність І. Лучицького у контексті просвітницького руху в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)

Особистість І. Лучицького досить багатогранна, тому що, крім педагогічної діяльності, він плідно займався у сфері розвитку освіти та культури у Києві та інших містах України. Неодноразово надавав благодійні внески на розвиток цієї справи.

Ще у 1857 р. був створений «Статут про громадське призріння», що регулював діяльність доброчинних товариств, які створювалися приватними особами, а Київський навчальний округ, утворений у 1832 р., став регіоном, де розвивалася система доброчинної підтримки сфери освіти на всіх її рівнях – від початкових шкіл до університетів [236, с. 286]. Доброчинне товариство могло складатися з необмеженого числа учасників, які вносили певні кошти або ж допомагали товариству своєю діяльністю. Всі члени товариства поділялися на почесних, які надавали значні пожертви або послуги товариству, співревнителів – осіб, які щорічно вносили мінімальні для членства кошти, та дійсних членів, які безпосередньо відповідали за ведення певних напрямків діяльності товариства [там само, с. 25].

Однією із соціальних груп, яка виявляла найбільшу доброчинність у сфері освіти, були педагогічні працівники, учні, студенти. Доброчинність у сфері освіти XIX – початку XX ст. була спрямована на усунення причин соціальної незахищеності дітей та молоді та дедалі більше орієнтувалася не на щоденні потреби соціально незахищених груп дітей та молоді (одяг, взуття, книги, харчування), а на перспективні соціалізаційні цілі (стипендіальна підтримка; створення спеціальних навчальних закладів для дітей з особливими потребами) [там само, с. 48–49].

Серед видатних педагогів, громадських діячів, які займалися доброчинністю, варто вказати І. Лучицького, який читав публічні лекції, рецензував гімнастичні програми, активно сприяв благодійним організаціям Києва та інших міст – щодо допомоги незаможним студентам, сприяння єврейським учням, дітям робітників, сиротам, товариству облаштування жител і поліпшення побуту робітничого класу в Києві й інших містах, підтримував рух жінок за право здобувати вищу освіту (у їхньому клопотанні стоїть і підпис Лариси Косач (Лесі Українки)). Також І. Лучицький став одним із організаторів Товариства письменності в Києві для освіти малозабезпеченого населення. Його членами були: брати Терещенки, князь Трубецькой, професор В. Піскорський із дружиною, Марія Требинська та ін. Коли Росію охопив

голод, І. Лучицький і В. Науменко, за безоплатної участі вітчизняних і закордонних діячів, видали «Киевский сборник в пользу пострадавших от неурожая» (1892 р.), кошти від продажу якого віддали голодуючим [149, с. 32].

У цьому підрозділі ми висвітлимо культурно-освітню та громадсько-благодійну діяльності І. Лучицького у контексті просвітницького руху в Україні наприкінці XIX – початку XX ст.

Ще у 1876 р. Київський відділ слов'янського доброчинного комітету просив ректора Київського університету Св. Володимира дозволу доценту І. Лучицькому прочитати публічну лекцію на користь південних слов'ян від імені слов'янського комітету. При цьому представлялася програма І. Лучицького [217, с. 59].

У 1877 р. до І. Лучицького надійшло повідомлення із вдячністю від ректора Київського університету Св. Володимира за пожертвувані ним книги, а саме перший том праці «Католическая лига и кальвинисты во Франции» по одному екземпляру для університетської бібліотеки і студентського відділу [316, арк. 1]. А 25 лютого 1879 р. молодий просвітник прочитав публічну лекцію для незаможних студентів на тему: «Провинциальные собрания во Франции при Людовике XVI и их политическая роль», яка була опублікована у двох номерах «Университетских известий» [74; 75]. Лекцію визнали майже революційною, і ходили чутки, що за цю прочитану лекцію І. Лучицького можуть вислати до Сибіру [198, с. 19].

У 1885 р. І. Лучицький та А. Козлов, будучи професорами університету Св. Володимира, звернулися до Попечителя Київського навчального округу з проханням дозволити їм під час Великого посту прочитати публічну лекцію. До прохання додавали програму про італійського філософа Джордано Бруно, а отримані кошти з лекцій хотіли розділити на три частини: одну – для нужденних студентів, другу – для слухачок Вищих жіночих курсів, третю – на пам'ятник як згадку про Джордано Бруно, проектований особливим комітетом в Італії [376, арк. 4]. У цьому ж році публічна лекція І. Лучицького,прочитана 21 квітня 1885 р., була опублікована в «Университетских известиях» [90]. А 15 березня 1898 р. в актовій залі університету, з дозволу керівництва Київського університету Св. Володимира, І. Лучицький прочитав публічну лекцію для малозабезпечених студентів на тему «Джордано Бруно» [262, арк. 5].

Водночас у 90-х рр. XIX ст. вченому запропонувало Товариство взаємодопомоги євреям, що вчилися у м. Катеринославі, прочитати лекцію для товариства. Ідея виникла тому, що в м. Катеринославі з'явився той контингент публіки, який цікавився загальними питаннями

природознавства і суспільствознавства. А організація публічних лекцій сприяла розумовому розвитку членів товариства [314, арк. 1].

Професор І. Лучицький був членом багатьох товариств: з допомоги нужденним літераторам і вченим, уродженцям Південної Росії, колишніх вихованців Колегії Павла Галагана, Вільного Економічного товариства та надавав постійні членські внески.

Зокрема, 23 грудня 1884 р. І. Лучицького було обрано членом Товариства допомоги нужденним літераторам і вченим, про що його повідомили листом, у якому надіслали і статут товариства [265, арк. 1]. А через певний час (у 1900 р.) І. Лучицький обійняв посаду голови Правління Київського відділу Каси взаємодопомоги літераторам і вченим [346, арк. 1].

На початку листопада 1881 р. від ректора університету Св. Володимира до І. Лучицького, як до члена відкриваючого товариства, надійшло запрошення на святкове відкриття Товариства взаємодопомоги студентам університету Св. Володимира яке мало відбутися 8 листопада о 13^{00} годині, у святковій залі університету [286, арк. 1]. А у 1893 р. І. Лучицький отримав запрошення на святкування 50-ти річчя з часу заснування Комісії для розбору давніх актів, яке мало відбутися 19 листопада у Київській 1-й гімназії [310, арк. 1].

З 1895 до 1900 рр. І. Лучицький неодноразово отримував листи від Товариства взаємодопомоги студентам університету Св. Володимира із вдячністю за прочитані лекції, грошові внески, надходили й повідомлення про обрання у члени комісії. Так, 13 березня 1895 р. Київське товариство взаємодопомоги студентам університету Св. Володимира отримало 389 руб. 35 коп. як частину збору з вечора, влаштованого І. Лучицьким, з каси взаємодопомоги літераторів і вчених. Через кілька місяців, 5 листопада 1895 р., Товариство взаємодопомоги на своїх загальних зборах обрало вченого членом комісії.

Оскільки І. Лучицького було обрано членом комісії, то 20 листопада 1900 р. Комітет Товариства взаємодопомоги студентам університету Св. Володимира запрошував усіх членів товариства відвідати щорічні збори 3 грудня (у неділю) після обіду в будівлі університету, у кімнаті засідань Правління для виступу і вирішення таких справ: заслухання річного звіту; виборів членів у Комітет і ревізійну комісію; висунення пропозиції Комітету про увіковічення пам'яті відомих членів (Імператорської Величності В. К. Олександри Петрівни, Митрополита Іоанікія, С. Сольского і колишнього Голови Комітету міністрів Н. Бунге); заслуховування доповіді Комітету про придбання будівлі для їдальні [284, арк. 1–4].

Учений був і членом Московського юридичного товариства, яке у 1885 р. запрошувало вченого до збору матеріалів з історії селянської справи в Росії та пропонувало право на пільгову підписку «Журналу юридичного товариства». На основі пропозиції дійсного члена товариства В. Скальна про способи збору матеріалів для історії селянської справи в Росії, постановило: взяти на себе ініціативу у справі збору матеріалу за останні 25 років; доручити бюро товариства в посиленому режимі виробити програму дослідження; доручити бюро налагодити відносини з діячами й установами відносно їх участі в роботі та потурбуватися пошуком коштів для її виконання; запросити всіх осіб для доставки товариству матеріалу щодо селянської справи; порушити клопотання перед урядом про видання до майбутнього ювілею повного збірника матеріалів щодо земельного та адміністративного облаштування селян усіх категорій. У листі зазначалося: «…Товариство постановило просити Вас, Іване Васильовичу, як відомого знавця селянської справи, взяти участь у вищезазначених засіданнях бюро товариства і приділити увагу цій справі» [292, арк. 1].

У серпні 1896 р. голова Золотоніського Доброчинного товариства запросив І. Лучицького стати членом цього товариства, що відкрилося з метою надавати допомогу бідним жителям міста Золотоноші і повіту та влаштовувати для них необхідні заклади [319, арк. 1].

Водночас, 16 вересня 1897 р. І. Лучицький надіслав до Золотоніської повітової земської управи заяву із проханням про дозвіл на відкриття суспільно-земського народного училища на хуторі Каврай (нині Чорнобаївського району, Черкаської області). І. Лучицький разом із своєю матір'ю, А. Лучицькою, придбали на хуторі Каврай землю у гр. Михайловської і одну десятину землі, яка знаходилася в центрі хутора, пожертвувавши її для земської школи. Всі витрати на будівництво школи вони взяли на себе. Також І. Лучицький просив стягувати з громади хутора Каврай лише 35 рублів замість 75 руб., оскільки утримання, що покривалося видачею коштів школі Земством у розмірі 40 рублів, взяв на себе сам учений [304, арк. 1,3].

1 грудня 1897 р. управа надіслала відповідь на цю заяву, у якій повідомляла, що «на запропоновані в тій заяві умови, XXXIII чергові Золотоніські Засновницькі Земські Збори на засіданні 22 вересня постановили задовольнити і виразити від імені Земських Зборів особливу вдячність за сприяння у розвитку народної освіти в Золотоніському повіті, у формі відкриття «Земської школи» [305, арк. 1].

Наступного року, а саме 31 жовтня 1898 р., І. Лучицький звернувся до Повітових Золотоніських Земських Зборів із проханням надання, згідно з існуючими правилами, позики у 800 руб. на побудову школи з

погашенням протягом п’яти років. Сплату позики на другому, третьому, четвертому та п’ятому році по 200 руб. повністю взяли І. Лучицький та його дружина, як землевласники Золотоніського повіту [там само, арк. 5]. 16 березня 1899 р. І. Лучицького повідомили про дозвіл на отримання позики у розмірі 800 руб. на побудову шкільної будівлі [там само, арк. 1], а 15 листопада 1900 р. на основі колегіальної постанови від 14 листопада, Управа прохала І. Лучицького вислати їй 40 руб. на утримання Каврайського народно-земського училища, згідно з домовленістю [там само, арк. 2].

У 1898 р. до І. Лучицького звернулося за допомогою Товариство імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, які навчалися у вищих навчальних закладах. Товариство у зверненні зазначало: «До останнього часу управління надавало допомогу у вигляді внесків за право слухання лекцій, рідше – видачі коштів на навчальні посібники, і ще рідше – готівкою на життя молоді, тобто на їжу та квартиру. Молодь, яка навчається, має велику потребу у недорогих квартирах і дешевих їдальнях. Керівництво вирішило побудувати тимчасовий інтернат з їдальнею. Особливо для жінок, які навчаються в Медичному інституті, але для цього необхідні більші кошти ніж ті, що є на даний момент» [265, арк. 2].

Окрім того, вченому надіслали один екземпляр статуту Товариства і прохання допомогти у досягненні поставленої мети,вказавши, що допомога може бути як від закладів, так і від окремих осіб – одноразова або щорічна у формі членських внесків.

Довгий час І. Лучицький був членом Київського товариства грамотності, про що вказано у звіті цього Товариства за 1896 р. Так, є згадка, що саме у цьому році членом ради Товариства був І. Лучицький. Основними питаннями, якими займалися члени ради, були: розгляд і вирішення питання про видання народної газети; питання про заснування збору коштів при Товаристві грамотності; питання про заснування книжкових складів у м. Києві, в м. Обухові, м. Смілі Київської губернії; про заснування бібліотеки-читальні в м. Києві; про доповнення статуту статтею, яка б давала можливість Товариству купувати нерухому власність та інші питання.

З 1 січня 1896 р. до 1 січня 1897 р. відбулось 9 засідань Ради Товариства, І. Лучицький був присутній на 6 з них. Київським товариством грамотності була створена народна безкоштовна бібліотека-читальня з метою надати всім без винятку жителям міста Києва можливість користуватися книгами і періодичними виданнями на дому і в приміщенні бібліотеки. Саме на заснування бібліотеки-читальні Київським товариством було виділено 200 руб., з них 40 руб. надав І.

Лучицький від прочитаної лекції. Також Товариство займалося відправкою бібліотек у народні школи різних губерній. Було відправлено таку й І. Лучицькому в Золотоніський повіт Полтавської губернії [199, с. 7, 9, 12]. У наступні роки І. Лучицький теж був членом Товариства і брав активну участь у його діяльності [200, с. 3–4].

Зокрема, у 1900 р. Київське товариство грамотності повідомляло про «необхідність у закладах, які б давали можливість народу провести вільний від роботи час з користю та задоволенням, що давно вже визнано передовою частиною суспільства. Прагнучи задовольнити цю потребу, громадські та приватні заклади, приватні особи спільними зусиллями стали засновувати так звані «Народні доми», у яких концентруються різні просвітницькі заклади для народу – класи для дорослих, недільні школи, безкоштовна бібліотека, народні музеї, читальні, народний театр.

Невідкладна необхідність відкриття установи «Народний дім» у м. Києві, як великого центру з багаточисленним робочим і ремісничим населенням, що не мав можливості скористатися своїм вільним від роботи часом, не підлягає ніякому сумніву. Існуюча Народна аудиторія, одна на весь Київ, з обмеженою сферою своєї діяльності, при невеликому приміщенні на 400 осіб, не може задовольнити вказані вище потреби. Тому в Раді Київського товариства грамотності виникла думка, схвалена Загальними Зборами, взяти на себе ініціативу у побудові Народного дому в Києві. Була виділена ділянка землі на Троїцькій площі попереду Великої Васильківської вулиці. Тепер для подальшого втілення думки Товариства грамотності необхідні кошти» [288, арк. 1].

У січні 1902 р. І. Лучицького запрошувало до членства Київське Благодійне товариство, засноване для надання допомоги найбіднішому населенню м. Києва і частково Південно-західного Краю, яке перебувало під царською опікою і приєднане до установ імператриці Марії, яка утримує пансіонат для 36 бідних дівчат дворянського титулу; жіночу рукодільну школу на 70 осіб; чоловічу ремісничу школу на 60 осіб; будинок бідних для пристарілих різного прошарку населення; будинок бідних для пристарілих привілейованого стану; дешеві квартири для незаможних жінок, які отримують скромні пенсії; три недорогих їдальні, які за невелику плату видають обід; хлібопекарню; церкву для виконання всіх християнських обрядів малозабезпечених людей; бібліотеку; амбулаторію і лікарню для надання безкоштовної лікарської допомоги. Незалежно від цього, Товариство надає одночасну і частково постійну грошову допомогу зовсім бідним у нещасних випадках: на харчування, лікування, одяг, на поховання та в інших випадках. Така велика область допомоги бідним вимагала великих затрат з боку Товариства, тому воно намагалося залучити якомога більше осіб у ряди своїх членів, зокрема й

Івана Васильовича. «Маємо повну упевненість, що Ви співчуваєте благодійній меті Товариства, побажаєте вступити у члени Товариства і тим же принесете велику допомогу. У випадку вступу в члени Товариства заповніть заяву, яка додається на звороті листа», – писали в листі від Товариства до І. Лучицького [288, арк. 3–4].

Окрім того, як зазначає сучасна дослідниця Л. Березівська, «з 1843 р. у Києві діяла російська урядова Археографічна Комісія. Уряд дав їй завдання науково довести, що Правобережна Україна – «русский край». Але ця організація опинилася в українських руках і стала, по суті, українською установою, а особливо вона почала розвиватися з 60-х рр. XIX ст., коли її секретарем став В. Антонович. У цій же Комісії працював й І. Лучицький [5, с. 33, 40]. Крім Археографічної комісії, просвітник брав участь у Археологічному з'їзді, що скликався Імператорським Московським археологічним товариством у Російській імперії з 1869 до 1911 р. За цей період відбулося 15 археологічних з'їздів. Ці з'їзди проводились один раз на три роки. Вони відбувалися в різних регіонах і містах держави. На з'їздах, крім археології, значна увага приділялася питанням історії, етнографії та краєзнавства, проблемам спеціальних історичних дисциплін, мовознавства, мистецтва та ін. Так, на III Археологічному з'їзді, що відбувся у серпні 1874 р. у Київському університеті Св. Володимира, І. Лучицький виступив із доповіддю «О малорусской демонологии». Кожний з'їзд відігравав свою позитивну роль в активізації археологічних досліджень, переосмисленні завдань історичної науки, становленні пам'яткознавства [238, с. 24–29].

Видатний педагог взяв участь у Третьому з'їзді в Києві (1874), в П'ятому в Тифлісі (1881) та у Шостому в Одесі (1884) [55, с. 12].

Водночас, із наукових праць Л. Березівської дізнаємося, що І. Лучицький, як викладач Київського університету Св. Володимира, брав активну участь у діяльності Київського товариства сприяння початковій освіті, що виникло у 1882 р. як Комісія народних читань. Комісія народних читань тривалий час працювала без свого статуту. Тільки в липні 1901 р. Міністерство внутрішніх справ дало згоду на затвердження статуту, згідно з яким комісія дістала назву «Київське товариство сприяння початковій освіті». Товариство ставило за мету сприяти початковій освіті в Києві та на його околицях. Для цього члени організації мали влаштовувати народні читання, народні читальні й бібліотеки, склади книг для народного читання. На кошти товариства і пожертвування було збудовано Народну аудиторію [5, с.117].

І тому 28 березня 1907 р. Київське товариство сприяння початковій освіті (від Народної аудиторії) просило вченого пожертвувати кошти Товариству, у зв'язку з тим, що 12 грудня 1906 р. помер його голова

професор Михайло Іванович Коновалов, видатний учений і громадський діяч, тому товариство на зборах вирішило увіковічити пам'ять професора, започаткувавши стипендію імені М. І. Коновалова [288, арк. 5–6].

21 травня 1909 р. І. Лучицького повідомили проте, що він вважається членом Київського товариства сприяння початкової освіти і може приступати до розширення Народної аудиторії в м. Києві.

9 лютого 1912 р. Товариство колишніх вихованців Колегії Павла Галагана повідомило вченого, що після смерті їхнього головного члена Товариства – Павла Гнатовича Житецького, 5 березня 1911 р., вирішено побудувати пам'ятник на його могилі за участю його сім'ї, видання збірника, присвяченого його пам'яті, і виготовлення хорошого портрета для піднесення авторитету Колегії Павла Галагана. На вирішення всіх цих планів Товариство Колегії збирає кошти. Мав видатися збірник, який складався з двох частин: в першу частину пропонували помістити біографію Павла Гнатовича, спомини про нього, листи, а в другій частині пропонувалось видати статті його учнів і шанувальників. Тому говорили: «Правління товариства звертається до всіх людей, які володіють відповідною інформацією або бажають дати для збірника свої статті, з проханням повідомити про це за адресою Я. М. Колумбовського (вулиця Троїцька 11, квартира 19)» [265, арк. 5].

Як дійсного члена Вільного економічного товариства І. Лучицького, 24 січня 1918 р. секретар товариства м. Петрограда повідомив про те, що «у зв'язку з ростом цін, витрати Товариства на задоволення потреб, особливо на сплату платні працівникам товариства і на опалення, значно виросли, перевищивши заплановані витрати. У той же час постачання членських внесків майже припинилося. Рада ухвалила рішення звернутися до всіх членів Товариства з проханням виплатити заборгованість по внесках». Повідомлялося, що за І. Лучицьким рахується борг усього 60 рублів. Цю суму просили внести в канцелярію товариства [там само, арк. 7–8].

У 1897 р. професора запросили взяти участь у роботі шостої сесії Міжнародного Статистичного Інституту в Петербурзі. Відкриття сесії планувалося у конференц-залі Імператорської Академії Наук. Згідно із прийнятим в Інституті порядком, до участі в роботі чергових сесій могли бути запрошені представники науки і діячі в галузі статистики тієї держави, в межах якої проходила сесія [322, арк. 1].

Учений брав участь і у роботі комісії з організації Статистичного бюро у Києві. Київський міський голова 22 серпня 1903 р. надіслав відповідь на доповідь,зроблену І. Лучицьким, у якій Міська дума вирішила: «…висловити вдячність за клопіт у цій справі» [297, арк. 1], а

29 вересня – 7 жовтня 1903 р. на зборах Міської думи заслуховували заяву Гласного Київської міської думи І. Лучицького про закінчення підготовчих робіт Комісії з вироблення проекту установи міського статистичного бюро в Києві. Міська дума, у свою чергу, постановила перейменувати комісію у виконавчу з існуючим складом та обрати І. Лучицького Головою статистичної комісії [298, арк. 1]. У 1904 р. Міська дума затвердила доповідь Статистичної комісії із виробленою нею програмою «Відомостей Київської міської думи» та запропонували вченому «прийняти на себе клопіт по складенню «Думских известий» [299, арк. 1].

Разом із професорами А. Зайкевичем, А. Посніковим, статистами П. Єфименком та В. Орловим, І. Лучицький брав участь в організації статистичної роботи в Полтавській губернії та у виробленні програми для цієї роботи [269, арк. 1].

У1904 р. Золотоніське земство, яке ще з 1882 р. взяло на себе клопіт з утримання та догляду могили Т. Шевченка, висловило ініціативу домогтися дозволу на встановлення пам'ятника Великому Кобзареві. На пропозицію деяких впливових представників української інтелігенції, які на той час входили до складу земства, постановили з нагоди 100-річчя у 1914 р., від дня народження Т. Шевченка посприяти в отриманні дозволу на спорудження пам'ятника. Місцем для спорудження пам'ятника було обрано м. Київ. Для здійснення поставленої мети було вибрано комісію із трьох осіб: В. Лукашевича, І. Лучицького та В. Науменка. Було вирішено звернутися до інших земств за підтримкою. У грудні цього ж року до Золотоніського земства приєдналося полтавське губернське земство. На початку 1905 р. Золотоніське земство отримало дозвіл на збір коштів, але дозвіл цей був обмежений лише межами Полтавської губернії. Тоді Золотоніське земство зробило повторну спробу отримати дозвіл на збір коштів по всій Росії, а коли це не вдалося, за справу взялося Полтавське губернське земство. У квітні 1906 р. Полтавське земство отримало відповідь, що міністр внутрішніх справ «…визнав можливим дозволити Полтавському губернському земству відкрити повсюдно в межах імперії підписку на спорудження в м. Києві пам'ятника малоросійському поету Т. Г. Шевченку» [9, с. 24–25]. А 29 вересня 1908 р. на ім'я І. Лучицького прийшов лист із запрошенням для участі в засіданні Комітету по спорудженню пам'ятника Т. Шевченку, яке мало відбутися у приміщенні міської управи 6 жовтня 1908 р. [277, арк. 1–2].

У 1904 р., 12 жовтня, Золотоніська повітова земська управа надіслала І. Лучицькому, як Золотоніському повітовому гласному, повідомлення про надані повноваження для порушення прохання перед міністром народної освіти про перебудову приватного училища в земську

класичну прогімназію. Золотоніські земські збори чергової сесії 15 вересня 1904 р. у питанні про відкриття в м. Золотоноша середнього навчального закладу постановили проект договору В. Тутолміна із Золотоніським земством. І. Лучицького, В. Науменка та Г. Чуйкевича уповноважили звернутися до міністра народної освіти з проханням про перетворення Золотоніським земством на ім'я В. Тутолміна приватного другорозрядного училища типу класичної прогімназії у рівноправну з урядовими земську класичну прогімназію. Таким чином, мали відкрити на початку 1904 р. в м. Золотоноші в будинку Старицького на ім'я В. Тутолміна приватне училище 2-го розряду з програмою класичної прогімназії на місцеві кошти, які надходять від земських зборів і плати за навчання. Ще в 1899 р. у доповіді «Про народну освіту в Золотоніському повіті» Управа запропонувала на чергових Золотоніських земських зборах порушити питання перед урядом про відкриття в м. Золотоноша чоловічої 4-класної прогімназії з педагогічним класом виключно на кошти казни, але з матеріальною підтримкою земства. Зборами ця пропозиція була прийнята лише з однією поправкою: прохання про відкриття не класичної, а реальної прогімназії у вигляді очікуваного тоді перетворення перших 4-х класів середніх навчальних закладів.

Це прохання було заявлене через попечителя навчального округу, який у своїй зустрічі з міністром народної освіти 11 лютого 1900 р. сказав, що для населення м. Золотоноші, яке складається із нижчих станів та більшості сільського населення, немає потреби у середньому навчальному закладі, особливо такого типу, як 4-класне реальне училище з педагогічним класом. Навпаки, це населення має потребу в більш нужденних закладах, а саме у початкових народних школах. Відповідно до цього висновку, прохання було відхилене. 20 вересня 1900 р. Золотоніські земські збори постановили «поновити прохання про відкриття в м. Золотоноші чоловічої прогімназії». Із зібраних свідчень виявилось, що у 24 опитаних навчальних закладах прийнято поза нормою 58 учнів і відмовлено у прийомі через нестачі місць 969 хлопчикам. Земські збори залишили питання відкритим аж до лютого 1903 р., коли в Управу надійшло прохання від 150 осіб про відкриття 4-класної прогімназії, і які зобов'язали себе внести пожертву у розмірі 10 тисяч рублів. На це отримали позитивну відповідь. З огляду на всі ці події, Золотоніська земська управа просила І. Лучицького взяти на себе зобов'язання виконати прохання Земської управи про перетворення прогімназії в Міністерстві народної освіти [263, арк. 1–10].

У 90-х рр. XIX ст. І. Лучицький був членом ще багатьох товариств. Так, він був одним із засновників та активним діячем історичного товариства Нестора Літописця. Товариство засновано в 1872 р. з

ініціативи професорів Київського університету Св. Володимира, а з 1874 р. існувало при Київському університеті. Товариство займалося виключно збиранням відомостей із місцевих українських архівів і бібліотек, вивченням пам'яток минулого, організацією читань доповідей з давньої і середньовічної історії України. З 1874 р. педагог був дійсним членом, а від березня 1894 р. – почесним членом Товариства та неодноразово переобирався у члени Ради товариства [198, с. 223–224].

У 1890 р. І. Лучицький, будучи дійсним членом історичного товариства Нестора Літописця, прочитав кілька доповідей на засіданнях, а саме: «Новые данные по экономической истории Малороссии», «Изложение дела 1732 г. Об авизии и дела о польских календарях 1738 и 1739 гг.» [26, с. 11]. Також був членом і Союзу Взаємодопомоги російських письменників м. С.-Петербург. Учений мав квиток члена Союзу Взаємодопомоги російських письменників, який був дійсний до 1 січня 1900 р. [318, арк. 1]. У складі товариства на 1 травня 1898 р., 20 березня 1899 рр. та 1900 р. І. Лучицький вважався іногороднім членом Союзу з м. Києва. Комітет Союзу російських письменників запропонував усім членам Союзу влаштовувати загальні збори, на яких повинно вестись обговорення у формі усних чи письмових доповідей і диспутів, питань загального характеру, які мають бути тісно пов'язані зі становищем, потребами і цілями російської преси [300, арк. 1, 2, 13, 14].

Був учений і дійсним членом Київського літературно-артистичного товариства та мав річний квиток з 1 січня 1899 р. до 1 січня 1900 р. [318, арк. 1], проте перебував у товаристві до 1904 р. [378, арк. 1]. У 1907 до 1908 рр. І. Лучицький був членом Київського Купецького товариства взаємного кредиту, збори якого проходили в будівлі Київської міської думи [318, арк. 1].

Не оминув учений і наукове товариство під назвою Українське вчене товариство в Києві, адже перша спроба організації української наукової роботи була зроблена ще на початку 70-х рр. XIX ст. у Києві: тут в 1873 р. було відкрито «Південно-Західний Відділ Імператорського Російського Географічного товариства». Цей відділ зібрав навколо себе коло відомих українських учених, літераторів. А в 1906 р. у Києві піднімалося питання про заснування Українського наукового товариства, і в цьому ж році статут товариства був підписаний професорами В. Антоновичем, П. Житецьким, І. Лучицьким, В. Науменком і затверджений адміністрацією. У 1907 р. товариство почало функціонувати, поставивши собі за завдання організацію наукової роботи та популяризацію серед товариства надбань сучасної науки. Головою товариства був обраний професор М. Грушевський.

Друкованим органом товариства стали «Записки Українського наукового товариства в Києві», перший том яких вийшов у 1908 р. [18, с. 70–71].

Допомогу у І. Лучицького просили не лише благодійні товариства нужденних літераторів і вчених, уродженці Південної Росії, колишні вихованці Колегії Павла Галагана, Вільне Економічне товариство, Союз Взаємодопомоги російських письменників, а й навчальні заклади та прості люди.

Так, 16 грудня 1908 р. до професора І. Лучицького, як до члена Державної думи, звернувся професор Подрайський Віктор Онисимович з проханням порушити клопотання щодо матеріальної допомоги Казенному двокласному єврейському училищу в м. Ржищеві. Прохання мало такий зміст: «Не могли б Ви поклопотатися в Міністерстві народної освіти про надання щорічної допомоги Ржищевському училищу із так званих сум «свічного збору», який збирався у євреїв і тих, що знаходилися у віданні Міністерства народної освіти, спеціально для допомоги таким училищам. Училище продовжує бути закритим. Жителі м. Ржищева впевнені, що Ви докладете зусиль у цій справі» [268, арк. 1–2].

У 1908 р., 19 листопада, уповноважені фармацевти м. Києва М. Вітенберг, М. Лось,Ф. Поляк та ін. надіслали до І. Лучицького прохання допомогти посприяти у вступі до Київського університету Св. Володимира для завершення фармацевтичної освіти, оскільки не було вакансій через встановлену відсоткову норму для євреїв на зарахування у слухачі фармацевтичних курсів при університеті [330, арк. 1–2].

Неодноразово І. Лучицький дбав про бібліотеки та забезпеченість їх книгами. Так, професор багато сприяв, аби отримати у бібліотеку університету 80 томів книг, виданих та подарованих Департаментом народної освіти у Франції. За що на одному із засідань ради Київського університету Св. Володимира 28 жовтня 1894 р. вирішили виразити вдячність як департаменту Міністерства народної освіти у Франції, так і професору І. Лучицькому [28, с. 41]. А у 1896 р. ученому міністр народної освіти висловив вдячність за надіслані екземпляри праць – «Крестьянская собственность во Франции» та «Собственность в Малороссии» [324, арк. 1].

Працюючи гласним у міській думі, І. Лучицький запропонував думі побудувати Міську бібліотеку, у яку Іван Васильович пожертвував власну, величезну бібліотеку [242, с. 59]. «Іван Васильович придбав багату бібліотеку з історії Європи під час закордонних відряджень. Ця бібліотека розміщувалася у двох кімнатах. У 1912 р. Іван Васильович передав у дар свою велику історичну бібліотеку Публічній бібліотеці в

Києві на Александровській вулиці. Під час перебування окупантів у Києві Публічна бібліотека згоріла, і будівля бібліотеки була зруйнована», – згадує у спогадах Ольга Іванівна Лучицька [247, с. 352, 354].

З кінця 90-х рр. і на початку 1900-х рр. І. Лучицький брав участь в організації публічних лекцій у Києві [242, с. 59] та неодноразово був присутній на засіданнях комісії публічних лекцій. Про це свідчать протоколи засідань Комісії публічних лекцій від 24 березня до 13 грудня 1898 р. Так, на одному із засідань комісії публічних лекцій 19 жовтня 1898 р. були присутні М. Дашкевич та І. Лучицький. Вони слухали звіт про обіг коштів, які надійшли за слухання лекцій до 18 жовтня 1898 р., обговорювали питання про встановлення певної норми для продажу квитків і квитанцій на всі лекції історичного і природничо-історичного відділень. Було встановлено: на природничо-історичне відділення – 220 квитків, на історичне відділення – 260 квитків. Також обговорювали питання про право переходу слухачів з одного відділення на інше та про послідовність та час цього переходу, про порядок та правила запрошення осіб для читання лекцій на майбутнє, обговорювали питання призначення дати для відкриття передплати на наступне півріччя та було відкрито передплату з 20 жовтня, обговорювали питання про винагороду двом служителям, які контролювали квитки при вході на лекції в минулому році та визначили просити І. Лучицького дати винагороду служителям. У цьому ж протоколі розміщувався і звіт про обіг коштів, які надійшли за публічні лекції до 18 жовтня 1898 р. по історичному відділенню та за окремі предмети. Так, за лекції І. Лучицького з нової історії продано 62 квитки на суму 124 руб., з давньої історії – 71 квиток на 142 руб. [267, арк. 9–10]. Але не всі студенти мали змогу відвідувати лекції, тому у 1896 р. до вченого звернувся професор Київської духовної академії В. Завитневич із проханням знизити ціни на квитки публічних лекцій для двохсот студентів духовної академії. Зазначив у листі, що «…студенти дуже просять про пільгові квитки, бо більшість із них – справді бідні, навіть кілька копійок для них – гроші» [358, арк. 1].

У листопаді 1899 р. попечитель Київського навчального округу надіслав листа з метою організації читання публічних лекцій, у якому зазначалося: «Голові Комісії публічних лекцій від Товариства Нестора Літописця. В доповнення до подання від 24 вересня цього року, прошу повідомити мене про місце і приміщення для читання публічних лекцій поіменованих в означеному поданні осіб, а також чи буде братися плата з відвідувачів та слухачів лекцій, і в особливому випадку – для яких осіб, товариств чи організацій вони будуть проведені» [293, арк. 1]. Оскільки І. Лучицький був членом Товариства Нестора Літописця, він читав публічні лекції, а саме з «Економічної історії Європи XVII і XVIII ст.» по

середах від 8 до 9 години вечора. Були встановлені і ціни на лекції: від 10 лекцій і більше – 3 рубля, від 6 до 9 лекцій – 2 рубля, за 3 лекції – 1 рубель, окремі лекції коштували 50 копійок. При підписці на всі курси – 12 рублів. Допускалася і розстрочка. Також зазначалося, що лекції могли відбутися лише у тому разі, якщо підпишеться не менше 40 осіб на кожний курс. Також учений читав публічні лекції з нової історії та з історії соціологічних теорій. Ці лекції містили досить цікаві теми, а саме: «Перехідний період від середніх віків до нового часу», «Його характер і зв'язок із середньовічним періодом», «Стани суспільства: дворянство, духовенство, міський стан і місто, селянство в XIV–XV ст.», «Економічні умови розвитку європейського життя в XIV–XV ст.», «Виникнення історії», «Перші спроби пояснення появи історичного життя», «Виникнення і розвиток теорії прогресу» та ін., які користувалися серед студентства великою популярністю» [262, арк. 1–6].

Ученому надсилали листи із запрошеннями прочитати публічні лекції у різних містах. Так, у 1899 р. до І. Лучицького звернувся комітет Полтавської громадської бібліотеки з проханням прочитати ряд лекцій, що організовувалися в Полтаві для громадської бібліотеки «...для задоволення назрілої потреби в самоосвіті». У містах, де були університети, упродовж кількох років влаштовувалися систематичні курси з різних галузей знань, а у провінційних містах труднощі полягали у відсутності таких лекторів, які б з успіхом взяли на себе популяризацію знань. Тому комітет вважав за доцільне залучити столичних діячів для участі в запропонованих читаннях [321, арк. 1]. А 27 січня 1899 р. І. Лучицький прочитав публічну лекцію, чистий збір якої склав 209 рублів 70 копійок, ця сума надійшла для громадської бібліотеки. За це комітет виразив вдячність від імені усієї громадської бібліотеки [321, арк. 2].

У 1900 р., 30 січня, І. Лучицький отримав запрошення прочитати публічну лекцію від колишнього члена правління Чернігівської громадської бібліотеки С. Лисенка такого змісту: «Ми чули, що незабаром Ви будете в Кишиневі, і Вам не буде важко заїхати на зайву добу в Одесу, до найближчого сусіда Кишинева, щоб тут прочитати ту саму лекцію «О крестьянском землевладении во Франции до и после революции» для нещодавно виниклого товариства допомоги в читанні бідним і хворим. Це товариство з безкоштовними бібліотеками і читальнями для портових робочих, бідного люду, а також для правильної організації читання в лікарнях, в'язницях, притулках [348, арк. 1]. Градоначальник дозволив І. Лучицькому прочитати лекцію «Об экономическом строе Франции», але попередньо керівництво взяло довідки про «благонадійність» ученого [349, арк. 1].

У 1900 р., 13 вересня, Товариство взаємодопомоги студентам Київського університету Св. Володимира із вдячністю прийняло пропозицію І. Лучицького прочитати для них публічну лекцію на тему: «О земельной реформе в Англии в XIX в.» [344, арк. 1], а 22 грудня І. Лучицький прочитав публічну лекцію, що містила такий перелік питань: «Процес розвитку поземельних відносин в Англії, Шотландії та Ірландії. Основні риси цих відносин. Землеволодіння в Англії, Шотландії та Ірландії у ІІ половині XIX ст. Спроби реформ і їх характер до 1860 р. Виникнення нових течій у середовищі англійського суспільства і в парламенті». Лекція розпочиналася у восьмій годині вечора [283, арк. 6–7].

У залі Благородних Зборів 18 та 19 січня І. Лучицький прочитав дві публічні лекції на тему: «Економічний устрій Франції в останній чверті XVIII ст.» для утриманців дитячих літніх колоній. Але варто зазначити і лекції на тему: «Виникнення і розвиток політичної Австралії», «Конституція і конституційний рух у Франції на початку XIX ст.» [283, арк. 8–9].

У березні 1905 р. звернувся до вченого і чернігівський земець В. Хижняков з приводу прочитання лекцій для Товариства допомоги учителям. У своєму зверненні В. Хижняков прохав І. Лучицького прочитати дві або три лекції, загалом для сільських жителів, тому темою лекції обрати що-небудь із місцевої історії, суспільної й економічної еволюції на Україні. Також просив І. Лучицького допомогти залучити до читання лекцій інших учених (Г. Афанасьева, М. Василенка, М. Трубецького та інших) [357, арк. 1].

У 1905 р., 21 грудня, І. Лучицький отримав запрошення від Уманського партійного Комітету кадетів прочитати публічну лекцію «О помещицких партиях в России» у м. Умані [350, арк. 1].

Учений отримав листа і від правління Товариства взаємодопомоги учнів та випускників народних училищ Лубенського повіту, у якому його прохали повідомити, коли він зможе прочитати лекції. Всі витрати на дорогу правління брало на себе [261, арк. 1].

У 1913 р., 28 лютого та 4 березня, І. Лучицький прочитав дві публічні лекції на тему: «Суспільний устрій Франції у XVIII ст.» у С.-Петербурзькому Товаристві народних університетів, Тенішевській аудиторії, відділенні суспільних наук у 1912/1913 навчальному році. Лекції мали таку програму: «Характерні риси соціального й економічного устрою Франції XVIII ст. Відмінність його від устрою інших європейських країн. Феодальний і сеньйоральний устрій Франції. Що збереглося в цьому устрої від середньовіччя». Початок лекції о восьмій годині вечора [283, арк. 1–2].

Щосереди від 8 до 9 вечора І. Лучицький читав публічні лекції з «Історії Європи у XIX ст.» з такою програмою: «Головна течія європейського життя XIX століття. Її характеристика. Зв'язок XIX ст. з XVIII ст. Період Реставрації. Реорганізація європейської системи і Віденський конгрес. Англія до 1832 року. Її економічний і політичний стан. Франція до 1830 року. Німеччина до 1830 року. Австрія і Меттерніх» [там само, арк. 2–3]. Читав публічні лекції І. Лучицький і з нової історії з такою програмою: «Перехідний період від середніх віків до Нового часу (XIV і XV ст.). Його характер і зв'язок із середньовічним періодом. Станова монархія. Процес виникнення представницьких закладів: англійського парламенту, французьких Генеральних штатів і парламентів, іспанських кортесів, сеймів у Данії і Швеції, і германських державах. Станові групи: дворянство, духовенство, міський стан та місто, селянство у XIV–XV ст.» [там само, арк. 4–5].

У 1914 р. помічник наглядача Київського акцизного управління В. П'ятов надіслав І. Лучицькому прохання вислати прочитану у Троїцькому народному домі лекцію «Как совершалась крестьянская реформа в Западной Европе и в чем сходство и различие ее с реформой 19 февраля». В. П'ятов просив дозволу в губернатора прочитати лекцію у м. Шполі, щоб 50 % чистого збору надійшло до каси Товариства взаємодопомоги, а інших 50 % надати бідним євреям м. Шполи [303, арк. 1].

Неодноразово І. Лучицький виступав з доповідями та рефератами на різні теми на загальних зборах Історичного товариства при Петербурзькому університеті, а в 1914 р. виступив з рефератами на тему: «Вопрос о продаже национальных имуществ во Франции», «Поземельная собственность в окрестностях Парижа накануне революции», «Организация сеньерии в Нормандии перед 1789 г.» [317, арк. 1–6].

Не лише І. Лучицький займався благодійними справами, а і його дружина Марія Вікторівна. Так, 4 грудня 1906 р. відома перекладачка отримала листа від Ради вищих жіночих курсів з Казані із проханням пожертвувати всі її видання для студентської бібліотеки курсів. У листі зазначалося, що Рада Вищих жіночих курсів у Казані заклопотана придбанням книг із предметів історико-філологічного і юридичного факультетів для заснування студентської бібліотеки Вищих жіночих курсів. Тому звернулися до Марії Вікторівни з проханням висловити співчуття до вищої жіночої освіти [285, арк. 1].

Крім благодійних, культурних та освітніх питань, І. Лучицький займався і вирішенням господарських справ. Так, він неодноразово звертався до начальника Головного управління у справах місцевого господарства з проханням перейменувати село Россава Київської губернії

у містечко, а селище Сінельнікове в безповітове місто з певною формою самоуправління. Але, на жаль, у 1908 р. це прохання І. Лучицького було відкладене у зв'язку з відсутністю законів з цієї справи [278, арк. 1].

Тісним зв'язкам Лучицьких із західноєвропейськими науковими та літературними осередками чимало сприяла дружина, Марія Вікторівна, відома перекладачка російською творів В. Гюго, Е. Золя, Б'єрнстерна Барнсона, Г. Ібсена та ін. письменників. Ці дуже дешеві видання, можна сказати, вперше знайомили не лише російську, але й українську інтелігенцію з цими письменниками [213, с. 543].

Таким чином, зазначимо, що культурно-освітня діяльність І. Лучицького полягала у побудові Народного дому, розширенні Народної аудиторії в Києві, читанні публічних лекцій для незаможних верств населення. Громадсько-благодійна діяльність ученого полягала у увіковіченню видатних діячів,грошова допомога товариствам, допомога бідним жителям у влаштуванні необхідних закладів та ін. Багато працював і як гласний міської думи. Це людина, яка не покладаючи рук до кінця своїх днів працювала на благо своєї країни та дбала про її добробут.

2.3. Редакторська та публіцистична діяльність І. Лучицького на шпальтах періодичних видань кінця XIX – початку XX століття

Кінець XIX – початок XX ст. характеризується зародженням громад, осередків та активізацією визвольних прагнень і змагань українського народу за свої права і свободи. Найбільше це виявлялося у створенні політичних партій, кожна з яких засновувала власний друкований орган, за допомогою якого відбувалося донесення інформації до простого населення. Як правило, членами політичних партій ставали патріотично налаштована молодь, інтелігенція, зокрема викладачі Київського університету Св. Володимира. У тому числі й І. Лучицький, який протягом тривалого часу був членом Конституційно-демократичної партії, викладачем університету та редактором і співредактором багатьох періодичних видань.

Мета підрозділу – розглянути діяльність І. Лучицького періоду кінця XIX – початку XX ст. як редактора багатьох періодичних видань та автора значної кількості статей, спрямованих на ознайомлення з історією рідного краю та історією загалом.

Початок публіцистичної діяльності І. Лучицького припадає на роки навчання на історичному факультеті Київського університету Св. Володимира. У 1862 р. в університеті не було жодного професора з нової історії та російської історії, тому міністерством було запрошено на

роботу А. Добрякова із Петербурга на посаду викладача російської історії. А. Добряков одразу представив свою магістерську дисертацію «Русская женщина в удельно-вечевой период» на вчене звання. Але, мало довіряючи керівництву, студентська рада доручила написати рецензію на працю А. Добрякова, юному І. Лучицькому, яку він надрукував у вигляді двох критичних фельєтонів у газеті «Киевлянин» у червні 1863 р. Це був перший літературний досвід вісімнадцятирічного студента другого курсу університету [242, с. 47].

У 1864 р. в газеті «Киевлянин» в № 63 та № 64 надрукували аналіз І. Лучицьким історичного дослідження А. Добрякова «Русская женщина в удельно-вечевой период», але редакційна колегія була незадоволена його аналізом праці, зауваживши: «...Ми не зовсім згодні з критикою І. Лучицького, і тому дозволили собі зробити декілька зауважень» [231, с. 1; 232, с. 1].

Захистивши дисертацію, молодий І. Лучицький отримав закордонне відрядження на два роки і поїхав до Франції. І вже там восени 1872 р. І. Лучицький увійшов до гуртка, який збирався у Вефура. Членами гуртка також були П. Лавров, І. Тургенєв, які ввели просвітника до складу працівників петербурзького наукового журналу «Знание». Незабаром Іван Васильович надрукував у цьому журналі ряд статей під загальною назвою «История скептической мысли в Западной Европе» (1873), а також ряд рецензій на книги із соціології та історії.

Для поповнення матеріалів докторської дисертації І. Лучицькому доводилося ще два рази від'їжджати у відрядження до Парижа, у 1875 і у 1876 рр. Незважаючи на сильну зайнятість, все ж І. Лучицькому вдавалося знайти час для подальшої співпраці з журналом «Знание» та участі у газеті «Киевский Телеграф», до складу якої входили В. Беренштам, М. Драгоманов, М. Зібер та ін. [242, с. 51].

У 1875 р. в «Университетских известиях» було надруковано невелике повідомлення І. Лучицького під назвою: «Письмо тулузского рабочего к Петру Великому» [68, с. 58–59].

У 1877 р. у двох номерах «Вестника Европы» К. Арсеньєв подав рецензію на книгу І. Лучицького «Католическая лига и кальвинисты во Франции», паралельно порівнюючи її із працею Ф. Т. Перрана «История Флоренции». Автор зазначив: «Праці схожі між собою у тому відношенні, що їх характер – переважно розповідний; відводять головне місце викладу подій, відрізняються досить значними подробицями» [3, с. 554–581; 4, с. 187–201].

З кінця 70-х рр. XIX ст. І. Лучицький співпрацював у багатьох щоденних газетах та журналах, а саме: «Знание», «Слово», «Зоря», «Киевская старина», «Исторический вестник», «Отечественные записки»,

«Голос минувшего», «Университетские известия», «Устой», «Земский собор», «Русское богатство» [57, с. 156].

Так, О. Кістяківський згадує, що відбулося зближення невеликого кола малоросійських народовольців із «Зорею», яка була українофільським органом, і І. Лучицький у газеті брав найбільш жваву участь [43, с. 324].

Але крім цих газет та журналів, варто зазначити, що І. Лучицький плідно працював і у газеті «Киевские отклики», «Громадська думка», а також знаходимо інформацію у цій же газеті за 1906 р. такого змісту: «І. Лучицький входить до складу постійних співробітників газети «Реформа»» [16].

Працю магістра І. Лучицького «Феодальная аристократия и кальвинисты во Франции. Часть первая. От Варфоломеевской ночи до мира в Шатенуа» опублікувала газета «Университетские известия» у 1870 р. [121]. Ще у 1878 і 1879 рр. в «Университетских известиях» було надруковано статтю вченого «История крестьянской реформы в Западной Европе с 1789 года» [73]. Стаття була розділена на дві глави: «Крестьянский вопрос в экономической литературе XVIII в.» [70; 71] та «Крестьянская реформа в XVIII в.», у яких висвітлювалися умови, під впливом яких виникла селянська реформа у XVIII ст., вплив економічних та юридичних переконань [72].

Історичні інтереси І. Лучицького постійно змінювалися. Вже з другої половини 70-х і до початку 80-х рр. XIX ст. центр наукових інтересів переходить на вивчення економічної історії Нового часу [242, с. 55] та питання українського землеволодіння [247, с. 7]. Розвиток в історичній науці Англії пов’язаний з іменем Роджерса, в Німеччині – з іменем Маркса і Шмоллера, а це призвело до великого захоплення І. Лучицького економічною історією. У цей час І. Лучицький перебував на посаді земського діяча і до того ж декілька місяців щорічно проводив у селі, що дало змогу ближче познайомитися з матеріальним побутом селянства, з його проблемами, потребами і негараздами. Випадкове свідчення в суді по одній справі, при розгляді якої І. Лучицький був присутній, дало змогу вивчити земельні порядки Малоросії, зокрема в козацьких селах [242, с. 55].

З другої половини 70-х рр. XIX ст. учений почав давати огляд праць з російської історії в журналі «Історичний огляд» («Revue historique») та зацікавився явищами російської історії, які були пов’язані з поземельними відносинами і долею сільського населення в Росії. Таким чином, виник цілий ряд його досліджень про сільську общину та общинне землеволодіння, про сябри, з історії общинних земель та угідь у Малоросії [53, с. 114–115].

Так, І. Лучицький зацікавився особливостями общинного землекористування, і в журнал «Устои» за 1882 р. подав статтю про земельні порядки на Полтавщині і загалом в Україні (Малоросії). Згодом ця робота була доповнена і передрукована в «Земском обзоре» Полтавської губернії за 1883 р. Але І. Лучицький поставив перед собою мету простежити форми малоросійського землеволодіння в минулому та їх еволюцію. Це стало для І. Лучицького невідкладною справою. Дослідник звернувся до систематичного вивчення Румянцевого Опису – це корінне джерело з соціально-економічної історії Малоросії на той час. Результатом вивчення стало написання цілої низки важливих праць, які звернули до себе всезагальну увагу застосованими новими даними та методами їх обробки [242, с. 55].

Тому в «Отечественных записках» за 1882 р. з'явилася стаття І. Лучицького під назвою «Следы общинного землевладения в Левобережной Украине в XVIII в.» [62, с. 91–116], а вже наступного року (1883) він видав таблиці козацьких земельних володінь по Золотоноській сотні на основі Румянцевого Опису під назвою «Казачьи владения золотоношского уезда Полтавской губернии в 1767 г.». У 1885 р. видав збірник документів з історії общинного землеволодіння у Лівобережній Україні («Сборник материалов для истории общины и общественных земель в Левобережной Украине XVIII в.»), включивши до цього збірника документи, вилучені із Румянцевого Опису. У 1883 та 1884 рр. він написав за архівними документами статті про сільські общини і духовенство в Малоросії («Малороссийская сельская община и сельское духовенство в XVIII в.) та «Общинные формы землевладения на днепровском побережье», що були надруковані у газеті «Земский Обзор», яку видавало Полтавське земство. Статті «Сябры и сябринное землевладение» (1889), «О заимках и заимочном владении» (1890) помістив у московському «Юридическом вестнике», а багато статей, критичних рецензій, заміток у «Киевской старине» [242, с. 55].

Поїздка І. Лучицького в 1882 р. до Іспанії дала йому можливість вивчити за архівними даними історію піренейської общини [39, с. 125]. У 1882 р. вийшла друком стаття «Бегетрии. Очерк из истории испанских учреждений» [77, с. 404–418], у наступному році (1883) в «Университетских известиях» було знову надруковано названу статтю І. Лучицького [77, с. 21–29], а у 2, 3, 4, 5, 7 та 12 номері опубліковано «Сборник материалов для истории общественных земель и угодий в Левобережной Украине», знайдених у рукописному відділі університету Св. Володимира» [79–84]. У наступному році в «Университетских известиях» знову надруковано цей «Сборник». Це були матеріали з історії общинних земель та угідь у Лівобережній Україні. Збірник

документів був додатком до дослідження про общину, общинні землі і ті способи користування ними, які існували на Лівобережній Україні, починаючи з XVII ст. [85; 86; 87]. Перш ніж надрукувати це дослідження, автор вважав, що доцільно спочатку виступити з ним на археологічному з'їзді в Одесі [87]. А в 1884 р. професор Н. Кондаков повідомив І. Лучицького про друкування його праць «Об археологических чертах малорусского землевладения» та «О Румянцевой описи» у «Збірнику одеського археологічного з'їзду» [343, арк. 1].

У 1885 р. вийшла друком праця «Рабство и русские рабы во Флоренции в XIV и XV веках» у двох частинах [91, с. 361–384; 92, с. 385–418]. У 1885 р. в «Университетских известиях» у двох номерах представлено статтю І. Лучицького «Очерк развития исторической науки в Швеции» [88, с. 163–188; 89, с. 207–232].

У 1886 р. у цій же газеті І. Лучицький опублікував статтю під назвою «Русские рабы и рабство в Руссильоне в XIV и XV вв.» [93, с. 191–219].

У 1890 р. І. Лучицький використовував документи центрального архіву, які у 1886 р. були передані від колишнього архіву старих справ губернського правління; справи і папери при передачі були посортовані за рубриками: «Справи по закріпаченню і відшукуванню вольностей», «Поземельні суперечки загальні і приватних осіб» та «Земельні суперечки монастирів», що дало змогу видати статтю «Займанщина и формы заимочного владения в Малороссии» в «Юридическом вестнике» [45, с. 300–301].

На початку 80-х рр. XIX ст. «живим паростком», навколо якого знову почала відроджуватись та активізуватись діяльність Київської Старої Громади, став журнал «Киевская старина», який заснований у 1882 р., упродовж 25 років був головною трибуною громадівців, осередком їхньої наукової, культурної і просвітницької діяльності. За роки існування часопису в ньому було надруковано величезну кількість матеріалів з історії України, етнографії, освіти, культури, літературознавства. А з проблем освіти журнал надрукував близько 300 матеріалів. Серед постійних авторів журналу були ті, хто стояв біля джерел і був активним учасником просвітницького руху – громадівці: В. Антонович, П. Житецький, О. Кістяківський, О. Лазаревський, О. Левицький, М. Петров, Б. Познанський, Т. Рильський [211, с. 107–108]. Але не варто оминути постать І. Лучицького, який був активним діячем просвітницького руху та членом Громади і неодноразово друкував статті з історії України та Європи в журналі «Киевская старина».

У 1889 р. І. Лучицький надрукував збірник не менш важливих документів, а саме «Наказы малороссийским депутатам 1767 г.».

Приблизно в цей час він опублікував декілька нових цінних досліджень [146, с. 17–18]. В «Киевской старине» за 1888 р. І. Лучицький розмістив статтю «Киев в 1766 г.» [96, с. 1–74], яка включала в себе звіт даних про Київ і його населення, що збереглися в Румянцевому Описі.

У цьому ж році дослідник дав рецензію на працю А. Лазаревського «Описание старой Малороссии. Том первый. Стародубский полк. Выпуск 1 и 2» (1888–1889 рр.), яку було розміщено у газеті «Университетские известия» [110, с. 283–297]. У своїй рецензії І. Лучицький відзначив: «Нова праця А. Лазаревського, не належить до числа так званих досліджень. Автор не дає які-небудь висновки із описаних ним фактів. Він обмежується скромним, але в той же час досить важливим завданням – з'єднати в одне ціле зібрані впродовж багатьох років матеріали з історії заселення, землеволодіння й управління у Малоросії» [176, с. 23].

Рецензував І. Лучицький і представлену в 1891 р. на історико-філологічному факультеті працю магістра І. Любовича «Начало католической реакции и упадок реформации в Польше» на здобуття наукового ступеня доктора загальної історії. Відгуки були позитивні [111, с. 55–56].

У 1892 р. в «Киевской старине» І. Лучицький надрукував статтю «Гетьман Мазепа и Остерская общая земля» [76, с. 110–118], у якій, користуючись архівними документами, дав опис боротьби за общинні землі на півдні Чернігівської губернії на рубежі XVII і XVIII ст. Поряд з формами землеволодіння І. Лучицький звернув увагу на форми володіння населеними пунктами у Лівобережній Малоросії XVII–XVIII ст. Це питання залишилося майже не розкрите, учений присвятив лише одну критичну замітку в «Университетских известиях» за 1889 р., причому спеціальною метою цієї замітки був аналіз першого тому роботи А. Лазаревського «Описание старой Малороссии» [146, с. 18].

У журналі «Киевская старина» за 1888 р. зустрічаємо оголошення такого змісту: «У редакції «Киевской старины» продаються такі видання: И. Лучицкий. «Материалы для истории землевладения в Полтавской губернии XVIII в. Золотоношский уезд (козачьи владения)». Вип. І. (Київ, 1884); «Сборник материалов для истории общины и общественных земель в Левобережной Украине XVIII в.» (Київ, 1884); «Малорусское сельское духовенство и община в XVIII в.» (Полтава, 1883) [44, с. 9]. У цьому ж журналі від 13 березня 1888 р. знаходимо ще одну інформацію такого змісту: «У видавництві «Киевской старины»візьмуть участь такі особи …І. Лучицький… та в найближчу книжку журналу ввійдуть такі статті І. Лучицького: «Киев в 1766 году», «Сельское духовенство и его экономический быт в XVIII в.», «Помещичье хозяйство в Левобережной Украине», «К истории семейных отношений в Малороссии» [44, с. 10].

Ще з 1890 р. І. Лучицький почав редагувати журнал «Киевская старина» [44, с. 10].

У 1891 р. опублікована стаття І. Лучицького «К истории казачества в начале XVIII в.» [95, с. 506–508].

За 1894 р. у редакції «Киевской старины» розміщено такі видання І. Лучицького, які можна було придбати, а саме: «Сборник материалов для истории общины и общественных земель в Левобережной Украине XVIII в.» (за 2 рубля), «Рабство и русские рабы во Флоренции», «По поводу дрогичивских древностей. К истории торговых сношений Ганзы с С.-З. и Южной Русью», «Земледелие и земледельческие классы в современной Италии», «Очерки по экономической истории Европы» у двох випусках: випуск І: «Населенность городов в XIV и XV в.» та випуск ІІ: «Рабочее население и экономическая политика городов XV и XVI вв.»; кожне видання коштувало 50 копійок [46, с. 2]. А також опубліковано статтю «К истории торговли в Малороссии XVIII в.» [97, с. 155–158].

З приводу святкування 30-літнього ювілею педагогічної діяльності професора І. Лучицького у 1894 р. в Києві, відомий історик та громадський діяч В. Доманицький написав замітку. В ній В. Доманицький висвітлив публіцистичну діяльність ученого, зазначивши: «І. Лучицький, українець за походженням і сподіванням колег, ще у 80-х рр. оголошує свою прихильність і любов до рідного краю своїми літературними працями то в «Киевской старине», то в «Университетских известиях». Найбільш цінною його працею з історії українства є «Сборник материалов для истории общин и общественных земель в Левобережной Украине XVIII в.» (Полтавская губерния), яка вже друкувалася в «Университетских известиях» у 1884 р. та вийшла окремою, досить грубою книжкою. Як уже видно із заголовку, книга містить особливу цікавість для з'ясування економічного боку побуту українського народу. Крім цього твору, з'являється кілька невеличких розвідок, як наприклад, «Київ у 1766 році». Уже кілька років І. Лучицький працює над роботою «Селянська земельна реформа до революції у Франції», працює в провінціальних архівах, розшукує джерела. Це все дуже корисне і може слугувати вагомим внеском на користь людству, але нам українцям, боляче бачити цього талановитого, працьовитого, ще дужого вченого, що, незважаючи на півстолітні роки, має духовний запас сил і енергії, придатної до чужої ниви громадськості…» [341, арк. 1–2]. Автор замітки підкреслив невтомну діяльність ученого в науковій галузі, але зауважив, що І. Лучицький більше уваги приділяє працям із французької історії, працюючи в архівах Франції, тим самим закликав вченого більше досліджувати Україну. Але

І. Лучицький дослідник, не зупиняється на вивченні лише однієї теми, що видно із подальших його розвідок.

Так, у 1895 р. у «Киевской старине» розміщено статтю «Труды А. Ф. Кистяковского в области истории и обычного права» [95, с. 64–87].

У 1900 та 1901 рр. І. Лучицький у цьому ж журналі опублікував статті «По поводу одного научного открытия» (про рукопис архіву Міністерства юстиції – опис «Берестейського Староства») та «Крестьяне и крестьянская реформа в восточной Австрии» [108; 106; 107]. У 1901 р. у «Киевской старине» опублікував статтю «Крестьяне и крестьянская реформа в Буковине (Молдавский период)» [205, с. 38].

Неодноразово й інші дослідники друкували наукові розвідки І. Лучицького. Зокрема, у 1892 р. В. Науменко опублікував «Киевский Сборник в пользу пострадавших от неурожая» за редакцією І. Лучицького [148, с. 130–139]. Збірник складався з тому від 22 до 25 листів, містив твори іноземних і російських белетристів, які були запрошені спеціально (А. Леффлер, герцогиня де'Кайянелло «Из воспоминаний о совместной жизни в Стокгольме с Софьей Ковалевской», лист в редакцію Берти фон Суттнер, вірші Поля Гейзе, В. Балагера «Сумнів», розповіді Арне Гарборга, Гібера Лоті, Б. Б'єрнсона), а також наукові статті професорів (В. Антоновича «Каменный период в Юго-Западной России», П. Броунов «Погода и его предсказание», В. Єрмакова «Преподавание алгебры», М. Ковалевського «Кромвельт», І. Лучицького «Земледелие и земледельческие классы в современной Италии»), І. Малініна «Надюнь и его поэзия», І. Сікорського «Голод и его спутники», розповіді М. Альбова, М. Бертіна, В. Бібікова, А. Любича, В. Немировича-Данченко. До збірника додавалися фотознімки з картин В. Васнецова, В. Орловського. Ціну збірника встановили у розмірі 2 рублів [320, арк. 1].

У 1896 р. М. Василенко дав характеристику статті В. Мякотіна «Крестьянское землевладение в Полтавском уезде в 1767 году» (Збірник для незаможних студентів університету Св. Володимира за редакцією М. Кареєва та І. Лучицького), яку подав у журналі «Киевская старина» [147, с. 107–121].

До «Киевской старины» І. Лучицький давав рецензії на книги європейських дослідників (наприклад, з історії Австрії) [17, с. 103].

Ще у 1882 р. І. Лучицький працював в архівах південної Франції та Іспанії, де досліджував питання про общинні землі в Піренеях. У результаті ця поїздка дала педагогу невелике дослідження про общини в Піренеях, яке він надрукував в 1883 р. в «Отечественных записках» під назвою «Поземельная община в Пиренеях». Дослідження було розділено

на три статті, згодом перевидані в журналі «На administracion» у 1897 р. іспанською мовою [242, с. 55].

У 1887 р. в «Университетских известиях» учений опублікував свою статтю «Максимилиан I и его реформы в Австрийских землях», зазначивши: «Однією із найцікавіших і важливих епох як в історії Німеччини, так і в історії австрійських спадкових земель був час Максиміліана I» [109, с. 1–48].

У 1889 р. І. Лучицький надрукував у «Юридическом вестнике» статтю «Крестьянское землевладение в Суражском уезде Черниговской губернии в 1767 и 1882 гг.». Це була порівняльна таблиця, складена паном Філімоновим за Румянцевим Описом Суражського повіту із описом чернігівського земства того ж повіту у 1882 р. Таке порівняння показало зростання економіки у XIX ст. порівняно з XVIII ст. та покращення становища селянства у Суражському повіті [146, с. 19].

Але так склалися обставини, що до початку 90-х рр. XIX ст. І. Лучицький не міг взятися за систематичне обстеження архівних сховищ Франції. Загалом, 80-ті рр. характеризувалися поповненням новими працями, а саме: «Рабство и рабы во Флоренции» (1885), «Рабство и рабы в Руссильоне» (1886), «О Роджерси» («Юридический вестник», 1880), «Крестьяне и крестьянская реформа в Дании с XVI по XVIII в.» («Северный вестник», 1890), «Крестьяне и крестьянская реформа в Лифляндии» («Северный вестник», 1891) [27, с. 11], щодо якої ще у 1890 р. письменник та журналіст Б. Глинський надіслав до І. Лучицького листа з проханням надати в редакцію журналу «Северный вестник» статтю про «Лифляндском крестьянине» [354, арк. 1]. Інші статті: «Сорольд Роджерс» («Юридический вестник», 1891) [27, с. 11], «Вопрос о населенности германских городов в XIV–V вв.» («Университетские известия», 1893) [112; 113], «Присоединение Буковины к Австрии» («Киевская старина», 1893), «Дания и Данциг» («Энциклопедический словарь», 1893) [28, с. 41], «Рабочее население и экономическая политика германских городов в XV и XVI веках по вопросу о потреблении мяса» («Университетские известия», 1894) [28, с. 71–63], «Рабочее население и экономическая политика германских городов с XV по XVI в.» (1894), «Проповедник религиозной терпимости в XVI в. Очерк общественных и литературных нравов в XVI в.» («Русское богатство», 1894) [122, с. 120–141; 123, с. 18–49].

Та з початком 90-х рр. увага І. Лучицького концентрується на одному питанні: які були зміни внесені Французькою революцією в історію селянського класу і в соціальний склад землеволодіння? Іншими словами, І. Лучицького цікавило становище землеволодінь до продажу національного майна та наслідки продажу національного майна для

французького землеволодіння [242, с. 57]. Так, у 1899 р. учений видає працю «Крестьянское землевладение во Франции накануне революции» [203, с. 42]. З 90-х рр. учений відмовився від розгляду питання про знищення кріпосного права у всіх головних країнах Західної Європи після 1789 р. і сконцентрував свою подальшу роботу на історії французьких селян XVIII ст., над якою продовжував працювати до останніх днів свого життя. Так, вийшли друком його праці «Состояние земледельческих классов во Франции накануне революции и аграрная реформа 1789–1793 гг.» (Киев, 1912), «Отчуждение национальных имуществ во Франции в конце XVIII в.» («Русское богатство», 1912), «Из истории сеньориальных и поземельных отношений во Франции в эпоху революции» («Научный Исторический Журнал», 1914), «Аграрные отношения во Франции в эпоху революции в окрестностях Парижа («Журнал Министерства народного просвещения», 1915) [11, с. 155].

Редактор видання «Посредник» П. Бирюков 30 вересня 1894 р. надіслав І. Лучицькому листа з проханням передрукувати його статтю «Проповедник религиозной терпимости в XVI в.», яка була надрукована в газеті «Русское богатство», підкресливши «…Ваша стаття близька по духу і спрямуванням, і завданнями нашої редакції, то я вирішив звернутися до Вас з проханням надати нам цю статтю для видання її окремою брошурою» [353, арк. 1].

У 1895 р. учений надрукував ряд своїх праць, а саме: «Проповедник религиозной терпимости в XVI в.» (Москва, 1895), «По поводу одной исторической легенды» (у збірнику для недостатніх студентів Київського університету Св. Володимира, СПБ, 1895 р.), «Крестьяне и крестьянский вопрос в Западной Европе» (в «Энциклопедическом словаре Брокгауза») [195, с. 18].

А в 1896 р. ученого виходить друком ряд статей, а саме «Новые исследования по истории крестьян во Франции в XVIII в.» (надрукованих в «Университетских известиях») [98, с. 73–132], «К вопросу о крестьянском землевладении во Франции до и во время революции и о продаже национальных имуществ (Ответ М. Ковалевскому)» («Новом слове») [124, с. 63–89], «Обзор работ по истории Малороссии за 1894–1895 г.», «Огораживание земель в Англии и общество охраны общинных земель» (в «Русском богатстве») [202, с. 15].

У 1898 р. І. Лучицький та Ф. Фортинський дали рецензію на працю В. Піскорського «Кастильские кортесы в переходную эпоху от средних веков к новому времени» [116, с. 1–5].

До І. Лучицького часто зверталися з пропозицією, щоб він розмістив в тому чи в іншому журналі свої статті. Так, 2 грудня 1886 р. до ученого надійшов лист від редактора-видавця «Економічного

журналу» з пропозицією: «Вашу статтю «Про форми общини» я дуже бажав би розмістити в 1-й або в 2-й книзі «Економічного журналу» (в 138), буде одна книга в місяць, але її розміри не відповідають засобам видання, які перебувають в досить напруженому стані, бо, як Вам відомо, подібний спеціальний друкований орган не може мати великого поширення. Якщо після нового року справи «Економічного журналу» підуть вгору, то зможу надрукувати Вашу статтю, якщо ж ні, то, можливо, Ви погодитеся видати її додатком до «Економічного журналу» за умовою гонорару із отриманням 200 чи 300 брошур на Вашу користь. Якщо б Ви могли дати що-небудь по сільському короткотерміновому кредиту, то це можна буде помістити швидко і без труднощів, бо такі статті дуже потрібні (за них буде платити комітет із судозберігальнихтовариств)» [259, арк. 1–2]. У 1900 р. вийшло ряд наукових праць І. Лучицького: «Крестьянское землевладение во Франции накануне революции» (Київ), «По поводу одного научного открытия» (Київ), «Договоры прихожан со священниками в XVIII веке в Старой Малороссии» (Київ) [204, с. 17].

У 1901 р. учений публікує кілька своїх праць, а саме «Из недавнего прошлого (Очерк из истории крепостного права в Малороссии XIX в.» (Київ, 1901), «Документы для истории землевладения и финансов в Малороссии» (в «Чтениях исторического общества Нестора Летописца», 1901), «Тюрго» (в «Энциклопедическом словаре Брокгауза», 1901) [205, с. 38].

А в 1901 р. учений дає рецензії на праці, представлені на факультет для отримання вищих наукових ступенів, зокрема, дав відгук на працю Е. Тарле «Общественные воззрения Томаса Мора в связи с экономическим состоянием Англии его времени» на здобуття ступеня магістра всесвітньої історії,а також відгук на працю В. Піскорського «Крепостное право в Каталонии в средние вв.» на здобуття наукового ступеня доктора всесвітньої історії [118, с. 1–11]. У 1902 р. І. Лучицький видає статті: «Крестьяне и крестьянская реформа в Австрии. В. 1-й», «Крестьяне и крестьянская реформа в Буковине (XVIII в.)» (Київ, 1902) [206, с. 54].

Усього з 1882 до 1902 р. І. Лучицький надрукував 32 статті і документальні публікації з історії України, в основному з аграрних, та общинних питань. А праці, присвячені іспанській общині, які він почав писати з часів поїздки в Іспанію у 1882 р., і статті про українські общини виходили паралельно [244, с. 269–270].

Як зазначає дослідниця Н. Полонська-Василенко, першу спробу в Києві видавати газету українського напряму було зроблено 1894 р.: «Група поступових українських діячів взяла в оренду у професора

А. Антоновича газету «Киевское слово». До цієї групи входив І. Лучицький, а також Г. Александровський, М. Василенко, Є. Ківлицький, В. Науменко, Е. Синицький та ін. Постійними співробітниками газети були Олена Пчілка, Л. Старицька. Фактичним редактором був М. Василенко. Але ця перша спроба не вдалася: ця група витримала лише 3 місяці, і газету взяли інші люди. Головною причиною невдачі були матеріальні перешкоди, що їх видавці, переважно педагоги середніх шкіл, не могли подолати.

У 1903 р. та сама група, що набула певного досвіду у видавничій справі, заснувала вже більшу за розмірами газету «Киевские отклики». Заснована на паях, вона мала колегіальну редакцію. Офіційними видавцями її були спочатку Є. Ківлицький і І. Лучицький, пізніше – професор А. Рузький і М. Требінська» [1, с. 543].

У 1904 р. І. Лучицький став редактором газети «Киевские отклики» і пропрацював до 17 жовтня 1905 р. «Газета «Киевские отклики» швидко завойовувала популярність не тільки у Києві, але і на всій Україні. Участь поважних наукових та громадських сил, безпартійність органу, що видно зі складу співробітників, приваблювали широкі маси читачів, як інтелігенцію, так і робітників та селян. Газета мала читачів не тільки на Наддніпрянській Україні, але також і в Галичині та Буковині. Вона стежила за всіма виявами українського життя, відгукувалася на всі видатні події»,– зазначала Н. Полонська-Василенко [1, с. 544]. Але у 1906 р. газета переживала важке фінансове становище, тому редакція газети «Киевские отклики» звернулася до І. Лучицького за векселем на три тисячі рублів, затвердженим у Київському Купецькому товаристві, та кредитом на вісім років [351, арк. 1].

Будучи головою статистичної комісії, І. Лучицький у 1904 р. подав міській думі доповідь Статистичної комісії із виробленою нею програмою «Відомостей Київської міської думи». В результаті чого на засіданні міської думи 22–27 січня 1904 р. було вирішено запропонувати І. Лучицькому «прийняти на себе клопіт по складенню «Думских известий». Так, у 1905 р. редактором «Известий Киевской городской думы» було обрано І. Лучицького [299, арк. 1].

Але після вступу до партії кадетів І. Лучицький разом із В. Науменком 11 січня 1906 р. заснували газету «Свобода и право» [237, с. 73], а вже згодом І. Лучицький став її редактором. Ця газета була друкованим органом Конституційно-демократичної партії в Києві. Про це свідчить свідоцтво, видане типографії газети «Свобода и право» Київським губернатором, про затвердження її відповідальних авторів І. Лучицького, В. Науменка, а потім М. Славінского. Це було оголошення про вихід газети у світ. На основі ст. 4 затверджених 24 листопада 1905 р.

тимчасових правил про друк, було видано справжнє свідоцтво Дійсному Штатському Раднику І. Лучицькому (вул. Левашевська, №14) і Штатському Раднику В. Науменко (вул. Маріінсько-Благовіщенська, №59) в посвідченні того, що ними подано київському губернатору 19 грудня 1905 р. письмову заяву про намір їх видавати в м. Києві газету на російській мові під назвою «Свобода и право» з такою програмою: 1) передові статті з усіх питань як російського, так і іноземного життя; 2) іноземні новини, огляд закордонного життя; 3) огляд російського та іноземного друку; 4) фельєтони на громадські, політичні і наукові питання, фельєтони-вірші і белетристика; 5) огляд внутрішніх російських подій і відомостей про них, закони й урядові розпорядження; 6) хроніка місцевого життя; 7) театр і музика; 8) телеграми; 9) обласний відділ і кореспонденція; 10) судова хроніка, звіти про судові справи у судах громадянських, кримінальних і військових; 11) звіти про засідання наукових товариств, зборів, проведення мітингів, земських, міських та інших представницьких заходів; 12) бібліографія; 13) різне; 14) торговий відділ і біржові відомості; 15) довідковий відділ; 16) оголошення. Термін виходу газети: щоденно. Передплатна ціна видання становить 9 рублів на рік з доставкою і пересилкою. Обов'язки відповідального редактора газети «Свобода и право» І. Лучицький та В. Науменко беруть на себе в повному обсязі [279, арк. 1]. Але згодом В. Науменко подав письмову заяву Київському губернатору про зняття з себе обов'язків відповідального редактора, і замість нього був запрошений М. Славінський, який щойно закінчив Київський університет Св. Володимира. З огляду на ці події, І. Лучицький залишив за собою відповідальність за такі рубрики газети «Свобода и право»: іноземні новини, белетристика оригінальна та перекладна, передові статті з іноземної політики, наукові статті, театр, музика, різне, торгівельний, біржовий та довідкові відділи, а за іншірубрики цієї газети обов'язки відповідального редактора взяв на себе М. Славінський. Через кілька днів після цієї заявки, а саме 18 лютого 1906 р. М. Славінський та І. Лучицький заявили Київському губернатору про те, що І. Лучицький тимчасово знімає з себе звання відповідального редактора газети «Свобода и право» за всіма рубриками [279, арк. 2].

Так, у цій же газеті у №32 (лютий 1906 р.) розміщено оголошення такого змісту: «Відкрита передплата на 1906 р., яка виходить у м. Києві за програмою великих столичних газет, на нову щоденну громадську, економічну і літературну газету «Свобода и право» за редакцією професора І. Лучицького та В. Науменка. Паралельно у 1905 р. І. Лучицького призначено редактором «Известий Киевской городской

думы» [33, с. 17]. Газета «Свобода и право» проіснувала до кінця 1906 р. і була закрита, потім почала виходити під назвою «Свободная мысль».

Своїми дослідженнями з малоросійської соціально-економічної історії учений познайомив також європейський науковий світ. На засіданні паризького «Соціологічного товариства» в 1903 р.він прочитав доповідь про процес формування станів у Малоросії. Ця доповідь вийшла окремою брошурою. Статті про сябрів і про займ було надруковано в «Огляді соціології» («Revuede Sociologie», 1897) та в «Щорічнику» («Jahrbucher») Г. Шмоллера. Але почате дослідження малоросійського економічного минулого проводилося паралельно з вивченням західноєвропейської економічної історії, яка вимагала від І. Лучицького повної уваги та часу [242, с. 56]. Ряд його статей і документальних публікацій 70-х рр. XIX ст. були присвячені кальвінізму і релігійним війнам у Франції. І. Лучицький, який звернув на себе увагу наукового світу дослідженнями з історії французьких релігійних війн XVI ст., вважав, що вивченням аграрних відносин у країнах Західної Європи став займатися під впливом української дійсності [246, с. 58].

Під редакцією І. Лучицького вийшли у світ деякі переклади, зокрема «История XIX века» Ч. Файфа, «История географии Европы» Е. Фрімана, «История Франции в XIX в.» Ж. Грегуара, «История умственного развития Европы» Дж. Дрепера [39, с. 126].

Ще з 1884 до 1912 рр. І. Лучицький отримував листи з пропозиціями про співпрацю і повідомлення про висилку гонорарів за статті від редакції «Енциклопедичного словника», редакцій газет і журналів «Сын отечества», «Наши дни», «Право», «Русское богатство», «Украинская жизнь», «Економічна газета» та ін. Так, у грудні 1895 р. професору І. Лучицькому редакція «Енциклопедичного словника» надіслала телеграму з повідомленням про переказ коштів у сумі 152 руб. 58 копійок за статті, розміщені у їхньому видавництві [294, арк. 3]. А у лютому 1904 р. книговидавництво Б. Фукса надіслали вченому 120 руб. 95 копійок за редагування XII і XIII сторінок твору В. Гюго [там само, арк. 9].

У 1909 р. редакція журналу «Городское дело» надіслала до І. Лучицького листа, у якому повідомлялося, що з 10 травня 1909 р. розпочне виходити у Петербурзі двотижневий журнал «Фінляндія», за участі сенаторів К. Ігнаціуса та Л. Мехелина, лектора Гельсінгфорського університету А. Ігельстрома, професорів того ж університету барона С. Корфа та І. Мандельштамма, публіциста Д. Протопопова. Редактором мав бути А. Ігельстром, видавцем та завідуючим редакції в Петербурзі – Д. Протопопов. Мета журналу – ознайомлення російського суспільства з політичним устроєм і швидким прогресом Фінляндії [там само, арк. 12].

Із С.-Петербурга надійшло прохання надіслати бібліографічні свідчення для друку 2-го переробленого видання «Критико-біографічного словника російських письменників та професорів» С. Венгерова за зразком: біографія; рік, місяць, число народження; місце народження; хто були батьки та ін. Бібліографія – перелік усього написаного або перекладеного [там само, арк. 14]. А науковий тримісячник Українознавства, який видавало Українське наукове товариство в Києві, надіслало листа до І. Лучицького з проханням дати згоду на те, щоб помістити ім'я між його співробітниками, та надіслати матеріали до наукової хроніки «про плани наукових видань, розвідок, розкопок, цікаві засідання наукові, відкриття, здобутки музеїв» [там само, арк. 16]. Видаючи в Москві при «Комісії з організації домашнього читання» серії щомісячних збірників під назвою «Критичний огляд», просили вченого не відмовити у співпраці [там само, арк. 18].

З 1878 до 1914 р. до І. Лучицького надходили листи і рахунки за виконання типографічних робіт, за придбані і продані видання від друкарень, видавництв, книготоргових фірм і магазинів С. Кульженка, Г. Корчак-Новіцкого, Фукса, Ідзковського, М. Трусова, І. Розова. Так, книжковий магазин І. Розова просив доставити праці вченого, а саме: «Очерк по экономической истории Европы» та «Вопросы о крестьянской поземельной собственности во Франции до революции» та вислати один примірник «Сборника в пользу недостаточных студентов университета Св. Владимира» [315, арк. 17–18]. У 1882 р. І. Лучицькому надійшов рахунок від контори парового літотипографічного закладу Г. Корчак-Новіцького за надруковані 1000 примірників «Румянцевского описания Малороссии» [315, арк. 3].

У 1908 р. І. Лучицький переїхав до Петербурга і у вільний від членства в Думі час плідно співпрацював з газетою «Русское богатство», з редакцією якої його зв'язували і традиційні відносини з часів П. Лаврова і «Отечественных записок», і особиста дружба з В. Мякотіним [242, с. 61].

За І. Лучицького згадували, що він був надзвичайно енергійним, старанним і плідним істориком. Упродовж понад 50 років наукової діяльності видав понад сто досліджень і розвідок, не рахуючи невеликих статей і нотаток [36, с. 6].

Отже, редакторська та публіцистична діяльність І. Лучицького мала яскраво виражену просвітницьку спрямованість. Його внесок у розвиток періодики був неоціненний, адже на шпальтах провідних тогочасних видань друкував статті різнобічного характеру. Насамперед, статті, присвячені українському питанню (мови, школи, території, національної самобутності, економіки) та історії Європи. На той час інформація

піддавалася жорсткій цензурі, і тому не всі статті І. Лучицького могли надрукуватися у газетах. Але, незважаючи ні на що,учений дослідив багато питань, що стосувалися «білих плямам» історії,і висвітлив їх на шпальтах періодики.

Висновки до другого розділу

У розділі охарактеризовано роль громадсько-політичної діяльності І. Лучицького в українізації народної освіти; здійснено аналіз культурно-освітньої та громадсько-благодійної діяльності вченого в контексті просвітницького руху в Україні наприкінці XIX – початку XX ст.; висвітлено редакторську та публіцистичну діяльність І. Лучицького на шпальтах періодичних видань у досліджуваний період.

У результаті аналізу змісту та спрямованості просвітницької діяльності І. Лучицького визначаємо, що вона вирізняється національною і гуманістичною спрямованістю та активною життєвою позицією, оскільки зорієнтована на духовний розвиток та самоідентифікацію українського народу шляхом національної освіти. На думку вченого, суд, як і школа, повинні вестися мовою того народу, який для цього має історичне право. І. Лучицький не знав іншого народу, який би мав більше на це право, ніж етнічні українці.

Встановлено, що в умовах постійних обмежень і заборон рідної мови просвітник вів активну боротьбу за її легалізацію та впровадження у різні сфери життя українського народу, але в першу чергу стояло введення її до шкіл, адже навчання, на думку І. Лучицького, має здійснюватися рідною для дітей мовою, що полегшує засвоєння навчального матеріалу, а також сприяє національному самовизначенню, пробуджує національну свідомість. Важливим було і введення української мови в судах.

З’ясовано, що просвітницька діяльність І. Лучицького тісно пов’язана з культурно-освітньою та громадсько-благодійною, адже вчений читав публічні лекції, активно сприяв благодійним організаціям Києва та інших міст з метою допомоги незаможним студентам, єврейським учням, дітям робітників, сиротам, товариству облаштування жител і поліпшення побуту робітничого класу в Києві й інших містах, брав участь у розширенні Народної аудиторії в Києві, підтримував рух жінок за право здобути вищу освіту.

Основними формами роботи І. Лучицького у складі таких просвітницьких організацій, як Громада, Київське товариство сприяння початковій освіті, Київське товариство грамотності, «Просвіта» були: складання звернень і клопотань до різних державних відомств з вимогою

скасувати обмеження українського слова; участь у освітніх заходах, як-то лекції, читання. Також І. Лучицький став одним із організаторів Товариства грамотності в Києві для освіти малозабезпеченого населення.

Неодноразово І. Лучицький дбав про бібліотеки та забезпеченість їх книгами. За його ініціативи побудовано Міську бібліотеку, у яку пожертвував свою власну величезну бібліотеку з історії Європи, зібрану під час закордонних відряджень.

Встановлено, що І. Лучицький входив до складу комісії з метою домогтися дозволу на встановлення пам'ятника Т. Шевченку у Києві, адже вчений постійно дбав про збереження національних та культурних цінностей українського народу.

Визначено, що просвітницькою спрямованістю характеризувалася також редакторська та публіцистична діяльність ученого. З кінця 70-х рр. XIX ст. І. Лучицький співпрацював у багатьох щоденних газетах та журналах, а саме: «Знание», «Слово», «Зоря», «Киевская старина», «Громадська думка», «Реформа», «Киевские отклики», «Исторический вестник», «Отечественные записки», «Голос минувшего», «Университетские известия», «Устой», «Земский собор», «Русское богатство». Був редактором газети «Киевские отклики» (1904–1905), «Известия Киевской городской думы» (1905), «Свобода и право» (1906).

Доведено, що публіцистична діяльність І. Лучицького була тісно пов'язана з науково-дослідною, що виявлялось у пошуку та збиранні пам'ятних документів, цінних рукописів та рідкісних стародруків. Так, перебуваючи на посаді земського діяча, мав змогу ближче познайомитися з матеріальним побутом селянства, з його проблемами, потребами і негараздами, що сприяло вивченню земельних порядків Малоросії, зокрема, в козацьких селах. Таким чином, виник цілий ряд досліджень І. Лучицького про сільську общину та общинне землеволодіння, про сябрів у Малоросії. Також дослідник звернувся до систематичного вивчення Румянцевого опису – цінного джерела з соціально-економічної історії Малоросії на той час. Результатом звернення до опису стало написання цілої низки важливих праць.

РОЗДІЛ 3
ПИТАННЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВЧЕНОГО

3.1. Загальнопедагогічні погляди І. Лучицького

У другій половині XIX ст. розвиток української культури відбувався в умовах імперського колонізаторського режиму, що панував того часу. Найтяжче доводилося народній освіті. Хоча преса 60-х рр. XIX ст. відзначала особливе тяжіння до грамоти, яке з'явилося в народі, але імперські правителі зовсім не дбали проте, щоб навчити бодай читати й писати кожну українську дитину. Початкових та середніх шкіл не вистачало навіть для тих, кому навчатися дозволяло матеріальне становище. Число початкових шкіл в Україні під владою Росії зросло протягом другої половини XIX ст., із 13 тисяч до 17 тисяч, однак і після цього понад дві третини дітей не переступили поріг школи. Було запроваджено ганебний Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876), які чітко визначили головний напрямок освітньої політики російського царизму в Україні: не допустити українську мову в школу. Запроваджувалося навчання в усіх закладах освіти лише російською мовою. Така політика уряду призвела до масової неписьменності українського населення [234, с. 228–230].

Але, незважаючи на жорстку політику царського уряду, в Україні відбулися певні зміни, насамперед, скасовано кріпосне право, після чого було здійснено ряд реформ – адміністративного управління, судочинства, військової, фінансової системи, в освітній сфері та цензурній справі. Запроваджувалася єдина система уніфікованої початкової освіти. Надавалося право засновувати початкові школи громадським, державним установам та приватним особам. Контроль за навчальним процесом здійснювався повітовими та губернськими шкільними радами. На сторінках періодичної преси представники інтелігенції все більше уваги приділяли питанням реформування шкільної освіти та зміни методів навчання, скасування військової муштри учнів.

Мета підрозділу полягає у дослідженні загальнопедагогічних поглядів І. Лучицького спрямованих на відтворення стану освітньої думки на українських землях.

З недоліками шкільної освіти І. Лучицький зіткнувся, ще навчаючись у Кам'янець-Подільській гімназії в 1857 р., куди вступив одразу до третього класу після отриманого домашнього виховання. Тоді були сурові часи: військові вправи, муштра, щоденні тілесні покарання учнів – ось що зустрів хлопчик у гімназії. Інспектором гімназії був

В. Шульгін, який змучував учнів безкінечним стоянням у церкві, зубрінням.

Дореволюційна система середніх шкіл була представлена гімназіями. У 1864 р. в Росії був затверджений «Статут гімназій і прогімназій», за яким гімназії поділялися на «класичні» та «реальні». Класичні гімназії – це ті гімназії, в яких ґрунтовно вивчали «класичні мови» (латинську і давньогрецьку), бо давали гуманітарну освіту. Програма класичної гімназії включала такі предмети, як закон Божий, російську мову із церковнослов'янською і словесність, логіку, латинську мову, давньогрецьку мову, математику – арифметику, алгебру, геометрію і тригонометрію, фізику, історію, географію, математичну географію, французьку мову,німецьку мову, спів, гімнастику, а за особливу плату можна було вивчати креслення, малювання, музику і танці. Курс навчання у гімназії був розрахований на 8 років, але діяли також «нульові» – підготовчі класи. Атестат класичної гімназії автоматично дозволяв претендувати на зарахування до університетів без іспитів.

У реальних гімназіях збільшувався обсяг викладання математики і природознавства завдяки зменшенню навантаження на гуманітарні предмети. Випускники ж реальних гімназій могли продовжити освіту у вищих технічних навчальних закладах. Але з 1871 р. залишилися тільки класичні гімназії, а реальні отримали статус училищ.

На той час Перша Київська гімназія теж переживала перехідний стан. З одного боку, у ній продовжували діяти ті ж зовнішні та внутрішні умови, а з іншого з'явилося багато нового, як у зовнішньому становищі, у якому потрібно було вести навчально-виховну справу, так і у внутрішньому житті закладу. Починаючи з кінця 1857 р., у житті гімназії настає вирішальний поворот до нового. Директором був призначений професор Київського університету Св. Володимира А. Деллен, людина нових поглядів і переконань, гуманний і культурний. Він був призначений на посаду директора 29 грудня 1857 р. і вже з початку 1858 р. виявив увагу до людської гідності, як у ставленні до педагогічної ради, так і стосовно до окремих викладачів [240, с. 1–2]. Тому з 1858 р. почалися певні зрушення та зміни в освіті, як в Київській, так і Кам'янець-Подільській гімназіях – приїхали нові вчителі з новими педагогічними та культурно-освітніми поглядами. Ще через рік гімназисти побачили нового попечителя округу – М. Пирогова, який зайшов у клас в обдертому сюртуку, сів на лавку біля І. Лучицького та почав просто й лагідно розмовляти з учнями, ставити запитання. Після такого ставлення хлопчики навипередки відповідали на поставленні питання М. Пирогова, а після закінчення уроку, оточивши, ловили його лагідні слова та радісний погляд. Враження було величезне, радісне, про

яке І. Лучицький завжди згадував із хвилюванням: «Для мене в цей день стало зрозуміло, яким повинен бути педагог». І. Лучицький розповідав: «Це враження, бесіди з новим, молодим вчителем – все це зміцнювало у мені те, про що я вперше дізнався від батька, ідею правди і справедливості, ідею любові до ближнього» [242, с. 43]. Згодом після такого враження від М. Пирогова І. Лучицький згадував, що це була повна протилежність попереднім учителям. Взагалі змінилося і уявлення про попечителя (найвище керівництво). У дореформені часи в І. Лучицького та інших учнів це було уявлення як про директора, який заходив в клас двічі на рік, з палицею в руках, кричав, називав учнів дурнями – наводячи жах на дітей, йшов, але саме зустріч з М. Пироговим змусила хлопчиків змінити свої уявлення.

Неодноразово І. Лучицький висловлював власні погляди на освіту в гімназіях, зокрема, вбачав недоліки у випробуваннях. Працюючи вчителем у прогімназії, вчений висловив думку про плани випробування вихованців Києво-Подільської прогімназії, запропоновані інспектором цієї ж гімназії. У архівних джерелах зазначається: «При вирішенні одного із двох питань про розміщення випробувань, отримавши рівність голосів (хоч згідно з параграфом 41 статуту про гімназії, голос інспектора дає перевагу у випадку рівної кількості голосів), пропозиція інспектора розміщення іспитів не може мати переваги і тому не може бути прийнята на таких підставах: у числі голосів, поданих за складений інспектором розклад екзаменів, поданий голос від вихователя, який за статутом не є членом педагогічної ради, щодо екзаменів немає сили. У параграфі 68 статуту членами педагогічної ради названі (крім голови) лише один учитель предметів і мов; вихователь, не будучи викладачем, не є і не названий членом педагогічної ради. Але згідно з параграфом 78 статуту, на розсуд голови, вихователь може бути запрошений на раду та може мати право голосу нарівні з іншими членами педагогічної ради. Але таке право голосу він має при вирішенні лише тих питань, які стосуються прямих його обов’язків» [339, арк. 1–2].

Професор І. Лучицький був одним із засновників Товариства грамотності в Києві, завжди проявляв невтомну енергію, ініціативу, ентузіазм у справі з організації найкращого навчання та освіти, планування лекцій і театральних вистав за доступними цінами. Причина необхідності у створенні таких закладів полягала в тому, що вони давали народу б можливість проводити вільний час від роботи з користю або отримуючи задоволення, що вже давно визнано передовою частиною російського суспільства. Різні урядові, громадські та приватні заклади й окремі приватні особи спільними зусиллями стали засновувати заклади під назвою «Народний дім», у яких концентрувалися різні просвітницькі

заклади для народу, а саме: класи для дорослих, недільні школи, безкоштовні бібліотеки, народні музеї, картинні галереї, народний театр і т. ін. У місті Тамбові, наприклад, подібний Народний дім був створений і утримувався на кошти гофмейстера Наришкіна; у Полтаві завершувалося будівництво так званого «Гоголівського дому», кошти для якого були надані місцевим попечительством, міськими та земськими установами, приватними особами; у Харкові Товариство поширення грамотності в народі нещодавно затвердило кошторис і проект Народного дому; у Кишиневі такий дім лише споруджувався [288, арк. 1]. Так, за благодійної участі І. Лучицького, а саме на кошти від прочитаних ним лекцій, Київським товариством грамотності була заснована народна безкоштовна бібліотека-читальня для всіх жителів міста Києва та планувалося зібрати, по можливості, всі матеріали з народної освіти взагалі та з народної освіти Південно-Західного краю. Плати за користування книгами та періодичними виданнями не брали, а ті, хто бажав взяти книги додому, повинні були надати поручительство від особи, яка займала видне громадське становище або була відома адміністрації бібліотеки. Також при Товаристві була організована особлива бібліотечна комісія, яка, крім формуванням бібліотеки, займалася пошуком коштів на розповсюдження книг серед народу та збором інформації про школи, які найбільше потребують бібліотеки. Активну народно-педагогічну роботу вела у Товаристві дружина І. Лучицького, М. Требінська, яка порушила питання про необхідність організації при Київському товаристві грамотності особливого бюро, яке збирало б свідчення про вчителів, що шукають роботу, а також про вакантні вчительські посади [199, с. 8, 12, 14]. А в 1897 р. М. Лучицька стала попечителькою відкритої у жовтні 2-ї недільної жіночої школи у Павловському провулку. Загалом у цьому році було відкрито три недільні школи в м. Києві: дві чоловічі на Маріїнсько-Благовіщинській вулиці та в передмісті міста Звіринці, і одна жіноча в Павловському провулку. Всі три недільні школи були засновані у денних притулках для робітничого класу на таких умовах: 1) завідувачами школи ставали священики, затверджені Київським Відділом Училищної Єпархіальної Ради; 2) учні призначалися Радою Товариства після згоди священика, що завідував школою, і докладав про це відділу Єпархіальної Ради; 3) програми школи повинні відповідати церковно-приходським; 4) попечительство школою може бути надане особам, які рекомендовані Товариством; 5) нагляд над школами повинен здійснюватися на загальних основах, як і в церковно-приходських школах; 6) у ролі законовчителя у недільні школи запрошуються виключно викладачі духовно-навчальних закладів [200, арк. 10–11]. Марія Вікторівна ввійшла

до складу Шкільної Комісії, яка мала на меті розробляти як теоретичні, так і всі практичні питання, пов'язані зі шкільною справою [там само, с. 31].

У цей час І. Лучицький у Київському товаристві грамотності входив до складу Редакційної комісії, яка повинна була видавати книги для народу на кошти дійсного члена Товариства С. Кульженка. Однією з найважливіших турбот Комісії було поповнення свого складу новими членами, цього вимагала вироблена програма тем для народних видань з різних галузей знань і необхідність розгляду рукописів, що надходили. Для більш успішного виконання своїх завдань комісія розділилася на секції: 1) літературну; 2) історико-географічну; 3) суспільно-юридичну; 4) природничо-географічну; 5) сільськогосподарську; 6) медичну; 7) редакційну. Секції працювали під загальним керівництвом комісії. Основна робота секцій полягала у розгляді рукописів, що надійшли, та виробленні програми тем для народних видань. Обов'язок редакційної секції полягав у остаточному виправлені рукописів, що надійшли [там само, с. 28–29].

У 70-х рр. XIX ст. І. Лучицький входив до складу Київської Старої Громади, яку очолив В. Антонович, входили такі відомі діячі, як М. Драгоманов, П. Житецький, М. Зібер, О. Кістяківський, О. Кониський та ін. Це були напівлегальні гуртки, які займалися культурно-просвітницькою діяльністю, а саме: здійснювали культурницьку роботу серед селян та робітників, професори викладали у недільних школах, збирали та упорядковували народний фольклорний матеріал, робили етнографічні записи і видавали науково-популярні книги для народу. У 1873 р. діячі Старої Громади відкрили Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства, який мав коротку, але славну історію і брав участь в «Київських часописах», висвітлюючи в них, наскільки це було можливо, українське економічне та культурне життя. У його діяльності І. Лучицький після приїзду з Казані теж узяв участь. Але цензура Російської імперії дуже уважно стежила за публікаціями і накладала «veto» на кожний прояв діяльності української інтелігенції, у чому вбачали сепаратизм. Тому діяльність Київського відділу Географічного Товариства взято було під нагляд за сепаратизм у науці, а потім і зовсім був закритий [17, с. 103].

Свою педагогічну діяльність учений розпочав у середній школі, дуже рано став професором рідного Київського університету, де читав лекції до 1901 р.; деякий час (1879–1889 рр.) викладав на Вищих жіночих курсах, які були закриті в 1889 р. Після їх відновлення вчений (1904–1905 рр.) повертався до читання лекцій. У 1905 р. І. Лучицький розпочав політичну діяльність, яка привела його у члени III Державної думи і

змусила переселитися до Петербурга. Але і тут він поступово втягнувся в педагогічну діяльність, став професором на Вищих жіночих курсах, у Психоневрологічному інституті та на курсах П. Лесгафта, а згодом приват-доцентом університету. Таким чином, головними місцями його наукової та педагогічної діяльності були кабінет і університетські аудиторії, архіви і бібліотеки. Як публічний лектор, автор ряду статей у журналах і редактор російських перекладів декількох іноземних праць, він сприяв і розповсюдженню історичних знань у більш широких колах громадськості. У вищого навчального керівництва І. Лучицький був під підозрою, як людина із «сумнівною благонадійністю», бо на той час не сторонився громадської діяльності, а в ній проявляв свободу думки [41, с. 155]. Така плідна педагогічна та наукова праця вченого у різних закладах освіти, зокрема у вищих навчальних, давала йому можливість дізнатися про всі тонкощі та недоліки освітньої системи не лише в Києві, а й у Петербурзі та зробити власні висновки щодо загальнопедагогічних поглядів та запропонувати шляхи покращення якості університетської освіти.

Так, у 90-х рр. XIX ст. до І. Лучицького надійшов лист від М. Любимова з Департаменту Міністерства народної освіти з проханням надіслати свої зауваження на «Правила, вимоги і програму випробувань» в університетах такого змісту: «У зв'язку з появою нового видання «Правил, вимог і програм випробувань у комісіях» для осіб, які пройшли університетський курс, Міністр доручив редагувати проект цього нового видання із внесенням до нього змін і доповнень, які з урахуванням досвіду і думок голови, членів колишніх комісій і загальнокомпетентних осіб, було б корисно в них зробити. У виконанні покладеного на мене доручення, маю честь донести до Вас додані сторінки, взяті із примірника частини «Правил і програм», з великим проханням внести в текст ті зміни, які Ви вважаєте корисними в них зробити. Якщо Вам було би зручно добавити які-небудь пояснення і зауваження, крім надісланої частини, і по інших частинах «Правил і програм», то вказівки Ваші будуть прийняті в Міністерстві з удячністю та увагою. Бажано отримати Вашу відповідь упродовж місяця з дня доставки Вам цього листа. Прошу надсилати лист на ім'я Миколи Олексійовича Любимова в Департамент Міністерства народної освіти» [274, арк. 1–2].

При обговорені доповіді у 1901 р. про допущення екстернів до університетських випробувань, І. Лучицький наголошував на тому, що варто допускати на них, а також і в університет на слухання лекцій, хоча б на ті факультети, де це можливо через нечисельність студентів, наприклад, на історико-філологічний факультет, жінок, які закінчили курс середньої школи. Але голова засідання пояснював, що винесене

І. Лучицьким питання виходить за межі не тільки запропонованих Міністерством запитань, але і самого університетського Статуту, тому не може обговорюватися Радою [228, с. 43]. Яскраво виражені погляди І. Лучицького на освіту народу виражені у складанні програми «Союзу визволення», членом якого він був у 1905 р. та брав участь у земських і міських з'їздах.

Головні цілі роботи Союзу вбачали в корінному перетворенні державного устрою Росії на началах політичної свободи і демократизму. Причиною таких змін називали глибоку зовнішню та внутрішню кризу, яку переживала Росія, і простий народ повинен взяти вирішення цієї кризи у свої руки разом з іншими суспільними групами, які виступили проти існуючого режиму. Для вирішення проголошених Союзом начал необхідна свобода друкованого слова. Під свободою друку малась на увазі повна відміна цензури, натомість право видавати і розповсюджувати друкований матеріал, як періодичний, так і неперіодичний, будь-якими мовами, без дозволів, застав або інших обмежень. Також «союзівці» вимагали свободу усного слова, публічних зборів і союзів. Всі громадяни, на їхню думку, повинні мати право виголошувати промови, читати лекції, влаштовувати збори, як у закритих приміщеннях, так і під відкритим небом. «Союзівці» визнавали народностей, які входили до складу Росії, право на культурне самовизначення. Використання в початкових школах і всіх місцевих закладах народної мови повинно бути визнано необхідним для всіх народностей Російської держави. Політична ж реформа, на думку «Союзівців», необхідна задля здійснення глибоких культурних, правових і економічних перетворень. На їхню думку, перше місце повинно належати шкільній реформі, яка полягала б у організації в країні всезагального початкового навчання світського характеру, яке згодом повинно стати обов'язковим. У середній школі та у вищих навчальних закладах також повинна відбутися реформа. «Союзівці» вимагали автономії для університетів та інших навчальних закладів, передачі початкової і середньої школи під керівництво місцевого самоуправління. Програми початкової, середньої і вищої школи повинні бути узгоджені одна з одною, щоб була забезпечена можливість послідовного навчання всіх трьох освітніх ступенів. Навчання в громадських і державних школах усіх типів повинно бути безкоштовним [338, арк. 1–7].

Положення програми «Союзу визволення» були вироблені після всіх висловлювань її членів, їхніх поглядів і думок про зміни у системі державного устрою. Так, як І. Лучицький був членом Союзу та в подальшому боровся за національні зміни в Україні, тому він зробив свій

внесок у вироблення програми «Союзу визволення», зокрема її освітніх положень.

Професор І. Лучицький належав до тієї частини професорів, яких називали передовою, прогресивною, ліберальною, а потім стали називати лівою. У 1905 р. демаркаційну лінію між правими і лівими професорами утворила причетність до Академічного союзу діячів вищої школи, що виник у період першої російської революції. Учений брав активну участь.

І. Лучицький був не лише кабінетним ученим, а й міським гласним у Києві та земським і почесним мировим суддею в Полтавській губернії. Особливою заслугою на початку ХХ ст. для вченого було те, що він взяв участь у заснуванні Конституційно-демократичної партії, був членом її Центрального комітету та працював у Товаристві автономістів-федералістів [40, с. 172]. Всі члени партії кадетів підтримували національно-культурні вимоги українства, насамперед, наполегливо домагалися скасування заборони української мови, боролися за право вільно користуватися нею. Тому неодноразово І. Лучицький виступав з вимогою запровадження в освітніх закладах, а особливо в початкових школах, української мови викладання, адже таке навчання сприяє розвитку учнівського мислення та розширенню їхнього світогляду. Будучи членом ІІІ Державної думи від Києва І. Лучицький ставав на захист української мови, наголошуючи на дидактичній потребі вивчення української мови як рідної: «…Частина населення може навчатися на місцевій мові лише у тому випадку, якщо буде цього населення більшість у цій місцевості, а там, де такого населення менша кількість, то там воно позбавлене можливості отримати освіту власною мовою. А це, повторюю знову, суперечить основному педагогічному принципу…» [248, с. 464].

Також педагог у складі ще 36 депутатів у 1908 р. уклали законопроект про викладання української мови у початкових школах місцевостей з малоросійським населенням та про її вивчення як окремого предмета, представивши його в Державну думу з такими положеннями: «1. У місцевостях з малоросійським населенням з 1908/1909 навчального р. в початкові школі вводиться навчання населення рідною мовою. 2. Російська мова, як мова державна, складає обов’язковий предмет навчання в цій школі. 3. У початкових школах малоросійського району перевага надається керівництву, яке пристосоване до понять і умов життя та побуту місцевого населення. 4. Всі закони, що суперечать цим положенням відміняються» [там само, с. 431].

Тому педагог обстоював ідею національного змісту освіти та процесу навчання, обов’язковою умовою якого мала стати організація україномовного навчання: «Для хлопчика, який знає російську мову і

який буде навчатися в російській школі, кожне слово, яке він прочитає, буде зрозумілим, але для малороса, так як і для білоруса, щоб вивчити абетку за допомогою малюнків, ви показуєте картинку і говорите: це буква «т» – «топор», але це слово для школяра невідоме, адже він знає «сокиру» – між цими словами велика різниця. Слово «деньги» – це буква «д», а малоросійською мовою – це слово «гроші», «лягушка», а це не лягушка, а «жаба». Є цілий ряд таких слів, які зовсім не схожі. І це факти, які я беру із заміток, зроблених сільськими вчителями. … Малоросійський школяр завчає велику кількість нових слів, які повинен засвоїти. Це процес для дитини дуже важкий». Педагог засуджував російську шкільну політику щодо українських дітей, наголошуючи: «Ви ставите дітей у таке становище, при якому важко досягнути поставленої вами мети, того, щоб вони мали свідоме уявлення про те, чого навчаються, щоб у кожного була ясна думка, щоб він міг зрозумілими словами висловлювати все, що його вчили; все це ви відбираєте і тим же ускладнюєте розумовий розвиток дитини. Ви віддаляєте закінчення школи. Чи знаєте ви, які робляться доповіді? В доповідях йдеться про те, що справи в освіти погані, що погані знання, що, закінчивши школу, діти забувають ту кількість слів, яку вони отримали, навчаючись у школі». І. Лучицький гостро вболівав за освіченість простого українського народу, а особливо сільського, тому зазначав: «…З якою любов'ю в Малоросії йшли в школи, щоб навчатися; із відомого Румянцевського опису видно, що не було села, де не було б школи. І ось наприкінці XIX ст. відбулися суттєві зміни: вводиться нова шкільна система, де навчання проводиться російською мовою. Результат очевидний» [там само, с. 467–468]. Метою вченого було збудувати доступну для всіх верств національну освіту, яка б ґрунтувалася на україномовному навчанні, враховувала традиції, народну педагогіку та історію, вважаючи, що «право на школу є, це право належить і українському народу, яке виправдовується всією його історією…» [там само, с. 469].

Дбав учений і про розвиток шкіл та освіти для сільського населення. Як уже зазначалося, І. Лучицький із своєю матір'ю А. Лучицькою, у 1897 р. придбали на хуторі Каврай землю, яку пожертвували для побудови земської школи. Всі витрати на будівництво школи вони взяли на себе. Але І. Лучицький побажав: «…Земля жертвується лише для земської школи доти,поки вона існує. Якщо вона з якихось причин перестане існувати або буде змінено її статус, то ця земля обов'язково повертається до власниці – А. Лучицької. У випадку неможливості з певних причин заснувати земську школу в х. Каврай, і я, і мати бажали б з допомогою земства заснувати на тій же землі сільську школу садівництва і городництва» [305, арк. 2].

Великого значення педагог надавав питанням жіночої освіти. Зазвичай вважалося, що жінці освіта непотрібна, а коло її інтересів обмежувалося сім'єю і побутом. На його думку, жінка перебуває в особливо принизливому становищі, тому наголошував на обов'язковості навчання жінок як запоруки їхньої самостійності та самодостатності. Будучи прихильником жіночої освіти, І. Лучицький брався читати лекції та вести практичні заняття на Вищих жіночих курсах, як у Києві, так і в Петербурзі. А коли урядом у Києві були закриті Вищі жіночі курси, у 1902 р. педагогу вдалося добитися дозволу на їх відкриття [242, с. 59]. Неодноразово вчений домагався надання жінкам права навчання у вищих навчальних закладах, зокрема і в Київському університеті Св. Володимира. Це був час, коли у тогочасної жіночої молоді була велика необхідність у вищій освіті, тому швидко заповнювалися аудиторії відкритих курсів.

Також ученому надсилали прохання висловити загальнопедагогічні погляди. Так, відомі діячі М. Кожевніков, С. Поляков, І. Успенський та Б. Хавский наголошували на важливості шкільного навчання, як у Росії, так і в інших державах, адже вони потребують правильної підготовки громадських діячів. Для повного вирішення шкільного питання на думку цього товариства, потрібно узагальнити думку громадськості в одне ціле для видання збірника під назвою: «Відношення школи до життя на думку і згадку видатних російських учених, письменників, художників, артистів та інших громадських діячів». З одного боку, для вироблення усебічного погляду на школу російського суспільства, а з іншого боку – це можливість до повної розробки шкільного питання на основі життєвого досвіду та фактичного матеріалу. Тому ці діячі у 1892 р. надіслали до І. Лучицького листа із закликом до співпраці у збірнику із внесенням власних заміток, своїх думок і згадок про шкільні роки для розміщення у виданні. Прохали надіслати декілька автобіографічних сторінок, присвячених минулому зі шкільної лави, що би з'ясовувало характер і ступінь впливу цього часу на подальшу діяльність ученого. Разом з відгуками інших авторів, це дасть можливість успішно виконати завдання, висунуті нагальною потребою російського суспільства і його виховання. Далі у листі була запропонована І. Лучицькому програма питань: А. Життя до школи. Що було взято Вами під впливом сім'ї і взагалі того середовища, яке оточувало Вас до вступу до школи? Б. Життя у школі. Який мали вплив викладачі і професори на Ваш розумовий і моральний розвиток? Загальний вплив шкільної обстановки на Ваш розвиток і відмінність у цьому смислі шкіл, у яких Вам доводилося бути. В. Вплив зовнішнього життя на школу. Чи продовжувався вплив сім'ї під час Вашого перебування в школі і який

він був? Чи проникали громадські течії у школу і як вони відображалися на ній? Г. Життя після виходу із школи. Чи продовжувався Ваш зв'язок з різними сторонами шкільного життя, а саме: товаришування з учителями, шкільні інтереси. Який був зв'язок? Але коло питань не обмежувалося, і автор міг самостійно доповнювати питання на свій розсуд [313, арк. 1–2].

Перебуваючи в закордонному відрядженні у Франції та Німеччині у 1872–1874 рр., молодий дослідник увійшов в інтелектуальне життя Парижа, а також збирав матеріал для статті про університетську освіту у Франції та Німеччині [198, с. 217]. І. Лучицький повідомляв, що у Франції студент, записавшись у семінарію, залишається в ній на три роки, із яких на першому році заняття обмежується слуханням лекцій із питання, яке повинне розглядатися протягом усього трирічного курсу, тобто це лекції, які складаються з розгляду всіх джерел. Другий рік присвячений аналізу літератури, причому власні висновки звіряються із джерелами. На третьому році проходять заняття в дусі семінарії Г. Вуттке. На думку І. Лучицького, така зміна є досить доцільною, і в цьому міг переконатися кожен, хто відвідував семінари німецьких та французьких професорів. Відмінність французьких семінарій від німецьких – у знаннях і вмінні працювати із джерелами. І. Лучицький вважав, що така європейська система освіти має серйозне значення для українських університетів [64, с. 68]. Тому педагог ставив питання про перебудову системи виховання і навчання відповідно до західноєвропейських ідей, що ґрунтувалися на принципах природовідповідності та народності з максимальним використанням розвивальних і виховних можливостей навчально-виховного процесу.

Підсумовуючи аналіз загальнопедагогічних поглядів ученого у боротьбі за вітчизняну педагогічну освіту та вдосконалення освітньої справи, можемо виділити основні тези:

- введення обов'язкового початкового навчання з викладанням української мови;
- необхідність освіти для жінок як повноправних і повноцінних учасників суспільного життя;
- використання у практиці вітчизняної школи зарубіжного освітнього досвіду з метою запозичення кращих освітніх надбань передових країн світу;
- необхідність реорганізації освітніх закладів, у результаті якої школа має стати державно-громадською установою, здатною формувати і зберігати національну культуру, ґрунтуватися на народній основі, з викладанням українською мовою, з урахуванням традицій, історії, зі змістовим наповненням і формами роботи, що відповідають потребам

народу.

Отже, погляди І. Лучицького щодо питань освіти не втратили значення і для сучасного навчання й виховання, а їх аналіз є надзвичайно важливим для відтворення стану просвітницької та освітньої думки на українських землях того часу. Це сприяє з'ясуванню розвитку ідей про національну школу та розкриває подальше розгортання просвітницького руху в Україні. Тому порушені І. Лучицьким педагогічні проблеми запровадження зарубіжного досвіду та передових поглядів відомих педагогів мають посісти належне місце у вітчизняній педагогічній думці.

3.2. Внесок педагога у становлення методики викладання історії у вищому навчальному закладі

У другій половині XIX ст. молодих учених з Російської імперії було направлено до закордонних університетів з метою підготовки до наукової та викладацької діяльності. Після повернення із закордонного відрядження вони використовували нові методи у викладанні відповідних дисциплін у своїх університетах. Детальний аналіз лекцій і семінарів відомих зарубіжних професорів вчені описували у так званих «Звітах». Крім опису методики викладання, у «Звітах» зустрічаються суб'єктивні оцінки зарубіжних учених, їхнього стилю викладання, ставлення до студентів, критичні зауваження, компаративний аналіз викладання наукових дисциплін у різних університетах і країнах. Це було пов'язано із перспективою використання зарубіжного досвіду у вітчизняних університетах [239, с. 70–71].

Метою підрозділу є аналіз методики викладання історії І. Лучицьким у вищому навчальному закладі наприкінці XIX – на початку XX ст.

Перебуваючи в закордонному відрядженні у 1871, 1872–1873 рр. у Франції та Німеччині, І. Лучицький вивчав теорію та методологію історії у відомого німецького професора, історика ліберального напрямку Г. Вуттке на його історичних семінарах Лейпцизького університету. І. Лучицький перейняв у професора історико-порівняльний метод і його спосіб ведення семінарів, відзначивши три позитивних моменти. На думку В. Потульницького, «…по-перше, цей метод зменшує похибку під час вивчення проблем всесвітньої історії, оскільки класифікує всі теорії і розкриває зв'язки з відповідними рухами, а також відносини кожної групи з іншими в її історичному розвитку; по-друге, він виявляє рух вгору або вниз, відповідно до якого розвивалися ці теорії; по-третє, студенти не лише обговорюють історичні факти й аналізують джерела, а опрацьовують одночасно декілька джерел і вивчають теорію.

Перейнявши німецьку програму роботи над джерелами, І. Лучицький, порівнюючи викладання історії у Франції та Німеччині, залишився на позиціях своїх колег – російських паризьких емігрантів, був стійким франкофілом та германофобом» [214, с. 37]. Тому після повернення із закордонного відрядження вчений у Київському університеті Св. Володимира більше уваги приділяв спеціальним семінарам, аніж лекціям із загальних курсів, використовуючи досвід своїх зарубіжних колег. Таким чином, створювалася «творча лабораторія вченого», у якій він передавав набутий досвід і методологію дослідження своїм учням, створюючи наукові школи і розвиваючи наукові напрями [239, с. 70].

Крім того, І. Лучицький відвідував лекції з історії, які читав Ф. Фойгт («Історія французької революції»), Г. Бідерман («Історія XIX ст.»), Пюккерт («Історія XVIII ст.»), деякий час перебував у Галле для ознайомлення із заняттями в семінарії Дюмлера, які деякою мірою лягли в основу історичної семінарії Г. Вуттке [64, с. 55]. Засвоєний інформативний матеріал відвіданих за кордоном лекцій учений використав під час читання власних лекцій на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира.

Учений вивчав методику професора Г. Вуттке, що відрізнялася від методики Л. Ранке, який першим увів історичні семінари у практику викладання в університеті. З педагогічної точки зору, «…Г. Вуттке обирав для вивчення не лише одне джерело як центр усієї роботи, оскільки під час цього, на його думку, у студента не виробиться здатності обговорювати відоме історичне питання, а лише сформуються навички аналізувати джерела. Досить зручно одночасно розглядати відоме питання та аналізувати джерела. У цьому випадку студент, на думку Г. Вуттке, виробляє в собі здатність і навички роботи з найбільш заплутаними історичними питаннями, тобто критично ставиться до факту, і разом з тим погоджується, що аналізовані джерела належать до цього факту. Лише за цієї умови можливе цілеспрямоване вивчення цих джерел [64, с. 55–60]. Створюючи новий план історичного семінару, Г. Вуттке використовував різноманітний історичний матеріал, який потрібно було спершу згрупувати, попередньо з’ясувавши,чи можливе таке групування фактів і теорій. Під час вирішення відомого заплутаного історичного питання, перш ніж звернутися до джерел, студент повинен твердо знати, які наукові аспекти досліджено, які думки науковців стосовно цього питання, проаналізувати відповідні історичні джерела.

На думку Г. Вуттке, немає різниці,чи розпочне студент з опрацювання джерел, чи з вивчення літератури до поставленого питання. По-перше, він загубиться серед тієї інформації, не буде знати, за що взятися, що саме шукати; по-друге, студенти набудуть досвіду, оскільки

їхня робота перетвориться у перевірку створених теорій стосовно поставленого питання. Чим більше думок виникне щодо поставленого питання, тим краще, оскільки студент не матиме в такому разі можливості сконцентруватися на одній теорії, а їх різноманіття та протиріччя змусять студентів шукати в історичних джерелах відповідну інформацію для усунення існуючих протиріч. Після опрацювання літератури вони переходять до аналізу джерел, які розподіляються за відомою системою згідно з питанням, а потім роздаються студентам, які повинні прочитати на заняттях зроблені ними замітки. Згодом прочитане перевіряють та роблять висновки до поставленого питання. Після вивчення усіх історичних джерел наступним етапом є їх загальна перевірка. Під час роботи над відомим джерелом студенту необхідно скласти конспект, де попередньо він повинен описати біографію того дослідника, якому належить це джерело, та визначити актуальність і важливість цього джерела. У конспекті висвітлюється лише та інформація, що прямо стосується головного питання заняття, та визначається ступінь правильності або оригінальності авторського джерела. Професор попередньо готує матеріали, розробку яких доручає студентам. Викладач повинен заздалегідь проробити самостійно всю ту роботу, яку запропонує зробити студентам. Під час викладу матеріалу документа або складеної студентом хроніки професор слідкує за правильністю, точністю і повнотою передачі даних, які стосуються питання, що розглядається. Викладач зупиняє студента у випадку помилки або пропуску необхідного матеріалу, доповнює пропущену студентом інформацію та проводить паралель між пропущеним фактом та уже відомими фактами. Також викладач пояснює студентам основи історичної критики, а потім, на прикладі будь-якої хроніки і її автора, вказує на ступінь достовірності, доповнюючи цим висновки і факти, які були зроблені одним зі студентів. Професор намагається дати більше простору і свободи студентам під час їхньої роботи. Але, на думку І. Лучицького, на практиці так не буває, у чому він неодноразово пересвідчувався. Коли всі джерела класифіковані та перевірені, на останніх заняттях професор пропонує студентам зробити частковий огляд подій, які стосуються проблемного питання. Таким чином, пояснюється вся фактична сторона питання, а поряд з цим висловлюється відповідна думка щодо питання, яке розглядається, та виокремлюються ті пункти, вирішення яких неможливе на основі тих фактів, які вказані у джерелі [там само, с. 60–61].

Після відвіданих лекцій І. Лучицький зробив власні висновки. На його думку, Г. Вуттке використовує у своїй роботі досить широку програму та оперує великим обсягом матеріалу. Завдяки використанню

історико-порівняльного методу під час викладання історичних дисциплін виробляється здатність працювати з більшою кількістю матеріалів та виокремлювати серед великої кількості різних суперечливих думок і фактів головне та другорядне. У зв'язку з відбором найбільш проблемних та заплутаних питань у результаті подальшої роботи над ними полегшується робота над відносно більш легкими і менш заплутаними питаннями. Також І. Лучицький зазначив, що теорія дуже відрізняється від практики. Студент знав лише те, що сам підготував, а підготовленою іншими студентами інформацією не володів. Якоюсь мірою це була помилка Г. Вуттке, оскільки він не доводив своєї справи до кінця. Віддаючи студенту відому хроніку як документ для вивчення, він мало турбувався про те, щоб до повідомлення були вміщені результати роботи самих студентів. Майже постійно професор сам повідомляв результати. Таким чином, нівелювалася свобода самостійної роботи студентів. Тому на останніх заняттях, де презентувалися всі роботи, виявлялося, що результату від виконаної роботи фактично не було. На думку І. Лучицького, це було результатом невідповідності між програмою занять та ступенем розвитку і знань студентів, а успіх справи залежить саме від пропорційності цих двох сторін. Для цього необхідно змінити саму програму, тобто підвищити рівень знань студентів» [там само, с. 64–67].

За статутом 1863 р. існував особливий вид дисертацій, який полягав у публічному захисті без попереднього іспиту, як вимагалося від здобувачів ступеня магістра. Такі дисертації називалися «pro venia legendi» (на отримання права читати лекції) і давали право читати лекції в університеті в якості приват-доцента. І. Лучицькому було лише двадцять п'ять років, коли він видав свою книгу «Буржуазия и феодальная аристократия на юге Франции в 1572 году» (1870) і захистив її на факультеті як дисертацію.

Згодом І. Лучицький отримав ступінь магістра після захисту другої праці «Кальвинисты и феодальная аристократия во Франции» (1871). Після цього вчений перебував у дворічному відрядженні за кордоном – у Франції, Італії та в Німеччині. Звідти вчений повернувся з матеріалом для своєї докторської дисертації, яка вийшла у світ у 1877 р. під назвою «Католическая лига и кальвинисты во Франции». Таким чином, перші праці І. Лучицького були присвячені одній і тій же епосі, одному і тому ж рухові. На той час у Києві не було спеціалістів, які могли б виступити його опонентами, внаслідок чого вчений захищав свої дисертації в інших університетах. Отже, можна вважати, що І. Лучицький перший поклав початок серйозному викладанню нової історії в Київському університеті Св. Володимира, де і працював протягом тридцяти років [40, с. 166].

Саме професор І. Лучицький був одним із перших, хто надав викладанню курсу «Нової історії» серйозного наукового характеру, хто базуючись на досвіді семінарів поєднав з лекційним викладом предмета практичні заняття студентів у німецьких університетах. Також йому належить ініціатива вивчення в університеті епохи Французької революції, якій він присвятив і частину своїх праць. Із семінарів І. Лучицького вийшло декілька спеціалістів, які згодом обіймали посади в різних університетах, загалом з нової історії. Також і серед учениць Вищих жіночих курсів були ті, хто продовжив вивчати нову історію [40, с. 155].

Саме лекцію та практичні заняття використовував у своїй методиці І. Лучицький під час викладання історії в Київському університеті Св. Володимира, на Вищих жіночих курсах, курсах П. Лесгафта та у Психоневрологічному інституті. Такі методи викладання актуальні й на сьогоднішній день, а саме: «бесіда, робота з підручником, книгою, розповідь, пояснення; ілюстрація, демонстрація, лабораторні роботи; письмові, графічні роботи; самостійне спостереження; робота на ділянці, у майстерні; вправи, розв'язання задач, екскурсії, повідомлення, заучування матеріалу підручника, використання засобів мистецтва, експеримент, застосування знань за нових умов, творчі усні і письмові роботи, дослідницька робота, лекція та практичні роботи» [58, с. 144]. Часто вчений давав студентам теми для написання рефератів, змушуючи самостійно працювати. Але, на думку, М. Кареєва, «…саме під виглядом практичних занять семінарського типу, І. Лучицький привчав своїх учнів до прийомів наукової роботи. Під час петербурзького періоду вчений більше викладав на Вищих жіночих курсах, де його робота мала такий характер. Тому варто згадати, що у своїй семінарії І. Лучицький дав науковий напрям декільком ученим, які згодом обіймали кафедри в різних університетах та й взагалі проявили себе в наукових заняттях. Це були М. Василенко, М. Любович, М. Молчановський, В. Мякотін, Д. Петрушевський, В. Піскорський, Є. Тарле, хоч і не всі стали відомими істориками» [41, с. 156]. Також М. Кареєв повідомляв: «В І. Лучицького була своя дуже велика історична бібліотека, в якій були книги про різні країни і різними мовами, як і на своїх лекціях він розповідав про ті країни, які мало у нас бувають предметом університетського викладання, як, наприклад, Іспанія, Данія, Швеція» [40, с. 169].

У лекції професор І. Лучицький убачав основну форму проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, що передбачала засвоєння теоретичного матеріалу. Як правило, лекція вченого охоплювала основний теоретичний матеріал окремої чи декількох тем навчальної дисципліни. Але неодноразово І. Лучицький практикував

читання проблемних лекцій, зміст яких стосувався дисципліни, але не включався у навчальну програму, бо лекцію розглядав не тільки як засіб передачі інформації з голови викладача в голову студента, а й як спосіб обміну думками; засіб полеміки (дискусії); форму управління навчально-творчою діяльністю студентів.

За змістом і формою подання інформації лекції І. Лучицького можна поділити на такі види: проблемні, інформаційні, підсумкові, консультаційні (оглядові), а за типом їх подачі слухачам – монологи (без акценту на реакцію аудиторії); діалоги (з постійною взаємодією зі слухачами); дискусії (розкриття протиріч у ході лекції).

Практичні заняття професора І. Лучицького проходили у формі навчального заняття, на якому викладач організовує детальне закріплення студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, у результаті чого формуються уміння і навички практичного застосування знання теоретичного матеріалу шляхом індивідуального виконання студентами відповідних завдань. Практичні заняття І. Лучицького проводилися відповідно до розробленого тематичного плану й охоплювали весь матеріал. Перелік тем практичних занять визначався робочою навчальною програмою дисципліни. Практичне заняття вченого формувалося так: мета, вихідні дані, методичні вказівки, алгоритм рішення, завдання для самостійної роботи, контрольні запитання студентам для закріплення матеріалу, оцінювання рівня сформованості умінь, обговорення ходу заняття і питання до викладача, домашнє завдання студентам. У структурі заняття І. Лучицького найбільше домінувала самостійна робота, у якій він брав участь на стадії постановки завдання, розробки методичних вказівок та здійснення контролю. Практичні заняття І. Лучицького також проводилися у вигляді розрахункової роботи, роботи з документами, колоквіуму, дискусії. Отже, лекції та практичні заняття професора І. Лучицького були прототипом сучасних типів, форм та методів проведення занять і досі є актуальними для формування умінь та навичок у студентів.

Лекції І. Лучицького цікаві були тим, що ознайомлювали студентів із методами економічних студій у сфері історії. Про це не згадували інші професори. Це невпинне підкреслювання процесів і фактів дуже цікавило молодь, перейняту поглядами марксизму. Але І. Лучицький не вмів направити науковою стежкою інтересів своєї аудиторії. Він не завжди володів аудиторією, тому пропонував загальні погляди, не зупиняючись на їх обґрунтуванні, одразу ж переходив до деталей. Як згадує у спогадах О. Грушевський: «Певне, знов про продаж національних маєтків? – питали в коридорі у тих, що по одному тихенько

виходили з лекцій І. Лучицького, лишаючи професора тет-а-тет» [17, с. 104].

І. Лучицький завжди залишався «кабінетним ученим», зайнятим своїми архівними джерелами, забуваючи про підготовку та інтереси своїх слухачів. Але знаходилася та когорта слухачів, що постійно цікавились економічними екскурсами професора і його методологічними вказівками, знаходили у його викладах багато корисного для себе. Слухачі В. Антоновича і Ф. Фортинського не могли погодитися з цими слухачами І. Лучицького, бо не поділяли їхнього економічного розуміння історії і думки про головне значення економічних факторів. Вони часто та гаряче сперечалися на студентському українському гуртку з цього приводу. Опоненти ж докоряли, що вчителі живуть застарілими поглядами і думками. «Це ж перестарілі погляди допотопного часу!», – сказав Яків С. з пересердям, жбурляючи принесену кимось із слухачів В. Антоновича книжку П. Голубовського «Печеніги, Турки і Половці». Це була звичайна оцінка семінарів і занять у В. Антоновича, до яких зневажливо ставилися слухачі викладів І. Лучицького», – згадував О. Грушевський [там само, с. 105].

Водночас учень І. Лучицького, відомий історик Є. Тарле писав, що «І. В. Лучицький належить до числа тих професорів, які, звертаючись до аудиторії, мають на увазі, насамперед, майбутніх фахівців-істориків. У процесі читання лекцій він застосовував науковий підхід. Він уникав читання загальних курсів, хоча і визнавав їх далеко не безкорисливими, але коли він оголошував загальний курс, то все одно звертався до широкого, сповненого науковою аргументацією аналізу історії визначеного кола соціально-політичних, економічних, культурних відносин у певній країні і в певну епоху. При цьому він зупинявся на такій країні, історія якої виявляє з особливою яскравістю характерні риси спільної історичної еволюції, які переживали європейські держави в конкретний період. Досить вільно він себе відчував (і це були самі кращі риси його викладання), читаючи строго спеціальний, часто необов'язковий курс. Для таких курсів він обирав звичайну тему, мало або однобічно висвітлену в історичній літературі, і на лекціях сумлінно викладав додатковий матеріал із посиланням на літературу, з метою перегляду встановлених поглядів ознайомлював із результатами власного дослідження проблеми». Наприклад, за студентські роки Є. Тарле І. Лучицьким було прочитано ряд цікавих курсів із «Аграрної історії Франції у XVIII ст.», з «Історії продажу національного майна», з «Історії загострення феодальної реакції перед революцією». Професор читав лекції для окремої групи студентів, які вже цікавилися соціально-економічною історією XVIII ст. Полюбляв також І. Лучицький для

окремих курсів обирати історію країн, які були у програмі викладання на факультетах Київського університету Св. Володимира, але і якими російська кафедра загальної історії займалася дуже мало. Іван Васильович читав історію Данії, Швеції, а також часто і з особливим захопленням історію Іспанії. Як згадує Є. Тарле: «Для історика не повинно бути цікавих та нецікавих народів, – говорив І. Лучицький студентам з кафедри, – може бути не цікавий сам історик, а історія завжди цікава» [243, с. 5–6].

Семінари, які проводив І. Лучицький в університеті, завжди чітко відповідали загальній темі і завданням. Під час проведення семінарів, присвячених аграрній історії Франції, він із задоволенням ознайомлював студентів із копіями тих рукописних документів, над якими сам працював. Для дослідження студентам учений намагався дати такі теми, які вимагали неодмінного самостійного пошуку потрібного матеріалу із видань. На заняттях у професора студентам доводилося перечитувати і переглядати ряд томів, щоб написати дуже скромний за розмірами реферат. При цьому І. Лучицький старанно уникав навіть випадкової підказки учасникові семінару, даючи можливість студенту самостійно зробити висновки. Водночас, критика вченого стосовно написаного реферату була досить повною та коректною. І. Лучицький завжди дотримувався тієї думки, що треба давати, можливо, більший простір науковій індивідуальності початківця, тому що був далекий від опіки над студентами. Всі учні І. Лучицького, а саме: В. Клячін, М. Молчановський, Д. Петрушевський, В. Піскорський, Є. Тарле, – говорили: «Всі ми користувалися цінними критичними і методичними вказівками І. Лучицького, але жоден з нас не міг скаржитися на спробу тиском вплинути на нашу самостійність, зробити наші висновки. Таким він був у Київському університеті». На університетській кафедрі І. Лучицький був насамперед тим, ким був у своєму кабінеті: вченим-дослідником [там само, с. 7–9].

Доручивши І. Лучицькому читати загальний курс нової історії, російський учений Ю. Іванов зауважив: «Іван Васильович вів його без будь-якого запалу, вважаючи, що зміст його курсу студент може прочитати самостійно. Любив учений викладати історію тих країн, які були мало вивчені російськими дослідниками. Іван Васильович наводив історіографію, підкреслював необхідність перегляду певних питань, а потім знайомив слухачів із результатами власних досліджень. З особливою ретельністю І. Лучицький розглядав критичні зауваження опонентів, парируючи їх контраргументами. Все це давало можливість студентам привчатися до дослідницької лабораторії професора і стимулювало їхні власні дослідження в науковій сфері [32, с. 153].

Як згадував К. Василенко, що «Студентство ставилося до професора з великою повагою, як до людини з міцними знаннями і ліберальними поглядами. Його лекції про економічний розвиток Європи притягували до себе чисельних слухачів усіх факультетів. У період становлення марксизму в 1896 р. І. Лучицький виступив з двома лекціями, у яких він поставав проти «економічного матеріалізму». Ці лекції викликали суперечки у студентських колах, оскільки прибічники народного світобачення вбачали в них «торжество» своєї точки зору і нову «поразку» марксистів» [12, с. 190–191].

У своїй автобіографії Д. Багалій так описував постать І. Лучицького: «…Вступив на історико-філологічний факультет Київського університету на його історичний відділ, де викладали всесвітню історію професори Ф. Фортинський та І. Лучицький. …Видатними професорами були чотири викладачі історії – В. Антонович, В. Іконніков, І. Лучицький і Ф. Фортинський, особливо три перші. Зовсім іншою людиною був доктор історії і професор нової всесвітньої історії українець Іван Васильович Лучицький, дуже популярний у студентських колах, талановитий викладач (говорив надзвичайно швидко і спочатку тихо, без жодних шпаргалок, заплющивши очі, але трошки згодом захоплював аудиторію своїм запалом); він був ученим європейського типу, що мав постійні зв’язки із Західною Європою й працював у тамтешніх архівах над актуальнішими тоді історичними питаннями й видавав французькі рукописи сам і разом з французькими вченими» [29, с. 274, 278].

Багато дослідників по-різному характеризують педагогічну діяльність ученого. Одні з позитивного боку, а інші – більш критично. У газеті «Школа и жизнь», яка була редакційним виданням «Русскаго столичного вестника», 8 листопада 1913 р. вийшла стаття сучасника Івана Васильовича – М. Василенка – під назвою «Два юбиляра». Ця стаття була присвячена 40-річчю педагогічної діяльності М. Кареєва та 50-річчю науково-педагогічної діяльності І. Лучицького. Автор характеризує Івана Васильовича так: «…нервовий, захоплюючий, з безпокійним розумом і характером – він складає повну протилежність М. Кареєву. І. Лучицький – дослідник, аналітик з перевагами. У цьому відношенні його праці і мають велику цінність. Як професор не залишив після своєї діяльності в університеті систематичних курсів. Він не любив читати лекції, і, наскільки мені відомо, ніколи не встигав прочитати повного систематичного курсу з «Нової історії», а обмежувався окремими періодами. У своїй науковій роботі І. Лучицький, головним чином, зупинявся на історії романських країн, а особливо на історії Франції, і туди ж спрямовував увагу і науковий інтерес своїх учнів.

Вивчення історії Франції було науковою спеціальністю вченого. Його магістерська і докторська дисертації стосуються епохи кальвінізму у Франції» [269, арк. 1]. «З діяльністю І. Лучицького пов'язане створення у Київському університеті Св. Володимира першої кафедри з вивчення і викладання проблем всесвітньої історії, яку він очолив», – зазначає у передмові П. Сохань [247, с. 6]. Будучи довголітнім професором університету на кафедрі всесвітньої історії, він створив наукову школу [22, с. 1389].

Неодноразово вчений висловлював власні погляди на читання історії у вищому навчальному закладі, зазначаючи: «Університетський курс є насамперед курс науковий, тобто такий, у якому лектор має право відшукувати можливо, більш повні дані, ніж література, яка входить до складу питань курсу, так і стану розробки цих питань (важливих). Іншими словами, такий курс повинен стояти на рівні розвитку науки на даний момент, відбивати цей розвиток. З іншого боку, університетський курс повинен відрізнятися такою повнотою змісту, яку неможливо вимагати від підручника, вивчати ті сторони історичного життя народів, які введені в коло вивчення прогресом історичної науки, з'ясовувати взаємний зв'язок і залежність цих сторін як факторів, що визначають той чи інший перебіг подій. На противагу звичайному підручнику, курс може відображати переконання автора, включати в себе ті висновки, до яких з теми або спеціальними, або загальними питаннями прийшов сам укладач курсу. Було б дивно вимагати всього цього від підручника. Було б і дивно бачити підручник поцяткованим посиланнями на літературу або наповненим викладом спірними питаннями. Все, що можна вимагати від підручника, – точність у передачі фактів, строгий фактичний виклад, що виключає особисті переконання або думки автора, відсутність як грубих помилок, так і різкого протиріччя з вимогами науки в даний момент, з вимогами як загальних, так і особистих питань, такими, які міцно встановлені в науці. Підручник повинен дати лише матеріал для вивчення науки в майбутньому, а університетський курс – слугує керівництвом до наукового вивчення» [69, с. 215–216]. Професор І. Лучицький розглянув і підручники з історії своїх колег, а саме: «Историю средних веков», який в університеті читався професором М. Осокіним та підручник з історії професора А. Трачевського: «Средняя история» та «Новая история», про які написав: «Книги належать до двох різнорідних праць. Перша із них, написана професором М. Осокіним, є університетським курсом, автор другої праці поставив за мету скласти лише підручник для середніх навчальних закладів і в передмові до одного із виданих ним томів наполегливо вказує на те, що він мав на

увазі дати лише гімназійний підручник, а не підмогу для університетського викладання або самоосвіти [там само, с. 215].

Дослідниця О. Новікова у газетній статті зазначає: «Вимагаючи від учнів завершити дисертацію вчасно, І. Лучицький неодноразово погрожував їм «березовою кашею» в разі запізнення. Вони ж не тільки цінували його «скарбницю знань», принциповість, шляхетність, порядність, а й стали його вірними соратниками в багатьох його починаннях» [149].

У книзі В. Онопрієнко наголошує: «Професорська діяльність І. Лучицького і його колеги М. Драгоманова дозволила суттєво підвищити рівень викладання історичних дисциплін у Київському університеті Св. Володимира» [198, с. 17].

На заняттях, викладаючи певні курси І. Лучицький використовував різні види лекцій, зокрема, лекції-розповіді, бесіди, дискусії. До кожного лекційного заняття професор готувався заздалегідь. Розробляв плани-конспекти лекцій. На сьогоднішній день в особовому фонді архіву вченого збереглися особисті конспекти І. Лучицького, зокрема, конспект лекцій з «Політичної історії», яку він підготував на заняття 25 вересня 1877 р. У цьому конспекті професор зробив передмову, у якій поставив мету заняття, зокрема, вказав: «Не одне політичне питання не викликає в даний час більш глибокої цікавості, чим прогрес демократії або народної влади в європейських державах. Це впливає на інтерес суспільства і благо нації. Деякі дивляться на це із подивом і надією, інші з огидою і страхом. …Наскільки демократія сприяла хорошому управлінню державою і яка була небезпека та шкода. На прикладі вивчення історії може послідувати встановлення політичної істини та усунення багатьох неточностей. І з цією метою я намагався розпочати з долі демократії і політичної свободи в історії Європи…» [326, арк. 1–2]. Потім у конспекті І. Лучицький зробив вступ, у якому виділив основні питання для вивчення матеріалу з «Політичної історії», за якими побудоване заняття, а саме: «Моральні, соціальні і фізичні причини свободи. Особливі причини свободи в сучасних державах. Приєднання старих установ з народними вольностями. Суспільна думка. Свобода проти демократії. Демократичні надмірності. Міжнародна асоціація майбутнього» [326, арк. 5–6]. Далі іде виклад основного матеріалу, а в кінці кожної сторінки конспекту професор робить посилання на ту літературу, яку використав при вивченні теми [там само, арк. 8–38]. Тут є і конспект із «Загальної історії», розроблений у жовтні 1877 р. Загалом це конспект з «Історії Франції XIX ст.». Цей курс розрахований на три лекційних заняття, після вивчення якого іде закріплення матеріалу у вигляді практичного заняття [327, арк. 1–2].

Є конспект з «Нової історії», розроблений у 70-ті рр. XIX ст. У вступі конспекту І. Лучицький охарактеризував предмет та мету курсу, зокрема, вказує: «Предметом курсу буде слугувати «Нова історія», але не в її зовнішніх подіях, оскільки вони легко можуть бути вивчені із загальних праць цієї історії. Із таких праць варто згадати Фріманна «Очерк истории Европы» та Ф. Шлосера «Всемирная история». Головну увагу звернено на історію розвитку підвалин і змін суспільних відносин, унаслідок цього курс не буде хронологічним, який би охоплював собою одразу всі сторони, а розділений на частини, згідно з розвитком устроїв кожної окремої нації». У висновках автор зазначив, що при викладі курсу «Нової історії» буде послідовно звертатись увага на кілька типів держав, спочатку на Німеччину, потім Францію, Англію, і на кінець на Швейцарію [328, арк. 1–10].

Конспект лекцій з предмета «Община и общинное владение в Малороссии», написаний у 80-ті рр. XIX ст., був розрахований на дві лекції. Обрав предметом свого курсу питання общини і общинного володіння в Малоросії, оскільки існує двозначне наукове трактування володіння: загальне і приватне. Це дало б змогу студентам дискутувати та самостійно робити висновки [329, арк. 1].

Конспект лекцій на тему «О законе развития общественных отношений», складений в 90-х рр. XIX ст., був розрахований на 4 лекції. У них професор характеризує боротьбу між плебсом і патриціями за рівність у правах [331, арк. 1–6].

І. Лучицький на перший план і в своїх працях, і в лекціях, і в семінарських заняттях ставив соціальну історію, вивчав структуру суспільства і держави з її економічною основою та в її політичних проявах, не будучи навіть економічним матеріалістом [40, с. 173]. Крім того, семінарські заняття були насичені різними педагогічними методами та прийомами, які були спрямовані на те, щоб привчити студентів до самостійної роботи. Так, на практичних заняттях ученого з «Історії Франції XVI ст.» студенти працювали у вигляді огляду та аналізу джерел Франції XVI століття – протоколів гугенотських зборів. З «Нової історії» студенти практичні заняття виконували шляхом читання написаних самостійно рефератів і виконували вправи над пам’ятками. Практичні заняття з курсу «Історія Англії» полягали в аналізі джерел історії Англії. Практичні заняття з «Нової історії» виконувалися студентами у вигляді аналізу французьких документів і мемуарів XVIII ст., які студенти зіставляли з російськими (за даними французьких архівів та університетської бібліотеки).

З предметів «Історія Європи в XVII і XVIII ст.» та «Історії XIX ст.» практичні заняття проходили у вигляді аналізу документів, головним

чином рукописних, з «Історії продажу національного майна у Франції в кінці минулого століття». Практичні заняття з «Економічної історії Франції XVIII ст.», полягали в аналізі джерел. З курсу «Історія нового часу з XIV» та «Історія землевласницьких класів у Західній Європі» практичні заняття були присвячені аналізу фінансових документів XVIII ст.

Читання І. Лучицьким лекцій з «Нової історії» (загальний курс) та «Суспільного та економічного устрою Франції в кінці XVIII ст.» супроводжувалося практичними заняттями, які студенти виконували як написання рефератів за рукописними даними з «Економічної і фінансової історії Франції XVIII ст.».

Зазвичай, І. Лучицький рекомендував своїм учням писати роботи на основі першоджерел. Досить часто вчений згадував про своїх учнів, зокрема про М. Молчановського, який читав реферати на практичних заняттях з політичної економіки, викликаючи подив керівника ясністю і глибиною знань, як з економічних питань, так і з огляду питання до новітньої літератури і до Маркса включно [31, с. 160].

«Іван Васильович Лучицький був типовим професором-дослідником. Він ніколи не заявляв для читання повний курс загальної історії, а читав окремі, проблемні курси по періодах, які його цікавили і над якими він працював як дослідник. Але читав він курс дуже добре, при повній аудиторії», – писав В. Онопрієнко [198, с. 28].

Відомі вчені Л. Таран та І. Мазур вважають, що з ім'ям вченого пов'язане становлення Київського центру викладання і вивчення нової історії [245, с. 75]. Зокрема, вони наголошували на тому, що «Учений першим у Київському університеті Св. Володимира почав читати лекції з історії Великої французької революції, виховавши цілу плеяду блискучих істориків. Серед його учнів – В. Мякотін, Д. Петрушевський, В. Піскорський, Є. Тарле, редактор «Киевской старины» С. Ківлицький, які займалися соціально-економічними проблемами, історією соціальної боротьби, народними рухами. Педагог умів вводити своїх студентів у «лабораторію наукової діяльності», прищеплюючи нахили до роботи над архівними джерелами. У його київському домі протягом багатьох років щовівторка збиралися студенти, вивчали Румянцевський опис, обговорювали політичні питання» [там само, с. 77]. У 1905 р. І. Лучицький разом з іншими російськими вченими, загалом 342 особи, об'єдналися в «Академічну спілку діячів вищих навчальних закладів» [там само, с. 77].

Підсумовуючи аналіз методики викладання історії у вищому навчальному закладі, варто зауважити, що І. Лучицьким було запроваджено низку методів у навчанні та вихованні студентів:

Методи викладання історії:

- пояснювально-ілюстративний і репродуктивний метод (І. Лучицький такий метод застосовував у вигляді лекції-монологу, читання, виступу);
- евристичний метод (застосовувався у вигляді бесіди між студентами);
- дослідницький метод (педагог надавав можливість студентам виконувати усні та письмові дослідницькі роботи).

Метод роботи з друкованими і письмовими текстами (робота з історичним документом, першоджерелом застосовував для реалізації принципу наочності в навчанні історії; висновки стають більш переконливими; виникають яскраві образи і картини минулого, відчуття духу епохи, формується інтерес до історії; у студентів активізуються процеси мислення й уяви, що сприяє більш плідному засвоєнню історичних знань і розвитку історичної свідомості; формуються уміння навчальної роботи: через читання документів аналізувати і визначати потрібну інформацію, міркувати, оцінювати значення документів минулого).

На заняттях І. Лучицький використовував документи такого змісту:

- державно-правові (конституції, закони);
- документи внутрішньополітичного характеру (програми партій, статті, протоколи);
- документи зовнішньополітичного характеру (договори, дипломатичне листування);
- господарські документи (торгові договори, ділове листування);
- документи особистісного характеру (мемуари).

При проведенні занять І. Лучицький використовував такі форми організації навчального процесу:

- лекцію – як систематичний, послідовний виклад матеріалу, нерідко узагальнювального характеру, що створює умови для глибокого, логічного, цілісного засвоєння фактологічного і теоретичного змісту теми. Лекції вчений використовував:

- *оглядові* з первинного ознайомлення студентів з основними проблемами тем і розділів курсу;
- *тематичні* для формування у студентів яскравого, образного, повного уявлення про головні факти, підтвердженими прикладами теоретичних положень, формування у студентів самостійних висновків і узагальнень.

Учений у підготовці та проведенні лекції використовував кілька етапів: *підготовчий етап* (формулювання теми лекції, підбір списку рекомендованої літератури, складання плану лекції, підготовка тексту

лекції, відбір і підготовка засобу навчання); *проведення лекції* (оголошення теми, плану лекції і списку літератури, мотивація навчальної діяльності, послідовне викладення матеріалу за планом з короткими узагальненнями кожного питання і логічним переходами до наступного);

- семінарське заняття – як форма заняття, що формує у студентів розвиток діалогічної мови, самостійність у роботі з першоджерелами (*тематичні* з вивчення однієї конкретної теми; *узагальнюючі* з вивчення великої навчальної теми);
- практичні заняття – як форма навчального заняття, на якому викладач організовує студентам детальне закріплення окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, у результаті чого формуються уміння і навички практичного застосування теоретичних знань шляхом індивідуального виконання студентами відповідних завдань.

Найбільш популярний вид самостійної роботи, який застосовувався вченим під час навчання історії, – написання рефератів (залучав студентів до навчально-дослідницької та науково-дослідницької діяльності, що сприяло оволодінню майбутніми спеціалістами прийомами та методами дослідницького пошуку, таким чином, І. Лучицький готував своїх студентів до подальшої ефективної професійної діяльності).

Форми перевірки результатів навчання історії, які вчений застосовував:

- фронтальне опитування;
- усні відповіді студентів на запитання щодо раніше вивченого матеріалу.

Педагогічна характеристика особистості І. Лучицького як викладача: спогади учнів свідчать про блискучий талант професора як лектора, а лекції вченого відрізнялися концептуальною науковістю, методичною вивіреністю, послідовністю й логічністю викладу, глибиною володіння матеріалом. Також педагог захоплював аудиторію бездоганним знанням свого предмета; яскравими прикладами спрямовував своїх студентів до свідомого оволодіння педагогічними знаннями; використовував елементи новаторства під час викладання предметів, вводив нові теми у навчальні предмети із власних архівних досліджень.

Отже, закордонне відрядження І. Лучицького до Франції та Німеччини й інших країн дало можливість ученому перейняти та застосовувати на практиці відповідні методи навчання та виховання у вищій школі, що мало великий вплив на розвиток освіти того часу та не

втратило вагомого значення для сучасної освіти. Тому, на наш погляд, вони заслуговують на увагу і мають зайняти належне місце у вітчизняній педагогічній думці. Також здійснений аналіз дав можливість зробити висновки, що саме такі методи навчання та виховання у навчальних закладах України, сприятимуть розвитку пізнавальних, індивідуальних та самостійних здібностей, інтелектуальному розвитку, формуванню відповідних знань, умінь та навичок як в учнів, так і у студентів.

3.3. Учні І. Лучицького як послідовники його педагогічних та наукових ідей

Більш як за півстолітню педагогічну діяльність І. Лучицький виховав цілу когорту учнів, які перейняли його педагогічний хист та дослідницький нахил, а в подальшому стали видатними діячами освіти, науки та блискучими істориками. Відомі учні І. Лучицького по Київському університету Св. Володимира – ***М. Василенко, П. Голубовський, В. Клячін, Є. Ківлицький, М. Любович, М. Молчановський, В. Мякотін, Д. Петрушевський, В. Піскорський, А. Стороженко, Є. Тарле, С. Глаголева-Даніні*** (його учениця з Петербурзьких Вищих жіночих курсів). Але, звичайно, це не всі учні видатного педагога І. Лучицького – це лише ті, які невпинно продовжували справу, розпочату їхнім геніальним вчителем у галузі дослідження історії.

Метою підрозділу є висвітлення діяльності учнів І. Лучицького як послідовників педагогічних та наукових ідей, спрямованих на подальший розвиток освітньої педагогічної думки в Україні.

Робота І. Лучицького з підготовки майбутніх діячів науки дала відповідні результати. Першим його учнем, який зайняв кафедру у вищій школі, був варшавський, а потім Ростовський-на-Дону професор М. Любович, який багато пропрацював в архівах для своїх магістерської та докторської дисертацій з історії реформації і католицької реакції в Польщі. Інший учень – М. Молчановський, автор книги про цехи в Пруссії на початку XIX ст., залишив наукову кар’єру через адміністративне заслання.

Ще один учень вченого – Д. Петрушевський – професор варшавського університету, а потім московського, відомий спеціаліст із середньовічної історії Англії, який загинув, уже будучи професором в Казані.

В. Піскорський, автор двох дисертацій з іспанської історії. В. Клячін став приват-доцентом у Києві, а Є. Тарле опублікував ряд цінних робіт на основі архівних матеріалів з історії Франції у XVIII і

XIX ст. У петербурзький період І. Лучицький виховав ученицю С. Глаголеву-Даніні, яка встигла дещо опублікувати зі знайдених архівних матеріалів у Франції, які тісно переплiталися із дослідженнями І. Лучицького. Це вже ціла школа, у якій більш чи менш помітний загальний дух вчителя. До числа учнів професора варто віднести й київського історика М. Василенка, який почав працювати над вивченням українського минулого під впливом І. Лучицького. В. Мякотін закінчивши курс у Петербурзі, а проживавши тимчасово в Києві, став відомий своїми працями з історії малоросійських селян у XVIII ст., робив перші кроки в цій галузі, користуючись порадами і вказівками І. Лучицького. З тими або іншими учнями професор І. Лучицький зустрічався і в Києві, і в Петербурзі. Часто учні приїжджали погостювати до свого вчителя в село Каврай, зокрема Д. Петрушевський та В. Мякотін. До своїх учнів І. Лучицький «стояв близько», мав з ними дружні стосунки і цим більше впливав на їхню роботу, бо більш за все вчений дбав про тих студентів, які в майбутньому здатні були займатися самостійною науково-пошуковою роботою [40, с. 170–173].

Такої ж думки дотримується російський учений Ю. Іванов, зазначаючи: «Професор щедро ділився знаннями з учнями, допомагав їм стати видатними вченими. Першим був М. Любович, який закінчив університет у 1877 р. та займався реформацією і контрреформацією в Польщі. У 1924 р. він був обраний членом-кореспондентом Академії наук. Далі варто згадати М. Молчановського, людини трагічної долі. Він закінчив університет у 1884 р. Студентом побував на засланні, а згодом не був допущений до наукової кар'єри. На семінарі І. Лучицького М. Молчановський написав працю обсягом 500 сторінок «Цеховая система в Пруссии XVIII в. и реформа цехов при Штейне и Гарденберге». В 1886 р. І. Лучицький випустив Д. Петрушевського, який у 1929 р., першим із радянських медієвістів, був обраний дійсним членом Академії наук. У 1889 р. закінчив університет В. Піскорський та став відомим завдяки працям з історії країн Піренейського півострова. Його смерть стала великою втратою для науки. Учнем І. Лучицького був і Є. Тарле, який закінчив університет у 1896 р., а в 1927 р. був обраний академіком.

Ті, хто навчався у І. Лучицького, цінували свого учителя досить високо. Інша думка склалася у керівництва. Після тридцятирічної праці, І. Лучицький мав бути звільнений у відставку. Але тиск громадськості змусив університет присвоїти вченому звання заслуженого професора і надати прохання про залишення професора ще на п'ять років із збільшенням платні на 1200 рублів у рік. Першу частину прохання

Міністерство задовольнило, а іншу відмовило, хоч зазвичай надбавку у таких випадках робили» [32, с. 157].

За словами науковця О. Новікової, «…навколо професора І. Лучицького згуртувалася талановита, демократично налаштована молодь. Учений прищепив своїм учням не тільки інтерес до європейської історії, а й любов до Батьківщини, до України. Разом вивчали Румянцевський опис, описували дані й історію полків і сотен українського війська. Знавці Італії, Франції, Англії, Іспанії – Є. Ківлицький, М. Молчановський, В. Мякотін, Д. Петрушевський, В. Піскорський, Є. Тарле – вивчали пам'ятки Київської старовини, відвідували Качанівку, Суботів, Китаєве, їздили на могилу Т. Шевченка в Канів» [209, с. 22]. «Перебування упродовж тривалого часу у Франції та спільна праця французьких і українських учених мали результатом «школу Анналів». Ця школа була репрезентована у Франції в особі І. Лучицького», – зазначає М. Попович [213, с. 523].

Саме І. Лучицький разом із М. Кареєвим, М. Ковалевським та Є. Тарле стали засновниками «русской исторической школы», яка об'єднала істориків Росії та України в галузі дослідження Французької революції 1789 р., а їхні роботи з дослідження аграрних проблем революції були визнані у світі класичними. Вони ж першими започаткували аналіз архівних фондів Росії, Франції, Англії, Іспанії, Німеччини, України та інших країн. Самому ж І. Лучицькому належить пріоритетне місце в ознайомленні з фондами і матеріалом архівів Франції, а саме в Національному та майже в 30 департаментських архівах. І. Лучицький був прихильником «теорії факторів», вважаючи, що історик повинен вивчати еволюцію кожного фактора: економічного, політичного, релігійного, психологічного в їх взаємодії, не віддаючи переваги жодному з них. Також учений, досліджуючи джерела, одним із перших почав застосовувати кількісно статистичний метод. Тому І. Лучицький був найвидатнішим представником «русской исторической школы» в Україні, навколо якої об'єдналися учні та послідовники, яких цікавила соціально-економічна тематика французької, української та іспанської історії [246, с. 5, 43, 56, 61, 66].

Один із учнів видатного педагога І. Лучицького, ***Микола (Никандр) Васильович Молчановський*** – відомий дослідник нової історії. М. Молчановський народився 1858 р. в Україні в селі Лозовата Балтського повіту Подільської губернії, у родині священника. Спочатку навчався в повітовій бурсі, де збереглися дореформені порядки. Згодом батьки перевели хлопчика в Київську 2-гу чоловічу гімназію, яку він закінчив у 1876 р. У 1877 р. М. Молчановський вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира.

Молодий студент виділявся блискучими здібностями та працездатністю. Студент став предметом змагань професорів, які керували його заняттями.

У 1877–1878 рр. Росія вела війну за звільнення болгар від османського іга, що вплинуло на розвиток революційного і демократичного руху. Проявом цього став вибух студентських хвилювань [31, с. 159]. М. Молчановський брав участь у студентських сходках. Так, на одному із засіданні Ради університету слухали доповідь університетського суду, який у засіданнях 22, 23, 24, 27, 28, 29 березня 1878 р. у присутності голови суду професора В. Демченка і університетських судів М. Ващенка-Захарченка та О. Романовича-Славатинського розглядали справу про сходки студентів Київського університету Св. Володимира у приміщенні університету з 14 до 20 березня 1878 р. За рішенням визначенням Правління від 22 березня передали університетському суду студентів, що були поіменно внесені до списку, представленого проректором. Під пунктом два та номером сорок вісім було вписане прізвище Молчановського Миколая серед тих, хто брав участь у сходках і не корився університетській владі, але не був помічений у несхвальній поведінці. Таким чином, брали до уваги ступінь винуватості переданих суду студентів, а також важливість наведеного безладу. Тому університетський суд постановив: «Студентів, внесених до пункту два, виключити із університету на два роки та упродовж двох років, ураховуючи і поточний академічний рік, не приймати їх у будь-який вищий навчальний заклад» [219, с. 4–7]. Після постанови університетського суду екстраординарний професор І. Лучицький не погодився з рішенням суду та заявив, що він представить свою думку щодо справи [там само, с. 8–9].

У статті російський історик Ю. Іванов так описує участь М. Молчановького в подіях лютого-березня 1878 р. за жандармськими справами: «Молчановський брав участь у всіх сходках, не корився університетській владі. Це мало трагічні наслідки. Молчановського виключили за першим розрядом на три роки. Розпорядженням генерал-губернатора він був направлений в повітове містечко Вятской губернії Котельнич. За Молчановським наглядав гласний поліцейський, а нагляд за ним встановлювався «без терміну секретному» [31, с. 159].

Перебуваючи в містечку Котельніч, М. Молчановський просив дозволу давати приватні уроки, але йому відмовили і заборонили виїжджати із міста. Згодом він познайомився з місцевими вчителями та ділився з ними своїми знаннями. За їхнього сприяння М. Молчановський мав можливість вести листування, отримувати скромні суми, деяку літературу. Це дало йому можливість слідкувати за журнальними

новинами, читати надіслані газети, вивчати літературу. Але вся пошта перевірялася. Поряд із друкованою продукцією друзі пересилали свої записи лекцій університетських викладачів. Не забували його І. Лучицький та В. Антонович.

Батько Миколи Васильовича неодноразово просив владу повернути сина на батьківщину. Прохання ці постійно відхилялися. Але в жовтні 1880 р. чергове клопотання задовольнили, оскільки до кінця висилки залишалося півроку. В 1881 р. М. Молчановському дозволили продовжити перерване навчання. За наступні три роки він надолужував прогаяне. Згодом І. Лучицький згадував, що затримка в науковій роботі не з власної волі в десять разів збільшувала його сили, і він то читав реферати на практичних заняттях з політичної економіки, то займався роботою з історії Подільської землі, дослідженням реформи цехів і цехової системи Штейна-Гарденберга. Це були незвичайні студентські роботи. Студент виконав два дослідження досить великого обсягу. «Очерк известий о Подольской земле» нараховував 388 сторінок. Це були зібрані свідчення про Поділля, вилучені із руських літописів і західноєвропейських хронік.

Не завершавши першу наукову роботу, М. Молчановський взявся за другу, обсяг якої був 600 сторінок. Виконувалася робота під керівництвом професора І. Лучицького. У новій праці розглядалася цехова система у Пруссії XVIII ст. і її реформування на початку XIX ст., коли ситуація в Європі різко змінилася. І. Лучицький, зазвичай, рекомендував своїм учням писати роботи на основі джерел. Так рекомендував і М. Молчановському. В німецькій літературі спеціальні дослідження з обраної теми були відсутні. Студент міг скористатися лише загальними працями з історії Пруссії на межі XVIII–XIX ст. Він мусив самостійно проаналізувати законодавчі акти, які регулювали взаємовідносини цехів з державою. Були вивчені цехові статути, які дозволяли встановити внутрішню організацію цехів. Статистичні дані у сукупності з усім наявним матеріалом дозволив встановити економічне становище ремісників. Ця праця була висунута на отримання золотої медалі. Роботу визнали видатною і такою, що робила цінний внесок у розвиток науки. І. Лучицький, дбаючи про науковий ріст учня, включив його в роботу з видання російською мовою книги Е. Зеворта «История нового времени (XVII–XVIII ст.)». Книга була видана у Києві в 1883 р. І. Лучицький включив до неї ряд своїх глав із соціально-економічного розвитку Європи. У них розділи, які стосуються Німеччини, написав М. Молчановський. У 1906 р. М. Молчановський помер у службовому кабінеті [там само, с. 158–165].

Ще один учень І. Лучицького – ***Євген Вікторович Тарле*** – історик, видатний публіцист, лектор і педагог, з 1921 р. – член-кореспондент, дійсний член Академії наук СРСР з 1927 р. Як і його вчитель, досліджував історію Франції, тому є автором праць з історії Франції, а також міжнародних відносин та зовнішньої політики Росії [7, с. 626]. У 1875 р. народився в м. Києві, у родині службовця [30, с. 442]. Його формування як історика відбувалося в Україні. Тут він закінчив херсонську гімназію, яка була відома демократичними традиціями, а саме функціонуванням марксистського гуртка, у діяльності якого брав участь і Є. Тарле. Згодом його навчання продовжилося в Київському університеті Св. Володимира. Талановитий студент привернув до себе увагу І. Лучицького і після закінчення курсу був залишений учителем для підготовки на професорське звання [246, с. 66].

У 1896 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира [30, с. 442]. Сучасний дослідник М. Попович зазначає, що після херсонської гімназії Є. Тарле вчився у І. Лучицького в Київському університеті, пізніше переїхав до Петербурга і став членом кадетської партії [213, с. 523].

У 1903–1917 рр. Є. Тарле – приват-доцент Петербурзького університету, у 1913–1917 р. педагог став професором Юр'євського університету, а з 1917 р. – професором Петроградського університету. Згодом продовжив наукову і викладацьку діяльність у статусі професора у Ленінградському і Московському університетах [250, с. 273].

На думку сучасного історика Л. Таран, під впливом І. Лучицького «…молодий учений зайнявся вивченням одного з найменш досліджених сюжетів революційної епохи – стану промисловості і становища її робітників, руху робітників у Франції в період революції 1789 р.» [246, с. 67].

Перші наукові праці Є. Тарле почав друкувати у 1896 р., вони були присвячені історії середніх віків, загалом історії Італії. Дослідник упродовж багатьох років працював в архівах Парижа, Бордо, Амьєни, Гамбурга, Берліна та інших містах Західної Європи. А пізніше працював у російських архівах. Розвиваючи кращі сторони російської школи істориків Франції, свого вчителя І. Лучицького, Є. Тарле у центр своїх досліджень поставив соціально-економічні питання, а після революції 1905–1917 рр. – питання історії робітничого класу. У 1909–1911 рр. Є. Тарле опублікував двотомну працю «Рабочий класс во Франции в эпоху Революции», за яку автору в 1911 р. було присвоєно ступінь доктора історичних наук. У 1913–1916 рр. було видано колосальне дослідження «Континентальная блокада» у двох томах. Ця праця вперше показала негативний вплив континентальної блокади на країни Західної

Європи. Це принесло автору широке визнання як великого знавця історії наполеонівської імперії. У 1927 р. вийшов курс лекцій Є. Тарле «Европа в эпоху империализма. 1871–1919». Наступного року вчений надрукував книгу «Рабочий класс во Франции в первые времена машинного производства от конца империи до восстания рабочих в Лионе». Поступово дослідник став на позиції марксистсько-ленінської методології, збагативши радянську науку новими великими працями, як з історії Франції та історії міжнародних відносин, так і з вітчизняної історії. Наприкінці 30-х рр. Є. Тарле опублікував ряд переломних праць, а саме: монографію «Жерминаль и прериаль» (1937), «Наполеон» і «Нашествие Наполеона на Россию. 1812 год» (1936–1938), «Талейран» (1939). Саме з цього часу Є. Тарле сконцентрував свою увагу на вивченні історії міжнародних відносин і зовнішньої політики Росії. Під редакцією вченого було видано ряд підручників, наукових посібників і спеціальних досліджень. Багато праць видавались мовами народів СРСР і перекладені на іноземні мови. Для праць Є. Тарле характерна широта ерудиції, глибина дослідження, новизна і насиченість матеріалу, блискучий літературний стиль.

Крім того, Є. Тарле був тричі удостоєний Сталінської премії: у 1942 р. – за участь у колективній праці «История дипломатии» (1-й том), у 1943 р. – за працю «Крымская война» (2 тт., 1941–1943) і в 1946 р. – за участь у колективній праці «История дипломатии» (2-й та 3-й тт.). Нагороджений трьома орденами Леніна, двома орденами Трудового Красного Знамені і медалями [7, с. 626]. Також він почесний доктор Сорбонни й університетів у Брно, Осло, Алжирі та Празі, дійсний член Норвезької Академії наук і літератури в Осло [250, с. 273], член-кореспондент Британської академії для заохочення історичних, філософських і філологічних наук [30, с. 442].

Видатний історик, фундатор української іспаністики – ***Володимир Костянтинович Піскорський.*** Народився 1867 р. в Одесі, у родині службовця. Гімназичні й студентські роки майбутнього вченого пройшли у Києві, куди переїхала родина Піскорських. Після закінчення 1-ї гімназії юнак вступив на історико-філологічний факультет університету [150, с. 95]. В. Піскорський став учнем І. Лучицького, який одразу помітив здібності свого студента і бачив його своїм спадкоємцем на кафедрі. Іван Васильович не тільки керував науковою роботою В. Піскорського, а й запрошував його до себе додому. У майбутньому учень став духовною й ідейною опорою вченого. І. Лучицький пробуджував у своїх учнях цікавість до соціально-економічних проблем, до історії соціальної боротьби, долі народних мас. Тому В. Піскорський збирав документи про Переяславську Раду. Ще у студентські роки

В. Піскорський написав і видав серйозне дослідження «Франческо Ферручі і його час». За цю роботу його було нагороджено медаллю історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира. Навчаючись, молодий студент змушений був викладати в гімназії, щоб допомогти своїй багатодітній сім'ї.

Під впливом професора І. Лучицького, який вивчав історію Франції, Іспанії, Італії, Данії, Німеччини, Швеції, В. Піскорський зайнявся вивченням західноєвропейської історії. Зокрема, він досліджував минуле Іспанії, приділяючи увагу Каталонії, і на цю тему написав кілька статей і досліджень («Кріпосне право в Каталонії») [там само, с. 96–97]. Разом В. Піскорський та І. Лучицький працювали в архівах України у пошуку документів з історії землеволодіння, а саме матеріалів Румянцевого опису. Ці матеріали були знайдені в архівах Київського університету, Полтавської та Чернігівської казенних палати (усього близько 150 томів). Більшу їх частину І. Лучицький та його учні видали в 1883–1884 рр. [246, с. 60].

Коли у 1890 р. В. Піскорський закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира, то був залишений для підготовки до професорського звання. У 1893 р. його затвердили на посаді приват-доцента Київського університету Св. Володимира, що дало можливість читати лекції з нової історії [30, с. 432]. Для цього молодий викладач прочитав дві вступні лекції «Філіпп II і падіння вільностей Арагону» та «Архієпископ Лод» [209, с. 20]. Під час викладацької роботи неодноразово надсилав свої статті до «Университетских известий», «Киевской старины» та інших періодичних видань [там само, с. 7].

Через складне матеріальне становище В. Піскорський змушений був читати історію у середніх навчальних закладах, зокрема у Кадетському корпусі, з березня 1894 р. – у приватній гімназії В. Ващенка-Захарченка та приватній гімназії О. Дучинської, а з 20 січня 1898 р. – у III гімназії. Також давав приватні уроки з історії [там само, с. 20]. Але згодом у листі скаржився своєму вчителеві про зайнятість та брак часу для читання пробних лекцій, зазначаючи: «…Відчуває моє серце, за що ви мене сварите, за те, що не вислав програму. Справа в тім, що програму я вже склав та хотів висилати її вам, але раптом передумав і вирішив не висилати і не читати в наступному році пробних лекцій. …Викладання в інституті двох загальних курсів і ведення практичних занять – справа досить складна, і якщо поставитися дуже серйозно, то вільного часу у мене мало, щоб прийняти курси публічних лекцій. …» [363, арк. 1].

У цей же період молодий учений брав активну участь у громадській роботі. Разом із професором І. Лучицьким він співпрацював у газеті

«Киевское слово», виступав з науковими розвідками краєзнавчого характеру в історичному товаристві імені Нестора Літописця при Київському університеті Св. Володимира, очолив Товариство грамотності та займався поширенням знань серед малоосвічених людей. Членами цього ж товариства були І. Лучицький та його дружина, М. Лучицька. У 1891 р. за рекомендацією історика М. Кареєва вченого обрали дійсним членом Історичного товариства при Санкт-Петербурзькому університеті [209, с. 21].

У 1896 р. з ініціативи І. Лучицького молодого ученого відправили за кордон для завершення магістерської дисертації і роботи в історичних архівах та бібліотеках [150, с. 97]. Звідти В. Піскорський писав своєму вчителю: Уже три місяці, як я в Мадриді. Контракт, який ми заключили з вами про обов'язок написати магістерську дисертацію до січня 1897 р., хочу виконати, щоб там не було. А після написання цієї роботи сяду за іншу. …» [360, арк. 1–2]. А у наступному своєму листі учень повідомляв про завершення своєї роботи: «Пишу вам із Мадрида, з бібліотеки, де працюю з початку місяця. … У Парижі дописав свою дисертацію…» [361, арк. 1–2]. А вже у 1898 р. за дослідження «Костильські кортеси в перехідну епоху від середніх віків до нового часу» В. Піскорський отримав ступінь магістра всесвітньої історії [150, с. 98].

Ще у 1897 р. І. Лучицький та Ф. Фортинський дали рецензію на роботу В. Піскорського «Костильські кортеси в перехідну епоху від середніх віків до нового часу (1118–1520)», присвячену представницьким установам Кастилії. На думку вчених, праця В. Піскорського «…є результатом його роботи не тільки над усією масою виданого ним матеріалу, але і над матеріалом недослідженим, знайденим ним у бібліотеках і архівах, як іспанських, так і французьких та англійських. У нього досить нове висвітлення, яке вказує на самостійний характер його праці. Він своєю працею зробив внесок у наукову літературу розробленого ним питання…» [325, арк. 1–2].

Офіційним опонентом роботи став професор І. Лучицький [209, с. 26]. Як вважала П. Сохань: «Ця праця вважається однією з найкращих із історії європейського парламентаризму. …Увага до питань парламентаризму на початку сторіччя була зумовлена проблемами суспільного життя в тогочасній Росії» [там само, с. 9–10].

У 1905 р. учений розпочав читати курс з «Історії представницьких установ на Заході» з метою ознайомлення з особливостями парламентів Західної Європи студентів, що прагнули демократичних змін у країні [там само, с. 10–11].

Після захисту докторської дисертації «Кріпосне право в Каталонії у середні віки» (1901) В. Піскорський отримав ступінь доктора всесвітньої

історії. У цьому ж році за фундаментальний внесок у дослідження історії Іспанії вченого обрали членом-кореспондентом Барселонської Королівської Академії наук і мистецтв та членом об'єднання барселонських учених, літераторів і художників – Атенео.

Згодом переїхав працювати до Ніжинського історико-педагогічного інституту імені кн. Безбородька, де обіймав посаду професора кафедри всесвітньої історії. Крім читання лекцій, В. Піскорський керував науковою роботою студентів, разом із ними займався складанням каталогу праць із питань середньовічної історії. Учений проводив велику популяризаторську роботу. Студенти любили свого вчителя, який поважав їх, прищеплював їм смак до наукової праці, привозив багато літератури з-за кордону для семінарських занять [150, с. 97–98]. У цей період написав багато лекцій та спецкурсів, найзначніші з них – спецкурс «Історія аграрних відносин у Західній Європі» (1903–1904 рр.) та конспекти 2-х курсів з «Історії середніх віків» (1901–1904 рр.) [209, с. 29].

У 1905 р. В. Піскорський підтримав страйк студентів Ніжинського історико-філологічного інституту [30, с. 432]. Невдовзі в Ніжині відбувся погром. Чорносотенці намагалися розправитися із студентами та деякими викладачами, зокрема, з ученим. Завдяки щасливому випадку з Володимиром Костянтиновичем нічого не сталося, але сенсу залишатися в Ніжині далі не було. Тоді В. Піскорський прийняв запрошення переїхати до Казані, щоб очолити кафедру всесвітньої історії в Казанському університеті. У 1906 р. став професором цього університету. У Казанському університеті професор В. Піскорський читав курс лекцій середньовічної і нової історії країн Західної Європи, а після закордонного відрядження до Італії вчений написав статтю про стан місцевих університетів. А також зусиллями В. Піскорського був створений кабінет всесвітньої історії для самостійних занять студентів. Крім університету, вчений викладав на Вищих жіночих курсах, давав публічні лекції для бідних студентів. У своїх лекціях і виступах професор відобразив історичні портрети Франческо Ферручі, Савонаролли, Гарібальді, Леонардо да Вінчі, Яна Амоса Коменського та ін. А у 1910 р., у 43-річному віці, внаслідок нещасного випадку на залізниці, Володимир Костянтинович Піскорський загинув [150, с. 99–102].

Венедикт Мякотін (1867–1937) – історик, публіцист і політичний діяч, один із лідерів «Трудової народно-соціалістичної партії» – учень професора І. Лучицького. На початку 1890-х рр. В. Мякотін жив у Києві, де працював під керівництвом І. Лучицького над соціально-економічною історією України-Гетьманщини та був співредактором газети «Киевская старина». Згодом переїхав до Петербурга, а потім до Болгарії, де

працював у Софійському університеті. Так як і його вчитель, І. Лучицький, В. Мякотін досліджував Лівобережну Україну, питання землеволодіння в Україні, тому з-під його пера вийшли основні праці, присвячені Малоросії: «Прикрепление крестьян в Левобережной Малороссии» (1894), «Из истории Нежинского полка» (1897), «Очерки социальной истории Малороссии XVII–XVIII в.» (1912–1915), нове видання «Очерки социальной истории Украины XVII и XVIII в.» (1925) та опублікував «Генеральне слідство Переяславського полку 1729 р.», «Нариси соціальної історії України в XVII–XVIII ст.» (Прага, 1926) [23, с. 70].

Варто згадати ще одного учня І. Лучицького – ***Євгена Ківлицького*** (1861–1921), відомого літератора, педагога та громадського діяча. Викладав у київських гімназіях. У 1889–1892 рр. працював редактором газети «Киевская старина». З 1890–1898 рр. працював бібліотекарем Київського університету Св. Володимира. А у 1904–1905 рр. разом із І. Лучицьким видав газету «Киевские отклики» [21, с. 195]. У січні 1919 р. його було обрано членом комісії з заснування Всенародної бібліотеки України, а з грудня 1920 р. став її директором. Саме завдяки Є. Ківлицькому бібліотека у 1919 р. придбала у дружини І. Лучицького Марії Вікторівни особистий архів вченого та близько 20 тисяч книг із його особистого зібрання [198, с. 213]. Як згадує у спогадах М. Лучицька, що свою доньку вони з І. Лучицьким віддали до приватної гімназії, де викладали відомі вчителі – учні Івана Васильовича: М. Василенко, Є. Тарле та ін. [247, с. 323].

Петрушевський Дмитро Мойсейович (1863–1942) – український історик-медієвіст. Учень Івана Лучицького. У 1886 р. закінчив навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира. Перебував на посаді приват-доцента Московського університету. У 1897 р. в м. Києві Д. Петрушевський захистив магістерську дисертацію на тему «Восстание Уота Тайлера. Очерки из истории разложения феодального строя в Англии». Ця дисертація викликала полеміку між ученим і М. Ковалевським [208, с. 479]. У цьому ж 1897 р. І. Лучицький клопотався про свого учня та неодноразово надсилав листи до Варшавського університету про надання посади Д. Петрушевському в цьому закладі. Так, 23 квітня 1897 р. до І. Лучицького надійшов лист із Варшави, у якому повідомлялося: «…На основі постанови історико-філологічного факультету і ради Варшавського університету, задовольнивши вашу цікавість за цією справою, я через кілька днів зроблю подання про призначення Д. Петрушевського, за направленням на посаду екстраординарного професора Варшавського університету із утриманням в 2000 рублів. З

яких 1200 рублів із штатних сум і 800 рублів із спеціальних» [345, арк. 1]. Так, з 1897 р. до 1906 р. Д. Петрушевський працював на посаді професора загальної історії у Варшавському університеті. Поряд з педагогічною діяльністю вчений, як і його вчитель, паралельно займався науково-дослідною роботою. Д. Петрушевський присвятив багато статей виключно історії Англії, а також видав багато праць, зокрема: «Рабочее законодательство Эдуарда III» (1889), «Новое исследование о происхождении феодального строя» (1892), «Общество и государство у Гомера» (1896) [208, с. 479].

Одним із учнем І. Лучицького був ***Василь Петрович Клячін***. В. Клячін родився у 1858 р. у Кременчузі. Спочатку навчався в Полтавській гімназії, а після закінчення вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира, який успішно закінчив, і залишився працювати в університеті. З 1892 р. В. Клячін, перейнявши педагогічний досвід свого вчителя, почав читати спеціальний курс з нової історії, а згодом продовжив досліджувати історію Франції. Праця В. Клячіна «Политические собрания и политическая организация кальвинистов во Франции в XVI в.» видана із невідомих джерел, і тісно пов'язана за темою і за методом дослідження з працями І. Лучицького. У 1892 р. учений прочитав дві пробні лекції, які теж були присвячені історії Франції, а саме: «Борьба канцлера Мопу с французскими парламентами» і «Турские генеральные штаты в 1483 г.» та видав працю «Значение дореволюционной эпохи в истории Франции в XVIII в.» (1893) [48, с. 448].

Костянтин Василенко, відомий журналіст та громадський діяч,неодноразово згадував у своїх спогадах про свого брата, ***Миколу Василенка***, як про учня І. Лучицького, зокрема: «…після закінчення Дерптського університету у 1890 р. мій брат, Микола, поселився в Києві і швидко увійшов у коло молоді, яка готувалася до наукової діяльності та групувалася навколо професора Івана Лучицького. Більш згуртована частина молоді утворила компанію так званих «бродників» – назва виникла від звички її членів влаштовувати часті прогулянки, «бродити» по околицях Києва» [12, с. 181]. Загалом, М. Василенко був істориком України, тому є автором кількох праць з історії України, а саме «Очерки по истории Западной Руси-Украины» (Київ, 1915) та ін. У 1918 р. був міністром народної освіти у кабінеті уряду гетьмана Скоропадського. А через два роки був обраний дійсним членом Академії наук України. Але у 1924 р. був засуджений ДПУ за звинуваченням у контрреволюційній діяльності, як активний член Київського обласного центру дії, метою якого було пожвавлення суспільного життя в Україні [247, с. 343].

Одним із учнів І. Лучицького був двоюрідний брат його дружини, М. Лучицької – ***Андрій Володимирович Стороженко*** (1857– ?). А. Стороженко під впливом свого вчителя та наставника став істориком і продовжив його дослідження з української історії. Головні праці його життя – «Стефан Баторий и днепровские казаки»» (Киев, 1904); «Очерки Переяславкой старины. Исследования, документы и заметки» (Киев, 1900); «Из переписки Запорожья XVI века с польскими вельможами» (Киев, 1907); «К истории войска Запорожского при Сагайдачном (Киев, 1910) [247, с. 314, 342].

У роки свого перебування у Державній думі І. Лучицький багато вів занять у вищій школі, тому після розпуску думи вчений довгий час залишався у Петербурзі. Тут у І. Лучицького склалися нові тісні зв'язки в академічному середовищі та утворився маленький гурток із учениць Вищих жіночих курсів, які серйозно займалися під керівництвом вченого [40, с. 172]. Одна з них, ***Софія Михайлівна Глаголева-Даніні*** – історик, учениця І. Лучицького з Петербурзьких Вищих жіночих курсів. Наукові роботи С. Даніні за темами перегукуються з роботами І. Лучицького, оскільки займалася дослідженням історії Франції. Вона є автором праці «Крестьянство и аграрный вопрос в эпоху Великой революции» [10, с. 280].

Про тісні, дружні зв'язки зі своїми учнями та постійні зустрічі вченого з ними згадувала згодом донька І. Лучицького, Ольга Іванівна Лучицька, яка захоплювалася своїм батьком та його учнями, зазначаючи: «Учнів та учениць своїх Іван Васильович дуже цінував і був до них прив'язаний. Як перед очима проходять вони всі. У групі так званого гуртка «бродників», тісно пов'язаних науковими інтересами,були перші з його учнів, а саме: Є. Ківлицький, деякий час директор бібліотеки Академії наук у Києві; В. Мякотін, історик, публіцист; М. Молчановський, який брав участь угуртку «бродників», історик, знавець шведської та угорської мов, який вільно володів ними; В. Клячін, історик; М. Василенко – академік ВУАН. Незважаючи на закінчення історико-філологічного факультету та перебуваючи в ув'язненні при царському режимі, вивчив юриспруденцію та закінчив після виходу з в'язниці юридичний факультет. Мав чудову бібліотеку. В. Піскорський – історик. Знавець історії Іспанії. Володимир Костянтинович та його сестри відрізнялися незвичайною красотою. Він трагічно загинув, потрапивши під потяг. Син його помер у молодому віці, вирізнявся великим художнім талантом. Д. Петрушевський – академік. Кожну весну Д. Петрушевський відвідував Київ, Іван Васильович завжди радів його приїзду. До війни мені доводилося декілька разів бачити Д. Петрушевського. Його відвідини приносили мені і вдові

М. Молчановського, Олені Людвігівні, велике задоволення, оскільки це був один із найцікавіших і найпрекрасніших людей. М. Любович після закінчення Київського університету поїхав у Варшавський університет і досить рідко бував у Києві.

На хутір Каврай приїжджали Є. Ківлицький, М. Молчановський, В. Мякотін, Д. Петрушевський. Вони грали в крокет, бігали на гігантських шагах, лише одному Є. Ківлицькому не вдавалося, і він сердився на тих, хтооточував, коли лунав голосний сміх. Із нової плеяди учнів І. Лучицький дуже цінував і захоплювався талантом Є. Тарле та високо ставив ученицю С. Даніні, про яких відгукувався завжди щиро та з повагою» [247, с. 363–364].

І. Лучицькийв одному зі своїх листів до Є. Ківлицького запрошував усіх своїх учнів до себе в гості: «Дорогий Євгеній Олександрович, дуже прошу Вас, Личка, Кардина, Клячіна, Василенка, Піскорського і Голубовського до себе в суботу на вісім годин вечора…» [366, арк. 1].

Досить часто І. Лучицький листувався зі своїми учнями, або ж учні надсилали листи до свого вчителя із проханнями про допомогу, описували власні клопоти та негаразди,шукали поради від наставника. Коли він перебував у закордонному відрядженні у Франції, учні вченого надсилали йому листи, таким чином повідомляли про культурно-освітню та громадську ситуацію в Києві. Також листувалися, коли їхній вчитель був у Києві, а учні – на відстані від свого наставника. Неодноразово В. Піскорський у своїх листах до вченого розповідав про свої наукові праці, київські відомості як науково-літературного, так і приватного значення. В. Піскорський досить часто радився зі своїм вчителем, виконував всі його вказівки, настанови, прохання. Так, у одному із своїх листів від 3 листопада 1898 р. зі Страсбурга учень писав у Київ професору: «Ось уже другий тиждень, як у Страсбурзі, слухав Кнаппа. Як бачите,виконую всі інструкції, які ви мені дали. Захоплений Кнаппом і його учнями. Кнапп читає «Національну економіку» по 5 годин на тиждень, «Грошовий обіг» по 1 годині та по 2 години на тиждень присвячує практичним заняттям. Він не лише доступно пояснює мені, але і запросив працювати в його «лабораторії»…» [362, арк. 1–2].

В іншому листі, від 7 жовтня 1900 р., В. Піскорський з Ніжина писав ученому: «…Із газет дізнався, що ви маєте намір прочитати публічну лекцію «О земельной реформе в Англии». Про себе можу повідомити небагато. Почав друкувати свої праці з історії католицьких кортесів. Праці готові, але друкуються повільно, оскільки не можу сконцентруватися виключно на темі, адже одночасно готуюсь до лекцій та вносили корективи в роботу. З нової історії в цьому році читаю історію XV і XVI ст., з середньої історії – огляд історії Римської імперії в

III–V ст., та історію варварських держав. На семінарських заняттях вивчаємо документи…» [364, арк. 1–2].

А у листі від 5 вересня 1901 р. В. Піскорський з Ніжина писав І. Лучицькому в Київ: «…Один примірник своєї роботи, як було між нами домовлено ще весною, я відправив вам наприкінці липня. Сердечно прошу вас повідомити мені вашу думку про книгу та пошвидше влаштувати диспут» [365, арк. 1].

У цьому ж році, 14 квітня, М. Молчановський надіслав листа до І. Лучицького із Києва в Діжон (Франція), у якому повідомляв про вибори голови історичного товариства Нестора в Києві, розповідав про дрібниці київського життя, наукові справи та про свої особисті справи [371, арк. 1].

Так, із Києва 27 жовтня 1906 р. П. Голубовський надіслав листа І. Лучицькому: «Вибачте, що турбую Вас, без Вас не можу знайти ніякого толку. Весь час хотів поїхати до Вас, але здоров'я погане, що ледве можу ходити на лекції, тому і пишу. Ви мені повідомляли про працю, тобто французький переклад, і що цей переклад знаходиться в нашій університетській бібліотеці. Я не можу цю працю знайти. В каталозі є лише німецький оригінал.…» [370, арк. 1].

Надсилав свої листи до І. Лучицького і В. Мякотін, у яких повідомляв про наукові та освітні новини, місцеві справи. Так, 27 січня 1892 р. надіслав листа із Петербурга до Києва з кількома цікавими новинами: «…Марія Вікторівна хотіла знати, чи існує збір на стипендію імені Софії Ковалевської. Такий збір існує, як повідомила мені Кареєва, влаштований «Обществом для доставления средств Высшим женским Курсам» для збору капіталу на стипендію на курсах, на даний час зібрано близько 2 тисяч рублів. Але цього недостатньо, тому збір продовжується…». Наступною новиною вказано про долю журналу «Северный вестник»: «…Мене просили доставити Вам копію рішення Третейського суду у справі про «Северный вестник». На даний час журнал перебуває у повній власності Гуревича. Оскільки той рухається дещо дивною, на мій погляд, великодушністю…». Ще однією новиною нового року В. Мякотін називає: «…перехід «Русского богатства» в нові руки. Це Вам відомо уже з газет, але через підцензурність цього журналу багато чекати від нього важко…» [372, арк. 1–2].

У одному з листів від 22 березня 1892 р., який зберігається в Інституті рукописів НБУВ ім. В. І. Вернадського, В. Мякотін запрошував свого вчителя до наукової співпраці. У ньому писав: «…Задумана тут одна робота колом осіб, знайомим вам із моїх розповідей, і мені доручили просити вас взяти в ній участь…» [367, арк. 1–2].

А в іншому листі В. Мякотін дає оцінку «Киевского сборника в пользу пострадавших от неурожая» під редакцією І. Лучицького (1892): «…Вийшов він у вас дійсно блискучим, тому він повинен широко піти в публіку. …В цілому навіть відділ російської белетристики не дуже кульгає, хоч по-справжньому його вивчає лише М. Альбов, В. Данченко, В. Короленко та М. Молчановський і не виправдали сподівань та виявились дуже слабкими. А іноземці блискуче справилися, тому науковий розділ вийшов дуже цікавим. Залишається лише вас привітати з благополучним завершенням цієї справи, яка, мабуть, забрала у вас багато часу та праці» [368, арк. 1].

У 1889 р., 11 січня, Д. Петрушевський надсилає із Москви своєму вчителеві науковий звіт та просить дати пораду щодо непростої ситуації, у якій він опинився, а саме писав: «…турбую вас проханням дати мені пораду, як мені вчинити, щоб хоч із невеликою шкодою вийти із важкого становища, оскільки я не встигаю підготуватися до екзамену й хочу просити відстрочки. В Києві я буду в перших числах лютого (1889), тому з тими чи з іншими вашими вказівками, я міг би використати залишок свого часу чи на спеціальні заняття, чи на підготовку до екзаменів…» [369, арк. 2].

Таким чином, у ході здійсненого огляду діяльності учнів ученого стає зрозуміло, що І. Лучицький за багатолітній педагогічний досвід своєї роботи у сфері освіти виховав цілу плеяду видатних діячів культури, освіти та науки, які перейняли його досвід та настанови, що в майбутньому їм дало можливість стати кваліфікованими фахівцями з різних галузей освіти та науки. Багато учнів продовжили вивчати теми з історії західноєвропейських країн, які ще були започатковані їхнім учителем, І. Лучицьким, інші зайнялися педагогічною діяльністю як у Київському університеті Св. Володимира, так і в інших навчальних закладах, викладаючи нову історію.

Висновки до третього розділу

У розділі проаналізовано загальнопедагогічні погляди І. Лучицького; висвітлено особливості його методики викладання історії у вищому навчальному закладі; охарактеризовано та з’ясовано діяльність учнів педагога як послідовників його педагогічних та наукових ідей.

Аналіз педагогічних поглядів І. Лучицького та його методики викладання історії у вищому навчальному закладі свідчать, що постановка і вирішення проблем освіти і виховання дітей та молоді педагогом відбувалися під впливом суперечливої суспільно-політичної

ситуації в Україні другої половини XIX – на початку XX ст., що була складовою Російської імперії. Відсутність українських шкіл, українознавчого елементу в навчально-виховному процесі, віджила догматично-схоластична система навчання – все це спонукало І. Лучицького до праці для створення ефективної системи освіти з використанням методики провідних європейських університетів, розробки та обґрунтування дидактичних і виховних засад ефективного навчально-виховного процесу.

Встановлено, що І. Лучицький висловлював національну ідею як компонент змісту освіти та процесу навчання, обов'язковою вимогою якого мали бути: необхідність удосконалення освітньої справи через обґрунтування і поширення ідеї виняткового значення освіти для розвитку суспільства; побудова навчально-виховного процесу згідно із принципами природовідповідності та народності; забезпечення високого професійного рівня викладача, під яким просвітитель розумів: володіння методикою викладання навчального матеріалу, високий загальний рівень знань, дотримання культури поведінки і спілкування зі студентами, уміння висловлювати думку, здатність доповнювати програмовий матеріал додатковими науковими відомостями задля розширення знань студентів; обов'язковість жіночої освіти; використання у практиці вітчизняної школи зарубіжного освітнього досвіду з метою запозичення кращих освітніх надбань передових країн світу, насамперед, Франції та Німеччини, таким чином формувалася «творча лабораторія вченого», в якій він передавав набутий досвід і методологію дослідження своїм учням, створюючи наукові школи і розвиваючи наукові напрями; використання у навчально-виховному процесі науково розроблених і обґрунтованих методів навчання.

Здійснений аналіз дав можливість зробити висновки, що вчений, орієнтуючись на аудиторію, мав на увазі, насамперед, майбутніх фахівців-істориків, а у процесі читання лекцій застосовував науковий підхід з науковою аргументацією та аналізом історії певної дисципліни. На семінарських заняттях І. Лучицький знайомив студентів із копіями тих рукописних документів, над якими сам працював. Для дослідження студентам учений намагався давати такі теми, які вимагали неодмінного самостійного пошуку потрібного матеріалу. На заняттях у професора студенти самостійно робили висновки щодо поставленої проблеми. Саме така форма здобуття освіти в навчальних закладах України, на думку вченого, мала сприяти розвитку індивідуальних здібностей, пізнавальних можливостей і нахилів студентів, їхньому інтелектуальному розвитку.

З'ясовано, що творча спадщина І. Лучицького, багата на цінні педагогічні ідеї з широкого кола проблем педагогічної науки, була

важливим чинником освітнього відродження у складних умовах соціально-економічного та громадського життя України того періоду. Вчений дбав про постійне підвищення якості освіти, розширення її змісту, введення нових навчальних предметів, зокрема, курсів з історії країн Західної Європи; підвищення якості фахової підготовки викладачів на основі конкуренції знань і вмінь.

Як гідний приклад для наслідування, І. Лучицький сам володів яскравими дидактичними, академічними, перцептивними, мовними, організаторськими та комунікативними здібностями. Це дало змогу вченому виховати цілу когорту учнів, зокрема, С. Глаголеву-Даніні, Є. Ківлицького, М. Молчановського, В. Мякотіна, Д. Петрушевського, В. Піскорського, Є. Тарле, які перейняли його педагогічний хист та дослідницький нахил, а в подальшому стали видатними діячами освіти, науки та блискучими істориками.

Теоретико-методичні імперативи І. Лучицького мали інноваційний характер, відрізнялися демократичністю та гуманізмом, оскільки зорієнтовані були, перш за все, на особистість студента, його повноцінний та максимальний розвиток.

ПІСЛЯМОВА

У монографії наведено теоретичне узагальнення важливого й актуального завдання, що виявляється у розкритті педагогічної та просвітницької діяльності І. Лучицького. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і стали підставою для таких **висновків:**

1. У результаті історіографічного аналізу проблеми та джерельної бази дослідження, а також систематизації архівних джерел встановлено окремі біографічні відомості з життя і творчості І. Лучицького, виокремлено напрями просвітницької діяльності вченого (громадська, благодійна, культурно-освітня), ідейні переконання щодо самобутності української мови, охарактеризовано педагогічні погляди вченого, зміст його редакторсько-публіцистичної праці.

Історіографічний аналіз педагогічної персоналії І. Лучицького здійснено за чотирма хронологічними періодами його педагогічної та просвітницької діяльності у вітчизняній науці: *перший період* (1884–1917) – прижиттєва історіографія, *другий період* (1918–1922) – історіографія часів більшовицької влади; *третій період* (1922–1990) – історіографія радянського періоду; *четвертий період* (1991–2000-і) – історіографія незалежної України.

Для сучасних учених характерним є посилення інтересу до постаті І. Лучицького і прагнення до об'єктивного аналізу його ролі і значення для історії розвитку освіти і науки України. Серед широкого масиву різноманітних праць про І. Лучицького предметом дослідження стали ті, що стосувалися його педагогічної спадщини та просвітницької діяльності.

2. Визначено чотири основних етапи життєдіяльності І. Лучицького:

І етап (1845–1869) – *формування світогляду та особистості педагога*, завдяки чому склалися його самобутні ідейні переконання, негативне ставлення до будь-якої нетерпимості, що стало причиною дослідження становища селян у Малоросії на основі Рум'янцевого опису, а також історичного процесу у Франції та інших країнах;

ІІ етап (1869–1904) – *активна педагогічна та просвітницька діяльність* у Києво-Подільській прогімназії (1869–1870), а згодом у Київському університеті Св. Володимира (1870–1904), що стало причиною формування активної громадянської та культурно-освітньої позиції у відстоюванні національної самосвідомості українського народу;

ІІІ етап (1904–1914) – *ініціативна політична діяльність*, зумовлена обранням його гласним Золотоніського повітового і Полтавського губернського земств та почесним мировим суддею, вступом до

Конституційно-демократичної партії, а у 1907 р. – обранням депутатом до ІІІ Державної думи від міста Києва, де виступав на захист української мови у школах та судах на території з українським населенням;

IV етап (1915–1918) – *період творчої роботи в умовах усамітнення*, в силу того, що в депутатській діяльності І. Лучицький розчарувався, поступово відійшов від політичної діяльності і вийшов з Конституційно-демократичної партії. У 1917 р. через погіршення здоров'я поїхав до себе на хутір Каврай Полтавської губернії, де 22 серпня 1918 р. його не стало.

Виокремлено провідні чинники формування світогляду ученого-просвітника, адже кожний етап життєвої та педагогічної діяльності І. Лучицького: *родина* (етнічне і соціальне середовище, з якого він вийшов, зближення батька з місцевими гебраїстами, равинами, прихильність матері до національних традицій); *культурно-освітнє середовище* (вплив освіти, здобутої у навчальних закладах (Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія, Перша Київська чоловіча гімназія, Київський університет Св. Володимира), вплив визначних громадських діячів); *науково-педагогічні* (творчий доробок українських і зарубіжних учених; науково-пошукова робота з вивчення історії різних країн світу та історії Малоросії; знайомство та співпраця з відомими зарубіжними громадськими, культурними діячами).

Доведено, що характерною рисою І. Лучицького була велика працездатність та вимогливість до себе, бажання культурно-освітнього відродження українського народу.

3. У ході аналізу просвітницької діяльності І. Лучицького схарактеризовано зміст і спрямованість її основних напрямів: *громадсько-просвітницького* (членство у багатьох благодійних товариствах, активна участь у київській Старій Громаді); *публіцистичного* (опублікування статей, що висвітлювали актуальні проблеми тогочасної дійсності на території України та з проблем історії Франції); *редакторського* (літературно-публіцистична діяльність у журналах, газетах другої половини XIX ст.: редагування і видання газети «Киевские Отклики» (1904–1905), «Известия Киевской городской думы» (1905), «Свобода и право» (1906), співпраця у періодичних виданнях «Знание», «Отечественные записки» (1818–1884), «Университетские известия» (1861–1919), «Русское богатство» (1876–1918), «Зоря» (1880–1884), «Исторический вестник» (1880–1917), «Киевская старина» (1882–1906), «Громадська думка» (1905–1906), «Слово» (1907–1909), «Голос минувшего» (1913–1923); *культурно-освітнього* (читання публічних лекцій для південних слов'ян від імені слов'янського комітету, для незаможних та малозабезпечених студентів; рецензування гімнастичних програм, активне сприяння благодійним організаціям Києва та інших

міст щодо допомоги незаможним студентам, допомога єврейським учням, дітям робітників, сиротам, товариству облаштування жител і поліпшення побуту робітничого класу в Києві й інших містах, підтримка руху жінок за право здобути вищу освіту, участь в організації товариства письменності в Києві для освіти малозабезпеченого населення). Коли Росію охопив голод, І. Лучицький і В. Науменко, за безоплатної участі вітчизняних і закордонних діячів, видали «Киевский сборник в пользу пострадавших от неурожая» (1892), кошти від продажу якого віддали голодуючим. Будучи членом ІІІ Державної думи від Києва (1907–1912 рр.), став активним борцем за українську мову: неодноразово виступав у Думі за українізацію народної освіти в Україні; на захист інтересів української школи; за ведення навчання українською мовою у школах місцевостей з малоросійським (українським) населенням; видання підручників рідною мовою; ведення справ у судах та інших установах українською мовою. Вчений був патріотично налаштований на розвиток української мови серед усього населення.

4. Розкрито загальнопедагогічні погляди І. Лучицького: виступав за реорганізацію освітніх закладів відповідно до національних особливостей українського народу; за обов’язкову жіночу освіту; використання у практиці вітчизняної школи зарубіжного досвіду з метою запозичення кращих освітніх надбань прогресивних країн світу, зокрема Франції та Німеччини; використання у навчально-виховному процесі теоретично розроблених і науково обґрунтованих методів навчання; удосконалення освітньої справи через обґрунтування і поширення ідеї виняткового значення освіти для розвитку суспільства; за необхідність розвитку народної освіти з національним спрямуванням, що передбачало б розвиток української мови, викладання рідною мовою у школах, видання підручників та періодики українською мовою.

Висвітлено особливості методики викладання історії у вищому навчальному закладі І. Лучицьким, який у процесі читання лекцій застосовував науковий підхід з науковою аргументацією та аналізом історії певної дисципліни, під час семінарських занять знайомив студентів із копіями тих рукописних документів, над якими сам працював; для дослідження пропонував студентам теми, які вимагали неодмінного самостійного пошуку потрібного матеріалу та самостійних висновків щодо поставленої проблеми. Саме така форма здобуття освіти в навчальних закладах України, на думку вченого, мала сприяти розвитку індивідуальних здібностей, пізнавальних можливостей і нахилів студентів, їхньому інтелектуальному розвитку.

З’ясовано, що творча спадщина І. Лучицького, багата на цінні педагогічні ідеї з широкого кола проблем педагогічної науки, була

важливим чинником освітнього відродження у складних умовах соціально-економічного та громадського життя України того періоду. Вчений дбав про постійне підвищення якості освіти, розширення її змісту, введення нових навчальних предметів, зокрема, курсів з історії країн Західної Європи; підвищення якості фахової підготовки викладачів на основі конкуренції знань і вмінь.

Як гідний приклад для наслідування, І. Лучицький сам володів яскравими дидактичними, академічними, перцептивними, мовними, організаторськими та комунікативними здібностями. Це дало змогу вченому виховати цілу когорту учнів, зокрема, С. Глаголеву-Даніні, Є. Ківлицького, М. Молчановського, В. Мякотіна, Д. Петрушевського, В. Піскорського, Є. Тарле, які перейняли його педагогічний хист та дослідницький нахил, а в подальшому стали видатними діячами освіти, науки та блискучими істориками.

Проте здійснене дослідження не вичерпує усієї проблематики педагогічної та просвітницької спадщини І. Лучицького. Перспективним напрямом наукового розгляду є його внесок у вивчення української історії. Предметом окремої наукової розвідки може бути порівняльний аналіз педагогічних ідей І. Лучицького та інших вітчизняних і зарубіжних педагогів розглядуваної історичної доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ALMAMATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади : [у 3 кн.] / [упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський]. – К. : Прайм, 2000. – Кн. 1: Університет Св. Володимира між двома революціями. – К. : Прайм, 2000. – 697 с.
2. Анрі Се. Чем экономическая и социальная история Франции в XVIII в. Обязана трудам Лучицкаго? / Анрі Се // Научный исторический журнал. – 1914. – № 4. – С. 22–28.
3. Арсеньев К. К. Католическая лига и кальвинисты во Франции: рецензия на книгу Лучицкого / К. К. Арсеньев // Вестник Европы. – 1877. – книга 10. – С. 554–581.
4. Арсеньев К. К. Католическая лига и кальвинисты во Франции: рецензия на книгу Лучицкого / К. К. Арсеньев // Вестник Европы. – 1877. – книга 11. – С. 187–201.
5. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – початок XX століття) / Л. Д. Березівська. – К. : Молодь, 1999. – 192 с.
6. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / [составлен и издан под ред. ординарного проф. В. С. Иконникова] – К. : Типография императорского университета Св. Владимира, 1884. – 818 с.
7. Большая Советская Энциклопедия / отв. ред. Б. А. Введенский. – Москва, 1956. – Т. 41. – С. 626.
8. Большая Советская Энциклопедия / отв. ред. Б. А. Введенский. – Москва, 1954. – Т. 25. – С. 489.
9. Буды С. Памятник Т. Г. Шевченку / С. Буды // Украинская жизнь. – 1912. – № 3. – С. 24–37.
10. Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века / В. П. Бузескул. – К. : НАН Украины, Ин-т востоковедения им. А. Крымского, 2004. – Ч. 1. – 317 с.
11. Бутенко В. А. Наука новой истории в России / В. А. Бутенко // Анналы. – 1922. – № 2. – С. 129–167.
12. Василенко К. П. Статті. Спогади. Листування : [у 2 ч.] / К. П. Василенко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2002. – Ч. 1. – 269 с.
13. Вищі жіночі курси в Києві // Свобода і право. – 1906. – № 40. – С. 36.
14. Высшие женские курсы // Киевская речь. – 1906. – № 42. – С. 23.
15. В. Сл. и Ф-ко Ф. Из Подольской старины / В. Сл. и Ф. Ф-ко // Русская старина. –1911. – Т. 147, (сентябрь). – С. 385–399.
16. Громадська думка. – 1906. – № 9. – С. 28

17. Грушевський О. Пам’яті професора І. В. Лучицького / О. Грушевський // Наше минуле. – 1918. – № 3. – С. 100 –105.
18. Д-ка Д. Украинское Ученое Общество в Киеве / Д. Д-ка // Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 70–71.
19. Драгоманов М. Мнение доцентов Фортинского и Драгоманова о сочинениях магистра Лучицкого / М. Драгоманов // Университетские известия. – 1874. – № 7. – С. 49–56.
20. Закрытие съезда земских и городских деятелей // Киевские отклики. – 1905. – № 314. – С. 12.
21. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / голов. ред. Володимир Кубійович. – Париж-Нью-Йорк : Молоде життя, 1959. – Т. 3. – С. 996.
22. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / голов. ред. Володимир Кубійович. – Париж-Нью-Йорк : Молоде життя, 1962. – Т. 4. – С. 1389.
23. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / голов. ред. Володимир Кубійович. – Париж-Нью-Йорк : Молоде життя, 1966. – Т. 5. – С. 1671.
24. Записка о состоянии и деятельности императорского университета Св. Владимира // Университетские известия. – 1888. – № 1. – С. 26–27.
25. Записка о состоянии и деятельности императорского университета Св. Владимира // Университетские известия. – 1889. – № 1. – С. 3–25.
26. Записка о состоянии и деятельности императорского университета Св. Владимира в 1889 году // Университетские известия. – 1890. – № 1. – С. 11.
27. Записка о состоянии и деятельности императорского университета Св. Владимира в 1891 году // Университетские известия. – 1892. – № 2. – С. 11.
28. Записка о состоянии и деятельности императорского университета Св. Владимира в 1893 году // Университетские известия. – 1894. – № 3. – С. 41–63.
29. З іменем Святого Володимира: [у 2 кн.] / [упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський]. – К. : Заповіт, 1994. – Кн. 1. – 1994. – 398 с.
30. З іменем Святого Володимира: [у 2 кн.] / [упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський]. – К. : Заповіт, 1994. – Кн. 2. – 1994. – 453 с.
31. Иванов Ю. Ф. Жизнь и судьба украинского историка Н. В. Молчановского / Ю. Ф. Иванов // Вопросы истории. – 2008. – № 1. – С. 158–166.
32. Иванов Ю. Ф. И. В. Лучицкий – выдающийся ученый педагог и общественный деятель / Ю. Ф. Иванов // Вопросы истории. – 2000. – № 2. – С. 150–161.

33. Из жизни партии // Свобода и право. – 1906. – № 32. – С. 17.
34. Избирательная компания в Киеве // Киевская заря. – 1906. – № 10. – С. 3.
35. Історія Київського університету. 1834–1959 / [під ред. О. З. Жмудського]. – М., 1959. – 631 с.
36. Іван Лучицький. Історик-українець європейської слави // Нова зоря. – 1928. – № 69. – С. 6.
37. Кальницкий М. Выборы по-киевски / М. Кальницкий // Газета по-киевски. – 2004. – 23 декабря. – С. 35.
38. Кареєв М. І. Пятьдесят лет научной работы И. В. Лучицкого / М. І. Кареєв // Научный исторический журнал. – 1914. – № 4. – С. 1–5.
39. Кареєв М. І. И. Лучицкий. – В кн. : Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. – С-П., 1896. – Т. 18. – С. 125–126.
40. Кареев М. И. Памяти двух историков (В. И. Герье и И. В. Лучицкий) / М. И. Кареев // Анналы. – 1922. – № 1. – С. 155–174.
41. Кареев М. И. Памяти ушедших. И. В. Лучицкий / М. И. Кареев // Голос минувшего. – 1920. – № 1. – С. 154–158.
42. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) / О. Ф. Кістяківський // Текст : [в 2 т.] / [упорядник В. С. Шандра]. – К. : НАН України, Ін-т укр. археографії, 1994. – Т. 1 : Щоденник (1874–1879). – 1994. – 647 с.
43. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) / О. Ф. Кістяківський // Текст : [в 2 т.] / [упорядник В. С. Шандра]. – К. : НАН України, Ін-т укр. археографії, 1994. – Т. 2 : Щоденник (1880-1885). – 1995. – 583 с.
44. Киевская Старина. – 1888. – № 1–3. – С. 3–10.
45. Киевская Старина. – 1891. – № 2. – С. 300–301.
46. Киевская Старина. – 1894. – № 4. – С. 2.
47. К избранию в члены государственной думы от г. Киева Ф. Р. Штейнгеля // Свободная мысль. – 1906. – № 34. – С. 3.
48. Клячін В. П. – В кн. : Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. – С-П., 1895. – Т. 15. – С. 448.
49. Конференція конституційно-демократичної партії // Рада. – 1912. – 17 травня. – С. 1.
50. Коляда Н. М. Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. М. Коляда. – К., 2004. – 22 с.
51. Коник О. О. Селянські депутати з України в Державних думах Російської імперії / О. О. Коник // «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.) : колективна монографія [за ред. В. Сарбей]. – К., 1999. – Ч. 3. – С. 445–470.

52. Коник О. О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.) : монографія // О. О. Коник ; наук. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – 454 с.
53. Лаппо-Данилевский А., Дьяконов М., Янжул И. И. В. Лучицкий / А. Лаппо-Данилевский, М. Дьяконов, И. Янжул // Известия императорской академии наук. – 1909. – № 2. – С. 114–115.
54. Лекция профессора И. В. Лучицкаго // Киевский голос. – 1907. – № 100. – С. 2.
55. Лица, которым разрешалось и поручалось чтение обязательных и публичных лекций // Университетские известия. – 1887. – № 4. – С. 12–15.
56. Личный состав императорского университета Св. Владимира к 1 маю 1907 года // Университетские известия. – 1907. – № 12. – С. 4.
57. Логунова Н. А. Наукова та громадсько-політична діяльність І. В. Лучицького : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Логунова Наталія Анатоліївна. – Київ, 2006. – 205 с.
58. Лозова В. І. Лекції з педагогіки вищої школи : навчальний посібник / [за ред. В. І. Лозової]. – 2-е вид. – Харків : «ОВС», 2010. – 480 с.
59. Лучицкий И.Отношение истории к науке об обществе / И. Лучицкий // Знание. – 1875. – № 1. – С. 1–43.
60. Лучицкий И. Адам Фергюсон и его историческая теория / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1868. – № 9. – С. 1–27.
61. Лучицкий И. Общинное землевладение в Малороссии. Золотоношский уезд Полтавской губернии / И. Лучицкий // Устои. – 1882. – № 7. – С. 39–61.
62. Лучицкий И. Следы общинного землевладения в Левобережной Украине в XVIII веке / И. Лучицкий // Отечественные записки. – 1882. – № 11. – С. 91–116.
63. Лучицкий И. Крестьянская поземельная собственность во Франции до революции, и продажа национальных имуществ / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1896. – № 3. – С. 1–65.
64. Лучицкий И. Историческая семинария Вуттке в Лейпциге: отчет о занятиях магистра Лучицкого / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1874. – № 2. – С. 1–68.
65. Лучицкий И. Отчет о занятиях за границею / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1874. – № 5. – С. 293–322.
66. Лучицкий И. Очерк истории Монтобана: отчет о занятиях за границею / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1874. – № 8. – С. 644–658.

67. Лучицкий И. Очерк истории Монтобана. Монтобан в 17 и 18 веках: отчет о занятиях за границею / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1874. – № 9. – С. 681–689.
68. Лучицкий И. Письмо тулузского рабочего о Петре Великом / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1875. – № 2. – С. 58–59.
69. Лучицкий И. История средних веков. Университетские чтения профессора Н. Осокина и учебник истории профессора А. Трачевского / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1889. – № 11. – С. 215–252.
70. Лучицкий И. История крестьянской реформы в Западной Европе с 1789 года. Глава 1. Крестьянский вопрос в экономической литературе XVIII века / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1878. – № 10. – С. 493–520.
71. Лучицкий И. История крестьянской реформы в Западной Европе с 1789 года. Глава 1. Крестьянский вопрос в экономической литературе XVIII века / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1878. – № 11. – С. 527–579.
72. Лучицкий И. История крестьянской реформы в Западной Европе с 1789 года. Глава 2. Крестьянская реформа в XVIII веке / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1878. – № 12. – С. 595–614.
73. Лучицкий И. История крестьянской реформы в Западной Европе с 1789 года / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1879. – № 2. – С. 86–114.
74. Лучицкий И. Провинциальные собрания во Франции при Людовике XVI и их политическая роль / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1879. – № 3. – С. 155–183.
75. Лучицкий И. Провинциальные собрания во Франции при Людовике XVI и их политическая роль / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1879. – № 5. – С. 237–248.
76. Лучицкий И. Гетьман Мазепа и остерська общая земля (или история землевладения в Левобережной Украине) / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1892. – № 1. – С. 110–118.
77. Лучицкий И. Бегетрии. Очерк из истории испанских учреждений / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1882. – № 10. – С. 404–418.
78. Лучицкий И. Бегетрии. Очерк из истории испанских учреждений / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1883. – № 1. – С. 21–29.
79. Лучицкий И. Сборник материалов для истории общественных земель и угодий в Левобережной Украине / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1883. – № 2. – С. 1–24.
80. Лучицкий И. Сборник материалов для истории общественных земель и угодий в Левобережной Украине / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1883. – № 3. – С. 25–40.

81. Лучицкий И. Сборник материалов для истории общественных земель и угодий в Левобережной Украине / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1883. – № 4. – С. 41–64.
82. Лучицкий И. Сборник материалов для истории общественных земель и угодий в Левобережной Украине / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1883. – № 5. – С. 65–80.
83. Лучицкий И. Сборник материалов для истории общественных земель и угодий в Левобережной Украине / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1883. – № 7. – С. 81–112.
84. Лучицкий И. Сборник материалов для истории общественных земель и угодий в Левобережной Украине / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1883. – № 12. – С. 121–160.
85. Лучицкий И. Сборник материалов для истории общественных земель и угодий в Левобережной Украине / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1884. – № 3. – С. 161–240.
86. Лучицкий И. Сборник материалов для истории общественных земель и угодий в Левобережной Украине / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1884. – № 4. – С. 241–272.
87. Лучицкий И. Сборник материалов для истории общественных земель и угодий в Левобережной Украине / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1884. – № 5. – С. 1–42.
88. Лучицкий И. Очерк развития исторической науки в Швеции / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1885. – № 4. – С. 163–188.
89. Лучицкий И. Очерк развития исторической науки в Швеции / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1885. – № 5. – С. 207–232.
90. Лучицкий И. Джордано Бруно / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1885. – № 5. – С. 83–102.
91. Лучицкий И. Рабство и русские рабы во Флоренции в XIV и XV веках / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1885. – № 11. – С. 361–384.
92. Лучицкий И. Рабство и русские рабы во Флоренции в XIV и XV веках / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1885. – № 12. – С. 385–418.
93. Лучицкий И. Русские рабы и рабство в Руссильоне в XIV и XV веках / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1886. – № 11. – С. 191–219.
94. Лучицкий И. Труды А. Ф. Кистяковскаго в области истории и обычного права / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1895. – № 1. – С. 64–87.
95. Лучицкий И. К истории казачества в начале XVIII века / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1891. – № 3. – С. 506–508.

96. Лучицкий И. Киев в 1766 году / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1888. – № 1. – С. 1–74.
97. Лучицкий И. К истории торговли в Малороссии XVIII века / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1894. – № 4. – С. 155–158.
98. Лучицкий И. Новые исследование по истории крестьян во Франции / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1896. – № 8. – С. 73–132.
99. Лучицкий И. Приложение к отчету о заграничной командировке / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1899. – № 3. – С. 49–88.
100. Лучицкий И. Крестьянское землевладение во Франции на кануне революции. Отчет о заграничной командировке в 1897 году / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1899. – № 6. – С. 29–79.
101. Лучицкий И. Приложение к отчету о заграничной командировке в 1897 году / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1899. – № 7. – С. 1–43.
102. Лучицкий И. Крестьянское землевладение во Франции на кануне революции. Отчет о заграничной командировке в 1897 году / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1899. – № 8. – С. 81–133.
103. Лучицкий И. Крестьянское землевладение во Франции на кануне революции. Отчет о заграничной командировке в 1897 году / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1899. – № 9. – С. 135–177.
104. Лучицкий И. Крестьянское землевладение во Франции на кануне революции. Отчет о заграничной командировке в 1897 году / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1899. – № 11. – С. 179–208.
105. Лучицкий И. Крестьянское землевладение во Франции на кануне революции. Отчет о заграничной командировке в 1897 году / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1899. – № 12. – С. 209–261.
106. Лучицкий И. Крестьяне и крестьянская реформа в Восточной Австрии / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1901. – № 3. – С. 313–351.
107. Лучицкий И. Крестьяне и крестьянская реформа в восточной Австрии / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1901. – № 5. – С. 214–226.
108. Лучицкий И. По поводу одного научного открытия / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1900. – № 4. – С. 127–138.
109. Лучицкий И. Максимилиан I и его реформы в Австрийских землях / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1887. – № 4. – С. 1–48.
110. Лучицкий И. А. Лазаревский. Описание старой Малороссии / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1889. – № 12. – С. 283–297.
111. Лучицкий И. Рецензия на сочинения магистра Н. Любовича. Начало католической реакции и упадок реформации в Польше / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1891. – № 3. – С. 55–56.

112. Лучицкий И. Вопрос о населенности германских городов в XIV и XV веках / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1893. – № 2. – С. 205–256.
113. Лучицкий И. Вопрос о населенности германских городов в XIV и XV веках / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1893. – № 12. – С. 257–268.
114. Лучицкий И. Рабочее население и экономическая политика германских городов в XV и XVI веках по вопросу о потреблении мяса / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1894. – № 3. – С. 17–63.
115. Лучицкий И. Вопрос о крестьянской поземельной собственности во Франции до революции, и продажа национальных имуществ / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1895. – № 1. – С. 1–42.
116. Лучицкий И., Фортинский Ф. Рецензия на роботу В. Пискорскаго. Кастильские кортесы в переходную эпоху от средних веков к новому времени / И. Лучицкий, Ф. Фортинский // Университетские известия. – 1898. – № 4. – С. 1–5.
117. Лучицкий И. Крестьянское землевладение во Франции накануне революции / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1898. – № 5, 8. – С. 1–28.
118. Лучицкий И. Рецензия на сочинения Е. В. Тарле. Общественные воззрения Томаса Мора в связи с экономическим состоянием Англии его времени и на сочинения В. К. Пискорского. Крепостное право в Каталонии в средние века / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1901. – № 12. – С. 1–11.
119. Лучицкий И. Мишель Лопиталь и его деятельность по отношению к французским религиозным партиям XVI века / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1870. – № 10. – С. 1–28.
120. Лучицкий И. Генерал Монк / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1870. – № 11. – С. 1–14.
121. Лучицкий И. Феодальная аристократия и кальвинисты во Франции. От Варфоломеевской ночи до мира в Шатенуа / И. Лучицкий // Университетские известия. – 1870. – № 12. – С. 1–36.
122. Лучицкий И. Проповедник религиозной терпимости в XVI веке. Очерк общественных и литературных нравов в XVI веке / И. Лучицкий // Русское богатство. – 1894. – № 7. – С. 120–141.
123. Лучицкий И. Проповедник религиозной терпимости в XVI веке / И. Лучицкий // Русское богатство. – 1894. – № 8. – С. 18–49.
124. Лучицкий И. К вопросу о крестьянском землевладении во Франции до и во время революции. Ответ М.М. Ковалевскому / И. Лучицкий // Новое Слово. – 1896. – № 1. – С. 63–89.

125. Лучицкий И. Огораживания земель и Общество охраны общинных земель в Англии / И. Лучицкий // Русское богатство. – 1896. – № 11. – С. 52–81.
126. Лучицкий И. Поземельная община в Пиренеях / И. Лучицкий // Отечественные записки. – 1883. – № 9. – С. 57–78.
127. Лучицкий И. Поземельная община в Пиренеях / И. Лучицкий // Отечественные записки. – 1883. – № 10. – С. 467–506.
128. Лучицкий И. Поземельная община в Пиренеях / И. Лучицкий // Отечественные записки. – 1883. – № 12. – С. 415–442.
129. Матрос О. О. Іван Васильович Лучицький – педагог, просвітник та громадський діяч / Ольга Матрос // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. праць Уманського держ. пед. уні-тету імені Павла Тичини / [гол. ред. : Н. С. Побірченко]. – Умань : ПП Жовтий. – 2011. – Вип. 3. – С. 284–289.
130. Матрос О. О. Іван Васильович Лучицький – викладач Київського університету Святого Володимира / Ольга Матрос // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць Харківського національного пед. уні-тету імені Г. С. Сковороди / за заг. редакцією академіка І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – Харків : 2011. – С. 146–152.
131. Матрос О. О. І. В. Лучицький у змаганнях за українську мову / Ольга Матрос // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Пед. науки. – Луганськ, 2011. – № 20 (231). – С. 284–289.
132. Матрос О. О. Педагогічна та просвітницька діяльність Івана Васильовича Лучицького / Ольга Матрос // Удосконалення форм і методів підготовки професійно компетентних працівників освіти : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. Л. І. Прокопенка. – Черкаси : Вид. відділ ЧПУ ім. Б. Хмельницького. – 2011. – С. 74–76.
133. Матрос О. О. Громадська та культурно-освітня діяльність І. В. Лучицького у контексті просвітницького руху в Україні (кінець XIX – початок XX століття) / Ольга Матрос // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. : Н. С. Побірченко]. – Умань : ПП Жовтий. – 2012. – Вип. 43. – Ч. 2. – С. 287–293.
134. Матрос О. О. Педагогічне краєзнавство Черкащини у підготовці видатних освітян: І. В. Лучицький / Ольга Матрос // Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дністровського межиріччя : зб. наук. праць / відп. ред. В. І. Марочко, А. Г. Морозов. – Умань : ПП Жовтий, 2012. – С. 444–448.

135. Матрос О. О. Редакторська та публіцистична діяльність І.В. Лучицького на шпальтах періодичних видань кінця XIX – початку XX століття / Ольга Матрос // Пріоритети української науки і техніки : збірник матеріалів конференції / редкол. : О. Я. Пилипчук (від. ред.) [та ін.] – Київ, 2012. – С. 185–189.
136. Матрос О. О. Методичні аспекти у педагогічній діяльності І. Лучицького (друга половина XIX – початок XX століття) / Ольга Матрос // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія : збірник статей. – Ялта, 2013. – Вип. 40. – Ч. 2. – С. 133–138.
137. Матрос О. О. Педагогічна діяльність І. В. Лучицького в навчальних закладах освіти у кінці XIX – початок XX століття / Ольга Матрос // Наукові записки : зб. наук. праць Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Серія : Педагогічні науки / [науковий ред. : В. В. Радул]. – Кіровоград, 2013.– Вип. 122. – С. 234–241.
138. Матрос О. О. Постать Івана Васильовича Лучицького в історіографії / Ольга Матрос // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА. – 2013. – Вип. 15. – С. 441–444.
139. Матрос О. О. Проблеми освіти і виховання дітей і молоді у творчій спадщині І. Лучицького / Ольга Матрос // Права дитини: від витоків до сьогодення : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / редкол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.] – Умань, 2013. – С. 107–109.
140. Матрос О. О. Вивчення Іваном Васильовичем Лучицьким досвіду навчання історії у закордонних віжрядженнях / Ольга Матрос / Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. : Н. С. Побірченко]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – Вип. 10. – Ч. 1. – С. 267–273.
141. Матрос О. О. Формирование мировоззрения и личности Ивана Лучицкого как педагога (1845–1869) / Ольга Матрос // Вестник Академии знаний. – Краснодар, 2013. – № 3 (6). – С. 138–141.
142. Матрос О. О. Діяльність Івана Васильовича Лучицького в третій Державній думі як невід'ємна сторінка в історії України / Ольга Матрос // Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності : зб. тез міжнародної науково-практ. конф. – Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2014. – С. 15–19.
143. Матрос О. О. Учень Івана Лучицького – Володимир Піскорський як вихованець нових методів навчання за західноєвропейським зразком /

Ольга Матрос // Актуальні питання сучасної педагогіки : зб. тез міжнародної науково-практ. конф. – Львів : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 24–28.
144. Матрос О. О. Використання проблемного підходу до викладання історії у Київському університеті Св. Володимира професором Іваном Лучицьким / Ольга Матрос // Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті : зб. тез міжнародної науково-практ. конф. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 39–42.
145. Модестов В. И. В Казани и в Киеве (1867–1877) / В. И. Модестов // Исторический вестник. – 1885. – № 12. – С. 588–605.
146. Мякотін В. Л. Труды И. В. Лучицкого по малорусской истории / В. Л. Мякотін // Научный исторический журнал. – 1914. –№ 4. – С.17–21.
147. Мякотин В. Крестьянское землевладение в полтавском уезде в 1767 году (Сборник в пользу недостаточных студентов университета Св. Владимира под редакцией И. В. Лучицкого и Н. И. / В. Мякотин // Киевская старина. – 1896. – № 3. – С. 107–134.
148. Науменко В. П. Киевский сборник в пользу пострадавших от неурожая. Под редакцией И. Лучицкаго / В. Науменко // Киевская старина. – 1892. – № 7. – С. 130–139.
149. Новікова О. О. Втрачений світ / О. О. Новікова // Дзеркало тижня. – 2005. – № 30. – 38 с.
150. Новікова О. О. В. К. Піскорський / О. О. Новікова // Український історичний журнал. – 1992. – № 6. – С. 95–102.
151. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1874–1875 учебного года // Университетские известия. – 1874. – № 12. – С. 27.
152. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1875–1876 учебного года // Университетские известия. – 1875. – № 12. – С. 32.
153. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1876–1877 учебного года // Университетские известия. – 1876. – № 7. – С. 39.
154. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в первом полугодии 1877–1878 учебного года // Университетские известия. – 1877. – № 7. – С. 60.
155. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1877–1878 учебного года // Университетские известия. – 1877. – № 12. – С. 54.
156. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в первом полугодии 1878–1879 учебного года // Университетские известия. – 1878. – № 7. – С. 28.

157. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1878–1879 учебного года // Университетские известия. – 1878. – № 12. – С.17.
158. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в первом полугодии 1879–1880 учебного года // Университетские известия. – 1879. – № 7. – С. 54.
159. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1879–1880 учебного года // Университетские известия. – 1879. – № 12. – С. 60.
160. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в первом полугодии 1880–1881 учебного года // Университетские известия. – 1880. – № 7. – С. 24.
161. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1880–1881 учебного года // Университетские известия. – 1880. – № 12. – С. 42.
162. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в первом полугодии 1881–1882 учебного года // Университетские известия. – 1881. – № 6. – С. 84.
163. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1881–1882 учебного года // Университетские известия. – 1881. – № 12. – С. 169.
164. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в первом полугодии 1882–1883 учебного года // Университетские известия. – 1882. – № 7–10. – С. 82–83, 220.
165. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1882–1883 учебного года // Университетские известия. – 1882. – № 12. – С. 22.
166. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в первом полугодии 1883 года // Университетские известия. – 1883. – № 7. – С. 29.
167. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в первом полугодии 1884–1885 учебного года // Университетские известия. – 1884. – № 7. – С. 28.
168. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1884–1885 учебного года // Университетские известия. – 1884. – № 12. – С. 32.
169. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в первом полугодии 1885–1886 учебного года // Университетские известия. – 1885. – № 7. – С. 4–5.
170. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира во втором полугодии 1885–1886 учебного года // Университетские известия. – 1885. – № 12. – С. 4.

171. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в весеннее полугодие 1886–1887 учебного года // Университетские известия. – 1886. – № 7. – С. 20.
172. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в весеннее полугодие 1887 года // Университетские известия. – 1886. – № 12. – С. 4.
173. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в весеннее полугодие 1888 года // Университетские известия. – 1887. – № 12. – С. 26.
174. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в осеннее полугодие 1888 года // Университетские известия. – 1888. – № 7. – С. 5–6.
175. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в весеннее полугодие 1889 года // Университетские известия. – 1888. – № 12. – С. 1–5.
176. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в весеннее полугодие 1890 года // Университетские известия. – 1889. – № 12. – С. 23.
177. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира в осеннее полугодие 1889 года // Университетские известия. – 1889. – № 8. – С. 21.
178. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1890–1891 учебный год // Университетские известия. – 1890. – № 8. – С. 5.
179. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1891–1892 учебный год // Университетские известия. – 1891. – № 8. – С. 29.
180. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на весенннее полугодие 1892 учебного года // Университетские известия. – 1892. – № 1. – С. 15.
181. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1892–1893 учебный год // Университетские известия. – 1892. – № 8. – С. 5–6.
182. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1893–1894 учебный год // Университетские известия. – 1893. – № 8. – С. 23.
183. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1894–1895 учебный год // Университетские известия. – 1894. – № 10. – С. 5.
184. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1899–1896 учебный год // Университетские известия. – 1895. – № 9. – С. 5.
185. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на весенннее полугодие 1896 учебного года // Университетские известия. – 1896 – № 2. – С. 27.
186. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1896–1897 учебный год // Университетские известия. – 1896. – № 10. – С. 25.
187. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1897–1898 учебный год // Университетские известия. – 1897. – № 10. – С. 5.
188. Об ученой деятельности професоров и преподавателей // Университетские известия. – 1898. – № 3. – С. 50.

189. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1899–1900 учебный год // Университетские известия. – 1899. – № 8. – С. 30.
190. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1900–1901 учебный год // Университетские известия. – 1900. – № 10. – С. 6–7.
191. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1901–1902 учебный год // Университетские известия. – 1901. – № 9. – С. 6.
192. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1902–1903 учебный год // Университетские известия. – 1902. – № 9. – С. 8–9.
193. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1903–1904 учебный год // Университетские известия. – 1903. – № 10. – С. 6.
194. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1904–1905 учебный год //Университетские известия. – 1904. – № 9. – С. 13.
195. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1905–1906 учебный год // Университетские известия. – 1905. – № 9. – С. 14.
196. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на 1906–1907 учебный год // Университетские известия. – 1906. – № 10. – С. 24.
197. Обозрение преподавания в университете Св. Владимира на осень 1907 года // Университетские известия. – 1907. – № 10. – С. 8.
198. Онопрієнко В. І. Владимир Иванович Лучицкий 1877–1949 / В. І. Онопрієнко ; [отв. ред. И. И. Мочалов]. – М. : Наука, 2004. – 283 с. : іл. – (Серія «Научно-биографическая литература» / РАН).
199. Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1896 г. – Киев : Типография императорского университета Св. Владимира Н. Т. Корчака-Новицкого, 1897. – 45 с.
200. Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1897 г. – Киев :Типография императорского университета Св. Владимира Н. Т. Корчака-Новицкого, 1898. – 48 с.
201. Перечень сочинений и статей напечатанных в 1895 году профессорами и приват доцентами университета Св. Владимира // Университетские известия. – 1896. – № 5. – С. 18.
202. Перечень сочинений и статей напечатанных в 1896 году профессорами и приват доцентами университета Св. Владимира // Университетские известия. – 1897. – № 7. – С. 15.
203. Перечень сочинений и статей напечатанных в 1899 году профессорами и приват доцентами университета Св. Владимира // Университетские известия. – 1900. – № 4. – С. 42.
204. Перечень сочинений и статей напечатанных в 1900 году профессорами и приват доцентами университета Св. Владимира // Университетские известия. – 1901. – № 12. – С. 17.

205. Перечень сочинений и статей напечатанных в 1901 году профессорами и приват доцентами университета Св. Владимира // Университетские известия. – 1904. – № 7. – С. 38.
206. Перечень сочинений и статей напечатанных в 1902 году профессорами и приват доцентами университета Св. Владимира // Университетские известия. – 1904. – № 12. – С. 54.
207. Петров Є. Исследования И. В. Лучицкого по социальной истории Франции в эпоху религиозных войн / Є. Петров // Научный исторический журнал. – 1914. –№ 4. – С. 9–17.
208. Петрушевський Д. М. – В кн. : Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. – С-П., 1898. – Т. 23а. – С. 479.
209. Піскорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / В. К. Піскорський ; упоряд. О. О. Новікова, І. С. Пічугіна ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : Відродження, 1997. – 352 с.
210. Побірченко Н. С. Педагогічна та просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття : [у 2 кн.] / Н. С. Побірченко. – К. : Наук. світ, 2000. – Кн.1 : Київська громада. – 307 с.
211. Побірченко Н. С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття): Монографія. – К.: Науковий світ, 2002. – 331с.
212. Політична історія України XX ст.: [у 6 т.] / редкол.: І. Ф. Курас [та ін.]. – К. : Генеза, 2002-2003. – Т.1 : На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.). – 2002. – 424 с.
213. Попович М.В. Нариси історії культури України / М. В. Попович. – 2-е вид., випр. – К. : «АртЕк», 2001. – 728 с.
214. Потульницький В. А. Українська та світова історична наука / В. А. Потульницький // Український історичний журнал. – 2000. – № 2. – С. 27–47.
215. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 23 октября 1870 года // Университетские известия. – 1871. – № 1. – С. 30–33.
216. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 19 ноября 1871 года //Университетские известия. – 1872. – № 1. – С. 35–39.
217. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 24 сентября 1876 года и обзор преподавания во втором полугодии 1876–1877 учебного года // Университетские известия. – 1876. – № 12. – С. 53–94.

218. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 18 мая 1877 года // Университетские известия. – 1877. – № 6. – С. 42–58.
219. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 29 марта 1878 года // Университетские известия. – 1878. – № 6. – С. 4–9.
220. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 7 декабря 1879 года //Университетские известия. – 1880. – № 3. – С. 49–52.
221. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 16 января 1881 года // Университетские известия. – 1881. – № 4. – С. 2–3.
222. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 5 марта 1882 года // Университетские известия. – 1882. – № 6. – С. 10.
223. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 26 ноября 1882 года // Университетские известия. – 1883. – № 2. – С. 9.
224. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 29 октября 1893 года // Университетские известия. – 1895. – № 1. – С. 5–20.
225. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 24 февраля 1895 года // Университетские известия. – 1897. – № 8. – С. 2.
226. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 1 ноября 1896 года // Университетские известия. – 1898. – № 5. – С. 5–17.
227. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 15 февраля 1900 года // Университетские известия. – 1901. – № 11. – С. 4.
228. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 28 февраля 1901 года // Университетские известия. – 1902. – № 8. – С. 3–43.
229. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) К. – Інститут історії України НАН України. – 2003. – 343 с.
230. Русова С. Мої спомини / С. Русова. – К. : Україна-Віта, 1996. – 208 с.
231. Русская женщина в до-монгольский период. Историческое исследование А. Добрякова // Киевлянин. – 1864. – № 63. – С. 1.
232. Русская женщина в до-монгольский период. Историческое исследование А. Добрякова // Киевлянин. – 1864. – № 64. – С. 1.

233. Садовський В.Украинский вопрос в третьей Думе / В. Садовський // Украинская жизнь. – 1912. – № 5. – С. 17–27.
234. Сарбей В. Г.Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
235. Самійленко В. І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / В. І. Самійленко / [вступ. ст., упорядкув. і прим. М. Г. Чорнопикого]. – К. : Наук. думка, 1990. – 608 с.
236. Сейко Н. А. Доброчинність у сфері освіти (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ : монографія / Наталія Андріївна Сейко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 448 с.
237. Скоропад І. А. Науково-просвітницька діяльність В. П. Науменка (1852-1919) : канд. пед. наук : 13.00.01 / Скоропад Ірина Володимирівна. – Умань, 2005. – 200 с.
238. Смолій В. А. Микола Костомаров : Віхи життя і творчості : енциклопедичний довідник / В. А. Смолій ; [вступ. ст. і заг. ред. В. А. Смолія] – К. : Вища школа, 2005. – 543 с.
239. Стельмах С.Інтернаціональна наука і національна культура: Європейські університети й академічне співтовариство в оцінках вчених Київського університету (друга половина XIX – початок XX ст.) / С. Стельмах // Київська старовина. – 2003. – № 1. – С. 65–73.
240. Столетие Киевской Первой гимназии. (1809–1811–1911 гг.) // Воспоминания о Киевской 1-ой гимназии А. И. Рубца, Н. А. Бунге и Н. П. Забугина. – Киев, 1911. – Т. 3 : Обзор истории гимназии. – Ч. II : Киевская Первая гимназия в 1854–1880 гг. – С. 1–607.
241. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН., 2003. – 68 с.
242. Тарле Е. В. И. В. Лучицкий. К пятидесятилетию его научно-литературной деятельности 1863–1913 / Е.В. Тарле // Голос минувшего. – 1914. – № 1. – С. 42–61.
243. Тарле Е. В. И. В. Лучицький как университетский преподаватель / Е. В. Тарле // Научный исторический журнал. – 1914. –№ 4. – С. 5–9.
244. Таран Л. В. Иван Васильевич Лучицкий (1845–1918) / Л. В. Таран // Портреты историков : время и судьбы: в 2 т. – Т. 2: Всеобщая история / [отв. ред. Г. Н. Севастьянов и др.]. – М. : Иерусалим, 2000. – С. 267–275.
245. Таран Л., Мазур І. Українець європейської слави / Л. Таран, І. Мазур // Київська старовина. – 1994. – № 5. – С. 74–78.
246. Таран Л. В. Историческая мысль Франции и России. 70-е годы XIX – 40-е годы XX вв. / Л. В. Таран ; отв. ред. А. Санцевич ; Украинский госуд. пед. университет им. М. П. Драгоманова. – К. : Наукова думка, 1994. – 200 с.

247. Українознавчі студії та мемуари Івана та Марії Лучицьких (кінець XIX – початок XX ст.) [Текст] : [Збірник] / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститут всесвітньої історії РАН (м. Москва) ; упорядкув., опрацюв. текстів, вступ. слово, біогр. та бібліогр. матеріали О. О. Новікова ; голова ред. кол. П. С. Сохань. – К. : [б.и.], 2007. – 403 с.
248. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів / відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найденко, В. Шандра; НАН України, Ін-т історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – LXII; 810 с.: іл.
249. Українська радянська енциклопедія / голов. ред. М. П. Кажан. – Київ, 1962. – Т. 8. – С. 299–300.
250. Українська радянська енциклопедія / голов. ред. М. П. Кажан. – Київ, 1963. – Т. 14. – С. 273.
251. Українська радянська енциклопедія / голов. ред. М. П. Кажан. – Київ, 1981. – Т. 6. – С. 246.
252. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Нью-Йорк : Українська Вільна академія наук, 1955. – 502 с.
253. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) / Євген Чикаленко. – Львів : «Червона калина», 1931. – 496 с.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА
Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського
Ф. 66. Іван Васильович Лучицький

254.
Спр. 254. Стенограмма выступления в заседании Государственной думы об устройстве украинских школ и судов. 4 декабря 1909 г., 5 арк.
255.
Спр. 372. Сопроводительное письмо к диплому на звание Почетного члена Петербургского университета. 25 ноября 1913 г., 1 арк.
256.
Спр. 47. О ходатайстве перед Министром народного просвещения по поводу выделения средств на научные и педагогические нужды Киевского и Харьковского университетов. 1908 г., 4 арк.
257.
Спр. 255. О постановке и обсуждении вопроса в Государственной думе по украинизации школ 1909 г., 6 арк.
258.

Спр. 337-338. Лучицкому И. В. Письмо с просьбой сообщить о своем желании продолжить преподавание в прогимназии и уведомление об увольнении по его просьбе. 23 сентября 1870 г., 9 ноября 1871 г., 2 арк.
259.
Спр. 357. Редактор-издатель «Экономического журнала» И. В. Лучицкому письмо с предложением поместить в журнале его статьи. 2 декабря 1886 г., 2 арк.
260.
Спр. 375. Уведомление об утверждении Лучицкого в звании приват-доцента по всеобщей истории университета Св. Владимира. 11 декабря 1870 г., 1 арк.
261.
Спр. 278. И. В. Лучицкому. Письмо с просьбой прочесть публичную лекцию с благотворительной целью. 5 ноября 1901 г., 1 арк.
262.
Спр. 560. Программы публичных лекций читаных членами Обществ Нестора Летописца и естествоиспытателей. 1897–1899, 1907 гг., 6 арк.
263.
Спр. 306. Уведомление Золотоношской земской управы Лучицкому о даных полномочиях для возбуждения ходатайства перед Министром народного просвещения о преобразовании частного училища в земскую классическую прогимназию. 12 октября 1904 г., 14 арк.
264.
Спр. 225. Программа вопросов, подлежащих обсуждению, постановления, резолюции, обращения съездов, совещаний земских и городских деятелей, представителей конституционно-демократической партии, присланные Лучицкому. апрель-декабрь 1905 г., 19 арк.
265.
Спр. 322. И. В. Лучицкому. Об избрании членом обществ, участии в сборе средств и увековечении памятных дат. 23 декабря 1884–24 января 1918 гг., 8 арк.
266.
Спр. 223-224. О несогласии киевского комитета конституционно-демократической партии с выступлением Лучицкого в заседании думы. Ответ Лучицкого на обвинения. 24 октября 1909 г., 5 арк.
267.
Спр. 209. Протокол заседаний Комиссии публичных лекций. 24 марта–13 декабря 1898 г., 15 арк.
268.
Спр. 476. В. О. Подрайский к И. В. Лучицкому. Письмо с просьбой возбудить ходатайство о материальной помощи казенному

двухклассному училищу еврейскому в г. Ржищев. 16 декабря 1908 г., 2 арк.
269.
Спр. 561. Вырезки из газет, присланные Лучицкому агентствами газетных вырезок, относящиеся к его научной и общественной деятельности. 80-е-90-е гг. XIX в., 1 папка.
270.
Спр. 564. Фото. И. Лучицкий и другие ученые в день 40-летнего юбилея Н. Кареева. Вырезка из газет. 1890 г., 3 арк.
271.
Спр. 257. Объяснительная записка к предложению членов Государственной думы о пользовании малорусским языком в начальных школах местностей с малорусским населением. 1908 г., 8 арк.
272.
Спр. 529. Материалы судебного дела по иску И. В. Лучицкого к журналисту А. И. Савенко за распространения клеветы о нем, как изменнике России в пользу Австрии. 1906–1909 гг., 6 арк.
273.
Спр. 333. Уведомление И. Лучицкого о командирование за границу для приготовление к профессорскому званию. 31 марта 1872 г., 2 арк.
274.
Спр. 334. И. Лучицкому. Письмо с просьбой прислать свои замечания на «Правила, требования и программу испытаний» в университетах. 90-е годы XX в., 1 арк.
275.
Спр. 518. И. Лучицкому. Поздравительный адрес от слушательниц исторического отделения курсов П. Ф. Лесгафта в связи с 50-тилетием научной деятельности. 26 марта 1914 г., 2 арк.
276.
Спр. 519. И. Лучицкому. Приветственный адрес от сторонниц высшего женского образования в связи с 30-тилетием научной и общественной деятельности. 1894 г., 3 арк.
277.
Спр. 242. Приглашение Лучицкому на участие в заседание комитета по сооружению памятника Т. Г. Шевченко и на собрание предвыборное. 29 сентября 1908 г., 2 арк.
278.
Спр. 415. Уведомление И. Лучицкому о том, что решение вопроса о переименовании с. Россава в местечко и поселка Синельникова в безуездный город, отложено. 18 ноября 1908 г., 1 арк.
279.

Спр. 235. Свидетельство, выданное Киевским губернатором типографии газеты «Свобода и право» об утверждении ее ответственных редакторов И. Лучицкого, В. Науменко., а затем М. Славинского. Объявление о выходе в свет газеты. 22 декабря 1905 г., 16 февраля 1906 г., 2 арк.

280.

Спр. 362. Уведомление и свидетельство И. Лучицкому о зачисление в стипендиаты для приготовления к профессорскому званию. 31 мая 1869 г., 1 арк.

281.

Спр. 363. Уведомление и свидетельство И. Лучицкому о зачисление в доценты по кафедре всеобщей истории. 13 сентября 1874 г., 1 арк.

282.

Спр. 364. Уведомление и свидетельство И. Лучицкому о утверждении в звании заслуженного профессора. 16 декабря 1898 г., 1 арк.

283.

Спр. 210. Программы публичных лекций читанных И. В. Лучицким 1900-ые гг. XIX в., 9 арк.

284.

Спр. 321. И. Лучицкому. Письмо с благодарностью за прочитанные лекции, денежные взносы, уведомление об избрании в члены комиссии вспомоществования студентам университета св. Владимира. 13 марта 1895–20 ноября 1900 г., 4 арк.

285.

Спр. 553. Письмо Марии Лучицкой с просьбой пожертвования всех ее изданий студенческой библиотеке Высших женских курсов в Казани. 4 декабря 1906 г., 1 арк.

286.

Спр. 360. Приглашение И. Лучицкому на торжественное открытие «Общества вспомоществования студентам университета Св. Владимира». 10 ноября 1881 г., 1 арк.

287.

Спр. 314. Прошение, ходатайство о возобновлении деятельности Высших женских курсов в Киеве. 1905–1907 гг., 24 арк.

288.

Спр. 319. Киевские общества грамотности, благотворительное и общество содействия начальному образованию И. Лучицкому об участии в работе обществ, о сборе средств, постройки «Народного дома» и расширении «Народной аудитории». Январь 1900 г.–21 мая 1909 г., 6 арк.

289.

Спр. 247. Извещение И. Лучицкого по вопросам, относящимся к выборам в Государственную думу. 18, 28 января 1907 г., 4 арк.

290.
Спр. 513. И. Лучицкому. Поздравительный адрес в связи с 50-тилетием его научной деятельности от исторического общества при Петербургском университете. 26 марта 1914 г., 2 арк.
291.
Спр. 515. И. Лучицкому. Поздравительный адрес в связи с 50-тилетием его научной деятельности от Петербургского городского комитета партии Народной свободы. 27 марта 1914 г., 2 арк.
292.
Спр. 320. Отчет Московского юридического общества за 1887 г., сообщения о сборе материалов для истории крестьянского дела в России и праве на льготную подписку и журнала юридического общества. 1 августа 1885 г., 5 арк.
293.
Спр. 354. Письмо И. Лучицкому от Попечителя Киевского учебного округа по поводу организации чтения публичных лекций. 13 ноября 1899 г., 1 арк.
294.
Спр. 343. Письмо И. Лучицкому от редакций разных газет с предложениями о сотрудничестве и уведомлением о выселке гонорара. 1884–-1912 гг., 22 арк.
295.
Спр. 349-350. Уведомление И. Лучицкому от непременного секретаря Петербургской Академии наук об избрании в свои члены-корреспонденты и о назначении золотой рецензентской медали за оценку сочинения А. М. Ону «Выборы 1789 г. во Франции». 27 декабря 1908 г., 29 декабря 1909 г., 2 арк.
296.
Спр. 308. Об утверждении И. Лучицкого Почетным мировым судьей по Золотоношскому уезду. 19 октября 1906 г., 1 арк.
297.
Спр. 237. Письмо И. Лучицкому от Киевского городского головы по поводу его участия в деятельности Комиссии по созданию городского статистического бюро и о выработке программы «Известий Киевской Городской думы». 22 августа 1903 г., 1 арк.
298.
Спр. 238. Письмо И. Лучицкому от Киевского городского головы по поводу его участия в деятельности Комиссии по созданию городского статистического бюро и о выработке программы «Известий Киевской Городской думы». 18 октября 1903 г., 1 арк.
299.

Спр. 239. Письмо И. Лучицкому от Киевского городского головы по поводу его участия в деятельности Комиссии по созданию городского статистического бюро и о выработке программы «Известий Киевской Городской думы». 6 апреля 1904 г., 1 арк.

300.

Спр. 559. Уставы и отчеты обществ, членами которых был И. Лучицкий, присланные ему для сведения. 90-е гг. XIX века – 1900-е гг., 19 арк.

301.

Спр. 514. Поздравительный адрес И. Лучицкому от Киевской группы товарищей по партии Народной свободы в связи с 50-тилетием научной и общественной деятельности. 26 марта 1914 г., 2 арк.

302.

Спр. 332. Вітальна телеграма І. Лучицькому від громадського зібрання «Родина» в зв'язку з 50-тирічним ювілеєм. 26 березня 1914 р., 1 арк.

303.

Спр. 212. И. Лучицкому. Просьба выслать текст публичной лекции о крестьянской реформе для прочтения с благотворительною целью в г. Шполе. 25 февраля 1914 г., 1 арк.

304.

Спр. 295. Письмо, собщения И. Лучицкому от Золотоношской земской управы по поводу строительства на хуторе Каврайском земского народного училища, финансируемого Лучицким, и о финансовом состоянии училища деревни Троицкой. 10 июня 1887 г., 2 арк.

305.

Спр. 295-299. Письма, собщения И. Лучицкому от Золотоношской земской управы по поводу строительства на хуторе Каврайском земского народного училища, финансируемого Лучицким, и о финансовом состоянии училища деревни Троицкой. 10 июня 1887 г., 1 декабря 1897 г., 16 марта 1899 г., 24 октября-15 ноября 1900 г., 14 арк.

306.

Спр. 366. Уведомление И. Лучицкому от ректора университета Св. Владимира о разрешении командирования его за границу с ученой целью. 7 января 1894 г., 1 арк.

307.

Спр. 367. Уведомление И. Лучицкому от ректора университета Св. Владимира о разрешении командирования его за границу с ученой целью. 27 июня 1895 г., 1 арк.

308.

Спр. 368. Уведомление И. Лучицкому от ректора университета Св. Владимира о разрешении командирования его за границу с ученой целью. 24 марта 1900 г., 1 арк.

309.
Спр. 517. Поздравительный адрес И. Лучицкому от слушательниц психоневрологического института в связи с 50-тилетием научной деятельности. 26 марта 1914 г., 2 арк.
310.
Спр. 340. Приглашение И. Лучицкому на торжественное собрание Комиссии для разбора древних актов в связи с ее 50-тилетием. 8 ноября 1893 г., 1 арк.
311.
Спр. 323. Прошение о продлении срока пребывания стипендиатом для подготовки магистерской диссертации. 3 декабря 1868 г., 1 арк.
312.
Спр. 516. Поздравительный адрес И. Лучицкому от М. Ковалевского в связи с 50-тилетием научной деятельности. 26 марта 1914 г., 1 арк.
313.
Спр. 379. М. Кожевников, С. Поляков, И. Успенский, Б. Хавский к И. Лучицкому (письмо 1891 г.), 2 арк.
314.
Спр. 263. Письмо И. Лучицкому с просьбой прочесть лекции в пользу общества взаимного вспомоществования учащим и учившим евреям г. Екатеринослава. 90-е гг. XIX в., 1 арк.
315.
Спр. 378. Письма и счета за выполнения типографических работ приобретенные и проданные изданию. 1878–1914 гг., 65 арк.
316.
Спр. 359. Уведомление от ректора Киевского университета о получении книг, с благодарностью за пожертвование. 9 февраля 1877 г., 1 арк.
317.
Спр. 318. Уведомление о заседании исторического общества при Петербургскому университете. 1892 г., 1914 г., 1915 г., 6 арк.
318.
Спр. 562. Уведомления, повестки, приглашения, визитные карточки, членские билеты, билеты пароходств на льготный проезд. 1879–1918 гг., 1 папка.
319.
Спр. 309. Приглашение И. Лучицкому стать членом благотворительного общества. 11 августа 1896 г., 1 арк.
320.
Спр. 523. Объявление о выходе в свет «Киевского сборника». Помещено в газете «Киевлянин». январь 1892 г., 2 арк.
321.

Спр. 269. Письмо И. Лучицкому от комитета Полтавской общественной библиотеки с просьбой принять участие в чтении публичных лекций и благодарностью за участие. 26 февраля 1899 г., 2 арк.
322.
Спр. 345. Приглашение принять участие в работе сессии Международного статистического института. 21 июля 1897 г., 1 арк.
323.
Спр. 307. И. Лучицкому. Прошение возбудить ходатайство перед Министром народного просвещения об определении на учебу детей-евреев, прекратившей в связи с ликвидацией прогимназии В. С. Тутолмина. 1908 г., 2 арк.
324.
Спр. 347. Письмо И. Лучицкому от Министра народного просвещения с благодарностью за книги, присланные в дар. 3 апреля 1896 г., 1 арк.
325.
Спр. 200. И. Лучицкий, Ф. Фортинский. Рецензия на роботу К. Пискорского «Кастильные кортесы в переходную эпоху от средних веков к новому времени (1118–1520)». 1897 г., 2 арк.
326.
Спр. 204. И. Лучицкий. Политическая история. Предисловие. Введение, конспект лекций. 25 сентября 1877 г., 38 арк.
327.
Спр. 205. И. Лучицкий Лекции по всеобщей истории. 25 октября 1877 г., 43 арк.
328.
Спр. 206. И. Лучицкий. Лекции по новой истории. 70-е гг. XIX в., 48 арк.
329.
Спр. 207. И. Лучицкий. Конспект лекций по «Общине и общинном владении в Малороссии». 80-е гг. XIX в., 32 арк.
330.
Спр. 471. Лучицкому И. Просьба оказать содействие в поступлении в Киевский университет, для завершения фармацевтического образования. 19 ноября 1908 г., 4 арк.
331.
Спр. 208. И. Лучицкий. Заметки к лекции «О законе общественных отношений». 90-е гг. XIX в., 6 арк.
332.
Спр. 258. Протест проти законопроекту Шкільної Комісії Державної думи та вимога від української студентської громади у Харкові відстояти інтереси української школи. 1908 р., 2 арк.
333.

Спр. 259. Прохання від українського товариства «Просвіта» у Миколаєві до І. Лучицького негайно виступити в Державній думі з вимогою українізації народної освіти на Україні. 12 лютого 1908 р., 2 арк.

334.

Спр. 288-294. Письма, уведомления, сообщения И. Лучицкому от Золотоношской уездной земской управы об избрании его в члены комиссии, об очередных выборах, об аренде казенных земель, предупреждении появление с\хоз вредителей и другим вопросам деятельности земства. 9, 12 октября 1881 г., 27 марта 1882 г., 26 марта 1899 г., 8, 9 августа 1901 г., 13 арк.

335.

Спр. 260. Просьба возбудить ходатайство перед Государственной думой о разрешении украинских школ. 1909 г., 2 арк.

336.

Спр. 384. О запрещении публичного заседания Общества русских студентов для празднования 50-ти летнего юбилея И. В. Лучицкого. 26 ноября 1913 г., 1 арк.

337.

Спр. 256. Просьба к И. Лучицкому от Общества славянской культуры в Москве сообщить в каком состоянии находится вопрос об украинизации школ. 2 ноября 1909 г., 1 арк.

338.

Спр. 234. Программа «Союза освобождения». 1905 г., 7 арк.

339.

Спр. 197. Мнение о плане испытания воспитанников Киево-Подольской прогимназии, предложение инспектором той же гимназии. 17 мая 1869 г., 2 арк.

Ф.61.Кістяківський Олександр Федорович.

340.

Спр. 415. Мнение по поводу не избрания И. В. Лучицкого ординарным профессором по кафедре общей истории Киевского университета. 70-е гг. XIX в., 14 арк.

Ф. 95. Доманицький Василь Миколайович.

341.

Спр. 44. Замітка В. М. Доманицького про І. Лучицького до 30-ліття його педагогічної діяльності. 1894 р., 2 арк.

Ф. VIII. Київський університет.

342.

Спр. 2852. Біографія професора Лучицького Івана Васильовича. Початок XX ст., 2 арк.

Ф. III. Комплексний фонд «Листування». Зібрання листів видатних

343.
Спр. 8072. Н. Кондаков до И. В. Лучицкого (письмо 26 апреля 1884 г. из Одессы), 1 арк.
344.
Спр. 15725. Общество вспомоществования студентам императорского университета Св. Владимира к И. Лучицкому. Письмо 13 сентября 1900 г. из Киева, 1 арк.
345.
Спр. 15263. И. Лучицкому. Письмо 23 апреля 1897 г. из Варшавы в Киев, 1 арк.
346.
Спр. 15265. И. Лучицкому. Письмо 19 мая 1900 г., 1 арк.
347.
Спр. 15728. Общество для пособия нуждающихся литераторов и ученых к И. Лучицкому Письмо 16 апреля 1890 г. из Петербурга в Киев, 2 арк.
348.
Спр. 15269. С. Лисенко И. Лучицкому. Письмо 30 января 1900 г. из Одессы в Киев, 1 арк.
349.
Спр. 15270. С. Лисенко И. Лучицкому. Письмо 20 апреля 1900 г. из Одессы в Киев, 1 арк.
350.
Спр. 9663. Комитет партии Народной свободы И. Лучицкому. Письмо 19 декабря 1905 г. из Умани, 1 арк.
351.
Спр. 9665. Редакция газеты «Киевские отклики» И. Лучицкому. Письмо 19 февраля 1906 г. из Киева, 1 арк.
352.
Спр. 57159. Геловам и Варгам Леванович И. Лучицкому. Письмо 20 декабря 1905 г. из С.-Петербурга, 2 арк.
353.
Спр. 8037. П. Бирюков И. Лучицкому. Письмо 30 сентября 1894 г. из Москвы в Киев, 1 арк.
354.
Спр. 8042. Б. Глинский И. Лучицкому. Письмо 22 декабря 1890 г. из Петербурга в Киев, 2 арк.
355.
Спр. 8114. И. Шрага И. Лучицкому. Письмо 15 марта 1906 г. из Чернигова в Киев, 2 арк.
356.

Спр. 8091. К. Панкеева И. Лучицкому. Письмо 4 мая 1906 г. из Одессы в Киев, 1 арк.
357.
Спр. 8142. В. Хижняков И. Лучицкому. Письмо 28 марта 1905 г. из Чернигова в Киев, 1 арк.
358.
Спр. 8054. В. Завитневич И. Лучицкому. Письмо 6 ноября 1896 г. из Киева, 2 арк.
359.
Спр. 8044. Распорядительный комитет по устройству Высших женских курсов в Киеве И. Лучицкому. Письмо 9 октября 1878 г., 1 арк.
360.
Спр. 15804. В. Пискорский И. Лучицкому. Письмо 23 июня 1896 г. из Мадрида в Киев, 2 арк.
361.
Спр. 15806. В. Пискорский И. Лучицкому. Письмо 21 июня 1896 г. из Мадрида в Киев, 2 арк.
362.
Спр. 15812. В. Пискорский И. Лучицкому. Письмо 3 ноября 1897 г. из Страсбурга в Киев, 2 арк.
363.
Спр. 15813. В. Пискорский И. Лучицкому. Письмо 3 апреля 1899 г. из Нежина в Киев, 2 арк.
364.
Спр. 15814. В. Пискорский И. Лучицкому. Письмо 7 октября 1900 г. из Нежина в Киев, 2 арк.
365.
Спр. 15815. В. Пискорский И. Лучицкому. Письмо 5 сентября 1901 г. из Нежина в Киев, 1 арк.
366.
Спр. 9973. И. Лучицкий Е. Кивлицкому. Письмо, Киев, 1 арк.
367.
Спр. 15640. В. Мякотин И.Лучицкому. Письмо 22 марта 1892 г. из Петербурга в Киев, 2 арк.
368.
Спр. 15641. В. Мякотин И. Лучицкому. Письмо 22 марта 1892 г. из Петербурга в Киев, 3 арк.
369.
Спр. 15775. Д. Петрушевский И. Лучицкому. Письмо 11 января 1889 г. из Москвы, 2 арк.
370.

Спр. 57163. П. Голубовский И. Лучицкому. Письмо 27 октября 1906 г. из Киева, 1 арк.

371.

Спр. 8083. Н. Молчановский И. Лучицкому. Письмо 14 апреля 1901 г. из Киева в Дижон (Франція), 1 арк.

372.

Спр. 15639. В. Мякотин И. Лучицкому. Письмо 27 января 1892 г. из Петербурга в Киев, 2 арк.

373.

Спр. 16080. И. В. Лучицкому. Поздравительная телеграмма в связи с 50-летием научной деятельности 26 марта 1914 г. из Киева в Петербург, 1 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 707. Управління Київського учбового округу. 1832–1919 рр.

374.Оп. 35.

Спр. 85. Об определении кандидата университета Св. Владимира И. Лучицкого учителем русского языка и словесности в Киево-Подольскую прогимназию, и об увольнении его от службы 1869 г.,12 арк.

375. Оп. 36.

Спр. 365. Дело управления Киевского учебного округа о составлении в Министерство сведений о молодых людях, которые могли бы быть посланы в 1871 году заграницу, с целью приготовления к профессорскому званию 1870 г., 256 арк.

376. Оп. 41.

Спр. 9. Сведение о службе и научной деятельности кандидата историко-филологического факультета Киевского университета И. Лучицкого 1875 г., 127 арк.

Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. 1796–1916 рр.

377. Оп. 835.

Спр. 16. Дело о разрешении разным лицам чтения публичных лекций 1885 г., 4-8 арк.

Ф. 275. Київське охоронне відділення.

378. Оп. 1.

Спр. 1698. О существовании в Париже «Русской высшей школы социальных наук», в которой в 1901 году читал лекции профессор Киевского университета И. Лучицкий 1901–1909 гг., 26–27 арк.

Ф. 274. Київське губернське жандармське управління.

379. Оп. 1.

Спр. 888. Сведение о том, что И. Лучицкий был действительным членом Киевского литературно-артистического общества в 1904 г., 157арк.

ДОДАТКИ

Додаток А

Колективне фото у зв'язку з святкуванням 40-річчя наукової діяльності М. Кареєва, на якому зображений І. Лучицький під номером 3

Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. –Фото. И. Лучицкий и другие ученые в день 40-летнего юбилея Н. Кареева. Вырезка из газет. 1890 г. // Ф.66, спр. 564, 3 арк.

Додаток Б

Свидетельство

Дано сие свидетельство за надлежащею подписью и с приложением казенной печати кандидату историко-филологического факультета И. Лучицкому согласно его прошению, в том, что он по ходатайству историко-филологического факультета университета Св. Владимира, зачислен был Советом сего университета 16 декабря 1866 года в стипендиаты для приготовления к профессорскому званию по предмету всеобщей истории, сроком на два года; по истечении сего срока уволен Советом университета из числа стипендиатов.

Ректор Императорского
Университета Св. Владимира,
Действительный Статский
Советник и Кавалер.

Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Уведомление и свидетельство И. Лучицкому о зачисление в стипендиаты для приготовления к профессорскому званию. 31 мая 1869 г. // Ф.66, спр. 362, 1 арк.

Додаток В

Его Высокоблагородию г. доценту университета Св. Владимира
И. В. Лучицкому.

Предспосчением г. Попечителя Киевского Учебного округа от 12 сентября за № 9481 Вы утверждены третьим доцентом по кафедре всеобщей истории, со дня избрания Вас в эту должность Советом университета с 17 мая текущего года, о чем имею честь уведомить Ваше Высокоблагородие.

Ректор университета Св. Владимира

Сентябрь 1874 год.

Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Уведомление и свидетельство И. Лучицкому о зачисление в доценты по кафедре всеобщей истории. 13 сентября 1874 г. // Ф.66, спр. 363, 1 арк.

Додаток Д

Господину ординарному профессору И. В. Лучицкому.

Г. Управляющий Министерством Народного Просвещения, предложением от 24 истекшего ноября за № 28812, утвердить Вас в звании заслуженного профессора сего университета на основании 106 и 150 статьи университетского устава. Об этом, вследствие предложения г. Попечителя от 5 сего декабря за № 13433, имею честь уведомить Ваше Высокородие.

Ректор университета Св. Владимира

10 декабря 1898 года.

Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Уведомление и свидетельство И. Лучицкому о утверждении в звании заслуженного профессора. 16 декабря 1898 г. // Ф.66, спр. 364, 1 арк.

Додаток Ж

Таблиця із узагальненим списком лекційних та практичних занять, які І. Лучицький читав у Київському університеті Св. Володимира в 1874–1905 навчальні роки

Навчальний рік, семестр	**Предмет лекційних занять**	**Курс**	**Навантаження**	**Практичні заняття**
Другий семестр 1874–1875 н. р.	«Історія Франції XIX ст.», «Історія Європи XIV і XV ст.»	Студентам 5–8 семестрів	1 година на тиждень	
1875–1876 н.р.	«Історія Європи XIV і XV ст.», «Історія Франції в XX ст.»	Студентам 6–8 семестрів	2 години на тиждень	
1876–1877 н.р.	«Історія Європи XIV і XV ст.».	Студентам 5 та 8 семестрів	3 години на тиждень	
	«Нова історія»	Студентам 5 та 8 семестрів	4 години на тиждень	
	«Історія Сходу»	Студентам 5 і 8 семестрів, 1–8 семестрів для студентів історичного та класичного відділів	1 година на тиждень	

Перший семестр 1877–1878 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1–5 семестрів	3 години на тиждень	
	«Історія Сходу»	Студентам 3–8 семестрів	1 година на тиждень	
Другий семестр 1877–1878 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1–4 семестру	2 години на тиждень	
	«Історія звільнення селян в західній Європі»	Студентам 5–8 семестрів	2 години на тиждень	
1878–1879 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1–2 курсів	2 години на тиждень	
	«Історія XVIII ст.», «Історія звільнення селян в Європі»	Студентам 3–4 курсів	1 година на тиждень	
Перший семестр 1879–1880 н. р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1–2 курсу	2 години на тиждень	
	«Історія XVIII ст.»	Студентам 3 і 4 курсів	2 години на тиждень	

Другий семестр 1879–1880 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1 та 2 курсу	2 години на тиждень	з «Історії XVIII ст.»
	«Історія XVIII ст.»	Студентам 3 і 4 курсів	1 година на тиждень	
Перший семестр 1880–1881 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1 і 2 курсів	2 години на тиждень	
	«Історія Франції XVI ст.» (спеціальний курс)	Студентам історичного відділу 3 і 4 курсів	1 година на тиждень	З «Нової історії» із студентами 3 і 4 курсів, 1 година на тиждень
Другий семестр 1880–1881 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1 і 2 курсів	2 години на тиждень	З «Нової історії» із студентами 1 і 4 курсів, 1 година на тиждень
	«Історія Франції XVI ст.» (спеціальний курс)	Студентам історичного відділу 3 і 4 курсів	1 година на тиждень	
Перший семестр 1881–1882 н. р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1–2 курсів	2 години на тиждень	З «Нової історії», 1 година на тиждень
	«Історія Франції»	Студентам 3–4 курсів історичного відділу	2 години на тиждень	

Другий семестр 1881–1882 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1 курсу	2 години на тиждень	З «Нової історії», 1 година на тиждень
	«Історія Англії»	Студентам 2–3 курсу історичного відділу	2 години на тиждень	
1882–1883 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1–2 курсів	2 години на тиждень	
	«Історія Іспанії»	Студентам 3–4 курсів	2 години на тиждень	
1883 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1–2 курсів	2 години на тиждень	
	«Історія Іспанії»	Студентам 3–4 курсів	2 години на тиждень	
Перший семестр 1884–1885 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)	Студентам 1–2 курсів	2 години на тиждень	
	«Історія Франції» (нового часу, спеціальний курс)	Студентам 3–4 курсу	1 година на тиждень	
	«Історіографія нового часу»	Студентам 1–2 курсу та для 3 курсу історичного відділу	1 година на тиждень	

Перший семестр 1885–1886 н.р.	«Історія Європи з кінця XV століття до кінця XVI ст.» (відродження і реформація)	Студентам 2 та 4 семестрів		
	«Історія Франції XVI ст.» (огляд джерел та історії релігійних війн)	Студентам 6 та 8 семестрів		Робота із джерелам Франції XVI ст. – це протоколи гугенотських зборів
Другий семестр 1885–1886 н.р.	«Історія Греції»			
	«Нова історія (XVII–XVIII ст.)» (загальний курс)			
Перший семестр 1886–1887 н.р.	«Історія Греції»			
	«Нова історія» (загальний курс)			
Другий семестр 1886–1887 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)			з «Нової історії» читанням написаних самостійно рефератів і виконували вправи над пам’ятками
	Історія Європи після Віденського конгресу»			
Весняний семестр 1887 н.р.	«Нова історія (XVII–XVIII ст.)» (загальний курс)		2 години на тиждень	Із «Нової історії» проводились у вигляді зачитування рефератів і

	«Історія Європи після Віденського конгресу»		1 година на тиждень	вправами над пам’ятками
Другий семестр 1887–1888 н.р.	«Історія Англії»		2 години на тиждень	Полягали у аналізі джерел історії Англії
Перший семестр 1888–1889 н.р.	«Нова історія з XIV ст.» (загальний курс)		2 години на тиждень	
	«Історія Італії» (спеціальний курс)		1 година на тиждень	
Другий семестр 1888–1889 н.р.	«Нова історія з XIV ст.» (загальний курс)			
	«Історія Європи в XIX ст.» (спеціальній курс)		1 година на тиждень	
Перший семестр 1889–1890 н.р.	«Історія Європи XIV і XV ст.»		1 година на тиждень	
	«Історіографія нового часу»		1 година на тиждень	
	«Історія поземельних відносин»		1 година на тиждень	
Другий семестр 1889–1890 н.р.	«Історія Франції XVI ст.»		1 година на тиждень	

	«Історія Пруссії»		1 година на тиждень	
	«Історія селянської реформи в XVIII ст.»		1 година на тиждень	
Перший семестр 1890–1891 н.р.	«Історія Європи другої половини XVIII ст.»		4 години на тиждень	проходили у вигляді огляду і аналізу джерел з історії Франції XVI ст.
Другий семестр 1890–1891 н.р.	«Історія Іспанії»		4 години на тиждень	
Перший семестр 1891–1892 н.р.	«Історія Європи XIV–XV ст.»		4 години на тиждень	
	«Історія Пруссії XVIII ст.»		2 години на тиждень	з «Історії Пруссії XVIII ст.», 2 години на тиждень
Другий семестр 1891–1892 н.р.	«Історія Європи XIV–XV ст.»		4 години на тиждень	
1892–1893 н.р.	«Історія Європи в XVIII–XIX ст.» (загальний курс)		2 години на тиждень	
Перший семестр 1893–1894 н.р.	«Історія Європи в XIX ст.»		3 години на тиждень	
	«Економічна історія Англії з XV по XVIII ст.»		1 година на тиждень	
	«Громадські та		1 година на	

	економічні відносини у Франції у XVIII ст.»		тиждень	
Другий семестр 1893–1894 н.р.	«Історія Скандинавської Півночі»		2 години на тиждень	з «Нової історії» виконувалися студентами у вигляді аналізу мемуарів XVIII ст.
	«Історія Арагони і Каталонії»		2 години на тиждень	
Перший семестр 1894–1895 н.р.	«Історія економічних відносин у Франції в XVIII ст.»		1 година в тиждень	У вигляді аналізу французьких документів і мемуарів XVIII ст., 1 година на тиждень
	«Історія Західної Європи з XIV–XVIII ст.» (загальний курс)		4 години на тиждень	
Другий семестр 1894–1895 н.р.	«Історія селянської реформи в Західній Європі в XVIII–XIX ст.»		2 години на тиждень	
	«Історія Західної Європи з XIV–XVIII століття» (загальний курс)		4 години на тиждень	

Перший семестр 1895–1896 н.р.	«Історія Західної Європи в XVI і XVII ст.»		4 години на тиждень	Виконували з «Нової історії» аналізуючи рукописні джерела з історії Франції XVIII ст. паралельно з російськими (по даним французьких архівів і університетської бібліотеки)
	«Селянська власність у Франції в XVIII ст. і продаж національного майна»		1 година на тиждень	
Другий семестр 1895–1896 н.р.	«Історія цін на землі в Англії і Франції, у середні віки і у новий час»		1 година на тиждень	
Перший семестр 1896–1897 н.р.	«Історія Європи в XVII і XVIII ст.»		4 години на тиждень	У вигляді аналізу документів, головним чином рукописних, з «Історії продажу національного майна у
	«Історія XIX ст.»		2 години на тиждень	

				Франції в кінці минулого століття», 1 година на тиждень
Другий семестр 1896–1897 н.р.	«Нова історія»		2 години на тиждень	Із «Нової історії», 1 година на тиждень
	«Історія цін»		1 година на тиждень	
	«Економічна історія Європи в XV–XVI ст.»		3 години на тиждень	
	«Історія Англії XIX ст.»		3 години на тиждень	
Перший семестр 1897–1898 н.р.	«Історія Європи з XIV до XVIII ст.»		4 години на тиждень	Полягали у аналізі джерел для «Економічної історії Франції XVIII ст.», 1 година на тиждень
	«Економічна історія Франції XVIII ст.»		1 година на тиждень	
Другий семестр 1897–1898 н.р.	«Історія Англії в XIX ст.»		1 година на тиждень	
1899–1900 н.р.	«Нова історія»		2 години на тиждень	
	«Історія Європи XVIII ст.»		2 години на тиждень	

Перше півріччя 1900–1901 н.р.	«Історія Європи XIX ст.»	Студентам 5 та 7 семестрів	2 години на тиждень	Із «Нової історії», 1 година на тиждень
	«Нова історія»	Студентам у 1 та 3 семестрів	2 години на тиждень	
Другий семестр 1900–1901 н.р.	«Історія Європи нового часу»		2 години на тиждень	З «Історії Франції XVIII ст.», які полягали у аналізі мемуарів XVIII ст., 2 години на тиждень
	«Історія Європи XIX ст.»		2 години на тиждень	
Перший семестр 1901–1902 н.р.	«Нова історія»	Студентам 1 та 3 семестрів	2 години на тиждень	Із «Нової історії», 1 годину на тиждень
	«Історія землевласницьких класів»	Студентам 5 і 7 семестрів	2 години на тиждень	
Другий семестр 1901–1902 н.р.	«Історія нового часу з XIV ст.»		2 години на тиждень	У вигляді аналізу фінансових документів XVIII ст., 2 години на тиждень
	«Історія землевласницьких класів у Західній Європі»		2 години на тиждень	
1902–1903 н.р.	«Нова історія» (загальний курс)		1 година на тиждень	Написання рефератів із рукописних даних з «Економічної і фінансової
	«Суспільний та економічний устрій Франції		1 година на тиждень	

	в кінці XVIII століття»			історії Франції XVIII ст.» 2 години на тиждень
1903–1904 н.р.	«Економічний устрій Франції XVIII ст.»		1 година на тиждень	
	«Політичний устрій в Франції у XVIII ст.»		1 година на тиждень	
1904–1905 н.р.	«Історія селянської реформи в Європі»		2 години на тиждень	

Укладено автором за: [55, с. 13; 151, с. 27; 152, с. 32; 153, с. 39; 217, с. 94; 154, с. 60; 155, с. 54; 156, с. 28; 157, с. 17; 158, с. 54; 159, с. 60; 160, с. 24; 161, с. 42; 162, с. 84; 163, с. 169; 164, с. 82–83, 220; 166, с. 29; 167, с. 28; 168, с. 32; 169, с. 4–5; 170, с. 4; 171, с. 20; 172, с. 4; 173,с. 26; 174, с. 5–6; 175, с. 5; 176, с. 23; 177, с. 21; 178, с. 5; 179, с. 29; 181, с. 5–6; 182, с. 23; 183, с. 5; 184, с. 5; 185, с. 27; 186, с. 25; 187, с. 5; 188, с. 50; 189, с. 30; 190, с. 6–7; 191, с. 6; 192, с. 8–9; 193, с. 6; 194, с. 13].

Наукове видання

Матрос Ольга Олександрівна

ПЕДАГОГІЧНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА ЛУЧИЦЬКОГО (1845–1918)

Монографія